

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ESTERHÁZY PÉTER: Hahn-Hahn grófnő pillantása (I.) 481

KERTÉSZ IMRE: „Hazai levelek” 491

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Egy fénykép Berlinből (esszé) 498

*

VASADI PÉTER verse 506

HALLAMA ERZSÉBET: Létszámfelettiék

(*irodalmi forgatókönyv*) 508

PÁKOLITZ ISTVÁN versei 527

MIODRAG PAVLOVIĆ: A fantasztikumról (esszé) 529

SZENTKUTHY MIKLÓS: Euridiké nyomában (III.) 533

MAKAY IDA versei 547

LENGYEL ANDRÁS: A „Szabad-ötletek jegyzéke”-ről

(Kísérlet József Attila szövegének értelmezésére) 549

*

THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 3.

(Földényi F. László: *A medúza pillantása*) 558

MIKOLA GYÖNGYI: Terek találkozása: egy könyv lapjai(n)

(Thomka Beáta: *Esszéterek, regényterek*) 562

BORBÉLY ISTVÁN: Kalauz és kommentár

(Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel) 565

ALEXA KÁROLY – VARGA LAJOS MÁRTON: A megérintett

ember (Vasadi Péter: *Fahíd*) 567

LATOR LÁSZLÓ – VLM: Passió labirintusban

(Baka István: *Égtájak célkeresztjén*) 571

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS – VLM: „A sarkokat szerettem ahol

összefutnak a síkok” (Horváth Elemér: *A szélrózsa gyökerei*) 574

1991

JÚNIUS

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Csorba Győző: A város oldalában (*interjú*)
megjelenés: 1991. Ünnepi Könyvhét
Kukorelly Endre: Azt mondja aki él (*versek*)
megjelenés: 1991. nyár

A Jelenkor Kiadó megjelent könyvei:

Balassa Péter: Hiába:valóság (*Civilpróza*)
268 oldal, ára 86 Ft
Hegyi Lóránd: Utak az avantgárdból (*tanulmányok*)
232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft
Mészöly Miklós: A pille magánya (*esszék*)
228 oldal, ára 86 Ft
Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás (*mintamondatok nulla*)
188 oldal, ára 48 Ft
Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis (*regény*)
228 oldal, ára 100 Ft
Földényi F. László: A túlsó parton (*esszék, tanulmányok*)
272 oldal, ára 98 Ft
Lengyel Balázs: Visszatérés (*esszék*)
244 oldal, ára 88 Ft
Pálinkás György: Hermina (*regény*)
116 oldal, ára 88 Ft
Petri György: Valami ismeretlen (*versek*)
48 oldal, ára 42 Ft
Makay Ida: Hamu, márvány (*válogatott versek*)
88 oldal, ára 48 Ft
Rakovszky Zsuzsa: Fehér-fekete (*versek*)
64 oldal, ára 52 Ft
Mircea Dinescu: A halál újságot olvas (*versek*)
72 oldal, ára 54 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén
(7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát,
a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

JELENKOR

XXXIV. ÉVFOLYAM

6. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Főszerkesztő-helyettes
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673)

Baranya megye önkormányzata és a Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,

Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 264,- Ft, külföldre: 464,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomta a Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A PANNÓNIA KÖNYVEK sorozatának legújabb darabja Jeges Károly *Utazás az atomok birodalmában* című, a Franklin-Társulat kiadásában 1943-ban napvilágot látott tudományos-fantasztikus regényének reprintje. A Baranya Megyei Könyvtár a könyvsorozat jövőbeni kiadásának érdekében, jogi és magánszemélyek támogatásával létrehozta a Pro Pannonia Alapítványt. Az alapítvány nyitott, ahhoz mindazon bel- és külföldi jogi és magánszemélyek csatlakozhatnak, akik az alapítvány céljával egyetértenek és e célok megvalósításában részt kívánnak venni. Az alapítvány bankszámlájának száma: 249-98934 (K 0216641). A bankszámlát kezelő bankszerv neve és címe: Konzum Bank Rt. Pécsi Fiókja, Pécs, Rét u. 4.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában június 9-én nyílik és szeptember elejéig látható a *XII. Országos Kispasztikai Biennálé*, melyet a Janus Pannonius Múzeum rendez. – A Pécsi Kisgalériában május 31-től június 30-ig tekinthető meg *Gellér B. István* grafikusművész kiállítása. – A székesfehérvári István Király Múzeum Csók István Képtárában május 4-én nyílt és június 3-ig látható Wahorn András *Képek a vágyak és szenvedélyek világából* című kiállítása.

*

A NAPPALI HÁZ május végén, az Ünnepi Könyvhétre megjelent,

1991/1-2. számának tartalmából: interjú Laurie Andersonnal; mesterséges világok (Kocziszký Éva, Kuncz György, Tandori Dezső írásai; Andy Warhol, Tama Janowitz, Peter Charles írásai; beszélgetés El Kazovszkijjal; Darvasi László, Kosztolánczy Tibor, Krasznahorkai László, Márton László elbeszélései; Visky András, Tompa Gábor, Gál Ferenc, Tasnády Attila versei; Kurdi Imre Enzensberger-fordításai; Jacques Derrida és Martin Heidegger írásai; tanulmányok Hajas Tiborról. A folyóirat negyedévenként jelenik meg, előfizethető a következő címen: 1399 Budapest, Pf. 701/330.

*

A PÉCSI SZIMFONIKUS ZENEKAR június 3-án a Pécsi Székesegyházban Hock Bertalan (orgona), Kircsi László (oboa) és Janzsó Ildikó (gordonka) közreműködésével Albrechtsberger, Telemann, Ph. E. Bach és Händel egy-egy versenyművét adja elő. A hangversenyen Hirsch Bence vezényel.

*

HIBAIGAZÍTÁS. Krasznahorkai László Márai-tanulmányának májusi számunkban közölt részletébe a tördelés során értelemzavaró mondat került. A 449. oldal közepén a mondat helyesen: „Itt kényszerül rá leginkább, hogy a valóság és az öntörvényű regényvilág közötti távolság hiányát a bombasztikusig felerősített pátoasz erejével pótolja.” Olvasóinktól és a szerzőtől elnézést kérünk.

ESTERHÁZY PÉTER

Hahn-Hahn grófnő pillantása*

– lefelé a Dunán –

19.

Le città invisibili

(*Láthatatlan városok*)

I.

TÁVIRAT

Nem hiszek Magának. Megbízó (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

No comment. A torkolathoz közeledve szaporodnak a metaforák. Utazó

És magában még ezt gondolta: Minden Megbízó (Bérlő) életében elkövetkezik a pillanat, amikor túljutnak a végtelen meghódított területek fölött érzett büszkeségen, és a bánaton és megkönnyebbülésen, amit a tudat okoz, hogy hamarosan le kell mondani ezek megismerésének, megértésének akár csak a lehetőségéről is – és ha ilyenkor Megbízó (Bérlő) kinéz magányos szobájának ablakán, olyan ürességérzet fogja el, olyan lehetetlen kizárólagosság, mozdulatlanság, mintha befagyott volna a Duna, és eluralkodik rajta a kétség, a kétségbevonás, melyet aggályosan megkülönböztet a kétségbeeséstől.

Ez a pillanat azonos avval, amikor ő, Utazó, szülővárosába érkezik...

A városok és az emlékezet. 1.

Elindulván arra és három napon át kelet felé haladva, az utazó Budapesten találja ma-

* A regény két fejezetét négy részletben közöljük.

gát, a városban, amely gyönyörrel engedi két keble közé a Dunakígyót. Nagy itt a folyó. Ezt látva az idegen azonnal otthon érzi magát.

A városok és az emlékezet. 2.

Aki sokáig lovagol elvadult vidéken át, vágyódni kezd egy város után. Végre megérkezik Budapestre, a városba, amely úgy pörög-forog saját emlékezete körül, mint egy ócska vásári ringlispil, a városba, ahol ha az idegen két nő közt habozik, talál egy harmadikat, ahol az öregek a Duna-parton (többnyire a pesti oldalon) egymásnak gonoszul gáncsot vetnek, majd harsányan nevetve sikoltoznak: 11-es! 11-es! Ezeket tapasztalva az idegen olyan idegennek érzi magát, hogy vakaróznia kell, vakarózási roham fogja el, s ez már közel áll az otthonosság érzetéhez.

A városok és a vágy. 1.

Budapest városáról kétféleképpen lehet szólni: beszélhetnénk „a város formájáról”, azaz a topológiáról, a centrum és periféria, a városmag és városszél viszonyáról, a munkás- és úrnegyedekről, a kultúráról és a természetről (a városban), s mindez nem volna más, mint azok a képek, melyeket csukott szemmel látunk hosszú céltalan kószálásaink után, geometriai álmódzásnak nevezhetnénk ezt; megemlíten-dő, hogy az eladósorba jutott lányok minden kerületben más kerületből származó ifjúval kötnek házasságot; számításokat lehet végezni, melyek alapján megtudható minden a város múltjáról, jelenéről és jövődjéről; vagy elmondható az is, amit egy utazó mesélt miközben engem odavezetett: „Kora ifjúságom idején érkeztem meg egy reggelen, s alig voltam még két napja Budapesten, amikor megismerkedtem egy kis fekete asszonnyal, és nagyon belészerelmesedtem. Az asszony alig beszélt, inkább csak mosolygott. Minden áldott nap fölkeresett a szállodámban, pontban tíz órakor érkezett és pontban negyed egykor távozott. Nagyon jó volt együttlenni vele, egyszerre nyugodt és viharos. Olykor mint a gyerekek birkóztunk, kis pofonokat adtunk egymásnak, nevtünk, vetődtünk ide-oda az ágyon. Vidám tudomány! Olykor meg mozdulatlanul feküdtünk egymásban. Évek múlva meghalt, de én nem hagytam el ezt a várost. Pontban tíz órakor lehúnyom a szemem, és pontban negyed egykor kinyitom. Gyűlölöm ezt a várost.”

A városok és az emlékezet. 3.

Hiábavaló kísérlet volna, nemes lelkű Megbízó (Bérlő), leírni neked, hogy a nyelv milyen magas bástyafalával körülkerített város Budapest, hiábavaló volna e nyelv idegenségét éreztetni, a szavak idegenségét, ami épp azért elemi erővel hat a látogatóra, amint áll a Nagymező utca és az Andrássy út sarkán (a pesti Broadway és a magyar Champs-Elysées, ez utóbbi a Hősök terére vezet, ellentétben a franciával, mely, úgymond a végtelenbe), áll a látogató a forgatagban, és (ahogy a ruszcsuki álmodó), „olyan emberről álmodik, aki elfelejti a föld nyelveit, míg végül egyetlen országban sem érti, mit mondanak. Mi rejlik a nyelvben? Mit takar el? Mit vesz el tőlünk? A látogató a Magyarországon töltött hetek alatt egyetlen magyar szót nem próbált megtanulni. Nem akart semmit elveszíteni az idegenszerű kiáltások erejéből. Azt akarta, hogy benső valójukkal érintsék meg a hangok, hatásukat ne gyöngítse hiányos és mesterkelt tudás. Semmit sem olvasott erről az országról. Az a kevés ismeret, ami egy élet során minden országról és minden népről ránk ragad, az első órákban lefoszlott róla”.

Nagyjóuram, nemes Megbízó (Bérlő), fölösleges volna e nyelv természetének idegenségét ecsetelnem, azt a váratlan készséget, melyet olykor tanusít (a magyarok büszkén mondogatják, hogy nyelvük olyan, akár a kurva, mindent megtesz, amire kéri – hadd ne minősítsem ezt a szexuális kultúra szempontjából), azt a furcsa trehányyságot, mely egyszerre látszik szabadságnak és bárdolatlanságnak, lebegésnek és pontatlanságnak, költőinek és költőieskedőnek, nagyvonalú látomásnak és homályos pepecselésnek. Hol tömör, ősi és zengő ez a nyelv, hol kellemkedő, gügyögő, pösze.

Hiába! Mert ez a város néma, hallgatag, megnémult, nyelve elveszett. *A leírásnak, hogy milyen ma Budapest, magában kellene foglalnia Budapest teljes múltját. De a város nem beszél a múltjáról, magába zárja, mint tenyérvonalaait a kéz, felrajzolva az utcák hajlatába, az ablakok rácsaira, a lépcsők korlátaira, a villámhárítók antennáira, a zászlók rúdjaára, minden vonalat át- meg átszelnek a még újabb karcolások, fűrésznyomok, vésések, vonalkák.*

A városok és a vágy. 2.

E város lakói így definiálták a boldogságot: A Szentendrei-szigeten, a naplemente előtti ragyogásban, abban a ragyogásban, melyben – ha egy apró görög szigetről volna szó – a görög bölcelet született, abból és nem másból, ott ülve egy rozoga, kiszolgált széken, mely majdnem összedől, összeomlik, figyelve a Dunáról hazatérő halászok komótos, régi mozdulatait, egy pillanatra nem tudva, én vagyok-e a parti homok, a víz, a halász, a kagyló, a hal, a fény avagy a roncs szék. Ilyen hatalommal rendelkezik Budapest, *a csalárd város.*

A városok és a jelek. 1.

Minden városnak van titka. Budapest titka a csalárdsága. Valami rossz fátyol borul erre a városra, akár egy harmadosztályú táncosnőn, látod lecsüngő hasát, a háj gazdag redőit, a hörpadt combokat, a megduzzadt bokát – és akkor egy apró szellő meglebbenti ezt a fátylat, talán csupán azért, mert megérintett egy vad pillantás a zsinagóga előtt, vagy a buszsofőr fütyülni kezdett egy kis Donizettit (Don Pasquale-nyitány!), dübörögve végig az Andrássy úton, vagy csaknem akaratlanul meglested, ahogy a Városligeti tavon két ifjú megfogja egymás kezét, majd nagy nevetéssel ladikjukkal vízbefordulnak, cápa! cápa! kajabálják, és ebben a pucérságban rálátsz egy örületes városra, amelynek nem Bécshez volna köze („Budapest olyan, mint Bécs, csak az működik”), hanem inkább a húszas évek excentrikus Berlinéhez.

Hagyod, hogy nézzenek, belefütyülsz a Donizettibe, sóvárogva pislogsz a két fiú felé, és látod, hogy ez a város: szép. Kihívó, veszélyes, ordenaré, nagyvonalú és önző és hiú: szép. Szomorúság fog el, már várod, hogy visszalebbenjen a fátyol, s a művész „fáradt farát” megrázza. Ehhez a nőhöz tényleg nincs közöd, nyugodtan bujdokolhatsz tovább.

A városok és az emlékezet. 4.

A titokról nem lehet beszélni. Minden városnak van titka. Vértürdőváros, mondja Örkény.

A városok és a vágy. 3.

Egy régi rác olvasókönyvből: Ha valaki a hamisítatlan magyar temperamentumot a konyhaművészettel párosítva akarja megízlelni, és a bohém légkört jobban kedveli a makulátlan tisztaságnál, akkor ebédelni okvetlenül a rómaifürdői három máminál kell a Bivalyosban.

És még azt olvashatni itt: Az utazás betegség.

A városok és a jelek. 2.

Akkor, amikor a Lenin körútból Teréz lett és élelmes diákok „A szocializmus utolsó lehelete” fölíratú konzervdobozokból csináltak pénzt, élt akkoriban egy asszony a Majakovszkij (akkor már ismét Király) utca 13-ban, a Gozsdu-udvarban, mely talán Budapest „legnagyobb s legtitokzatosabb átjáróháza”, egy asszony, aki kövér és rózsaszínű volt, akár egy malacka, mégis mindenki nagyon szerette a környéken, de még Ráckeven is akadt tisztelője meg Újpesten is, talán a szaga miatt, mert olyan jó szaga volt. Az asszony, aki amúgy egyedül élt, kis fiolákba gyűjtötte a Dunát. Volt neki esti Dunája, hajnali Dunája, tavaszi Dunája, haragos Dunája, zajló Dunája (ezt a jégszekrényben tartotta), volt zöld Dunája, szőke, szürke és kék Dunája, és ki tudná mind felsorolni; ott sorakoztak az ágya fölött egy kézzel faragott polcon, és aki ott járt, az asszony minden tisztelőjének végig kellett nézni a kollekciót.

Ez a Duna, morogták a férfiak.

A karcsú városok. 1.

Nem tudni, hol laknak a város (Budapest) istenei. Vannak föltételezések.

II.

TÁVIRAT

Nem tudok hinni Magának. Megbízó (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

Konkrétan! *A hús szellő iszapos folyótorkolat illatát hozza. Utazó*

Magában pedig ezt gondolta: Azt kérded, *azért utazom-e, hogy újra átéljem a múltamat? Azaz hogy megtaláljam a jövőndómet?* Válaszom ez lenne: *A távol nem más, mint negatív tükör. Az utazó felismeri azt a keveset, ami a sajátja, miközben felfedezi azt a sok mindent, amit nem ért el, és nem ér el soha.*

A városok és az emlékezet. 5.

Budapest olyan város, hogy 1980. augusztus 14-én egy nevesincs forgószeél fölkapott egy egész dunai kirándulóhajót, majd átemelte, átdobta a legpatinásabb magyar Dunahídon, a Lánchídon. Az 1842-es alapkövetételhez (és egyáltalán!) Mauthausenből hozták a gránitot. Amikor az 1849-es avatás után az éles tekintetű budapesti nép csúfolkodni kezdett azon, hogy a hídfőknél heverő grandiózus orosz-lánoknak hiányzik a nyelve, a szobrász, bizonyos Marschalkó János, a legenda szerint, elkeseredésében a Dunába vetette magát. Ki ment át először a hídon? Haynau bizony, az a hóhér! És ki nem ment át rajta sosem? Igen, Széchenyi. A vaporet-

toszerűség minden utasa vízbefúlt, egy Szörényi nevűt kivéve. A szerencse fiának tartották, pedig ő járt a legrosszabbul, mert az összes utas, az összes áldozat – legalábbis az Úristen állítása szerint – mind a Mennysországba került.

A városok és a vágy. 4.

Amikor Cortázar megérkezett Budapestre (titokban, sötét szemüvegben), azonnal – itt egy kézmozdulat következett: egy hullámot mutatunk így, vagy a lesiklást, alámerülést, Vidám Parkban a siklót, vagy lavinát, fejesugrást –, szóval hogy így, azonnal, egy gyönyörű cigány nővel, nőnek, nőben, a mozdulat értelmezésétől függően. Ó, Julio.

A városok és a jelek. 3.

Budapest városa, amelyet akkor teljes hosszában bejártunk, nem látszik sűrűn lakottnak. Megparancsoltuk a kocsisnak, hogy a legjobb fogadóhoz hajtson. A kocsis rákanyarodott a hídra, mely mintegy négyszáz százseny hosszú. (1 százseny = 2,134 m) A hídról csodálatos látvány tárul elénk; a Donau-Wörthtől Kiliáig hömpölygő Duna, annyi véres csatának szemtanúja, annyi ezer szerencsétlen harcos temetője kanyarog a széles partok között.

Láttuk a színházat az egyik sétatéren. Elég masszív épület. Thalia templomának előcsarnokában egy olasz bohóc ütötte fel a sátrát. Kisszámú néző figyelte a púpos nápolyi halhatatlan, de kissé hervadásnak indult drámáját. „Povero signor Pulcinella!” De milyen fülekhez szólt, milyen fülekre pazarolta szarkazmusának kincseit, gúnyos kacaját és a lazzaronik vaskos tájszólását? A komoly magyarok, akik megálltak előtte, bolondnak nézték, és legtöbbször azonnal továbbállt, pipájukból füstkarikák megvető jeleit eregetve.

A karcsú városok. 2.

Az év vége felé, mikor hideg van már, hamar sötétedik, s a köd nem ritkán, akár egy kóbor, kiéhezett farkascorda szállja meg a várost, az ember levelet kap Donaueschingenből, egy szerelmeslevelet, egy hóbortos, gyönyörű, alpári, viharos levelet. Egyes föltételezések szerint a város istenei ezekben a farkasokban laknak.

A városok és a cserék. 1.

Nyolcvanmérföldnyit hajózva a misztrál ellenében, az ember Budapest városába érkezik, ahol hét nemzet gyűlése gyülekezik minden napéjegylenlőség idején. Csere-bere fogadom, többé vissza nem adom.

III.

Magában pedig ezt gondolta:

...valahányszor megérkezem Budapestre, szülővárosomba, kétség és kétségbevonás uralkodik el rajtam, amelyet ugyan aggályosan megkülönböztetek a kétségbeeséstől, mindez azonban nem változtat a már-már rituális tehetetlenségemen.

Próbáltam a járt utat járatlanra nem cserélni, külföldi kiadványokat lapoztam, melyek a városomról énekeltek (Geo Spezial, Stern stb.), akkoriban Közép-Európa éppen *in* volt, a Napnyugat kicsiny időre nem önmaga dicsőítésével

ütötte el az idejét, illetve ennek egy összetettebb, ezért rokonszenvesebb módját választotta.

Lényegében Adam Zagajewski példáját követtem. Aki Wysoki mur (A magas fal) című írásában (in: Zeszyty Literackie, 7 [1984], 16-42.) azt a kérdést teszi föl, hogy mi lenne, ha én, az író, dánként jönnék Lengyelországba, mit látnék, értenék, hinnék, mit fognék föl a váratlan indulatokból, s vajon képes volnék-e kúszni a nemzeti bensőségesség és cinkosság láthatatlan, földalatti furataiban, ahol többnyire csak a bársony sötét a társam.

Evvel a fikcióval jártam a turisták ösvényeit, hogy dán vagyok, német és holland. Emlékszem, a hetvenes évek elején a nyugati látogatónak éttermi bon-okat kellett kötelezően beváltania, és a nagynéném hátrahagyott bonjait (hisz értelemszerűen nálunk lakott és evett). mi ettük föl, és ehhez külföldinek kellett eladni magunkat. Emlékszem, nagyon udvariasan bántak velünk, ettünk a Rózsadomb étteremben, meg a Kárpátiában is. Apám volt a főbohóc, soha nem láttam olyan *biztosan vidámnak*, mint akkoriban, pedig akkor talán még mindig segédmunkás volt valahol...

A városok és a vágy. 5.

Hat nap és hat éjszaka után az ember Budapestre érkezik. A fehér várost a holdfény szabadon beragyogja, utcái gombolyagfonalként tekerednek. Alapításáról ezt beszélik: az őskőkorszak embere után, akinek ittlétét több helyen, például a Remete-barlangban feltárt emlékek bizonyítják, a kelta-eraviscusok alapítottak itt telepeket a mai Budapest helyén. Történt, hogy ezek a kelta-eraviscusok egy éjszaka, mindahányan azonos álmot láttak: egy asszonyt, aki rohan éjszaka egy ismeretlen városban, háttal feléjük, hosszú haja lobog, meztelen. Azt álmodták, hogy üldözőbe veszik. Körbe-körbe futottak, de mindannyian szem elől veszítették. Álmukból ébredve elindultak megkeresni azt a várost; nem találták meg, de elhatározták, hogy fölépítenek egyet, amely olyan, amilyen az álombeli volt. Az utcák elhelyezésénél mindenki újra bejárta az üldözés közben megtett útvonalát; ott azonban, ahol elvesztette a menekülő asszony nyomát, másként rendezte el a tereket és a falakat, hogy a nő ne tudjon előle többé megszökni.

Ez lett Budapest városa.

A karcsú városok. 3.

Új emberek érkeztek más országokból, akik ugyanazt az álmot látták, amelyet a régiek. A rómaiak a Krisztus utáni I. században érték el itt a Dunát. Ők Aquincumot építették föl a nő kedvéért (úthálózat, közművek).

A városok és a cserék. 2.

A népvándorlás hullámainak nyomására egyre jobban visszavonuló rómaiak helyét a hunok foglalták el. Majd Nagy Károly, majd a szlávok. Ez volt az az idő, amikor az *utcán járó-kelő emberek nem ismerték egymást, ha szembetalálkoztak, ezerféle dolgot képzelt a másikról mindenki: találkozásokat, amelyek létrejöhetnének közöttük, beszélgetéseket, meglepetéseket, simogatásokat, harapásokat.*

Ez volt a városnak az az ideje, amikor *senki nem köszönt senkinek.*

A városok és a szemek. 1.

A középkori Pest és Buda emlékhelyeit (román stílus), ahol az álombeli nő megfor-

dult, elsodorta az 1241-es tatárjárás. Később a gótikában a Belvárosi templom szentélyrészén tűnt föl a szőke lobogó haj, a margitszigeti domonkosrendi apácázárda szigorú udvarán, később Zsigmond palotájában, mely egész Európa figyelmét magára vonta, később a török megszállás idején a fürdőben látták, a Királyban, a Rudasban, az Imrében, illetve a rózsadombi Gül-Baba-sírkápolnában, később a barokkban főként a Kriszt-házban (melyben ma a Százéves vendéglő működik), az 1838-as koratavaszi árvíz idején a hős Wesselényi lakijában, az eklektika idején Budapest legnagyobb középületein és bérházainak túlnyomó részén.

Az újabb s újabb korok (a munkásmozgalom kialakulásának ideje, a Horthy-korszak, a felszabadulás satöbbi) mind fölismertek valamit az álmukban látott utcákból, aztán oszlopcsarnokokat és lépcsősorokat helyeztek át, hogy jobban hasonlítsanak az üldözött nő bejárta útvonalhoz, és hogy ott, ahol eltűnt, többé ne tudjon menekülni.

A korábban érkezettek nem értik, mi vonzza a későbbben érkezetteket Budapestre, ebbe a rút városba, ebbe a csapdába.

IV.

TÁVIRAT

Nem hiszek Neked. A te Budapested nem létezik. Talán sohasem létezett. Bizonyos, hogy nem fog létezni többé. Miért áltatod magad vigasztaló mesékkel? Jól tudom, hogy birodalmam rothad, akár a mocsárban a holttest, amelynek mételye megfertőzi a belőle lakmározó hollókat éppúgy, akár a nedveivel trágyázott talajból kinövő bambusznádat. Mért nem beszélsz nekem erről? Miért hazudsz Megbízódnak (Bérlődnék), idegen? Megbízó (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

No comment. Felfedező útjaim célja ez: a még fellelhető boldogság nyomait kutatva, felférem ínségét. Ha tudni akarod, mekkora sötétség vesz körül, éles szemmel kell nézned a távoli, pislákoló fényekre. Utazó

A városok és a jelek. 5.

Senki nem tudja nálad jobban, bölcs Megbízó (Bérlő), hogy a városokat sohasem szabad összetéveszteni az elbeszéléssel, amely leírja őket. Mégis a kettő között szoros összefüggés van. Ha leírom Neked a budapesti nők csípőjének mozgását, melytől kivilágosodik az Oktogon és megárad a Duna és vidám kis sajkák kóborolnak a vízzel borított belvárosi utcákon, „Közép-Európa Velencéjében”, akkor ebből az elbeszélésből Te azonnal megérted, micsoda koromfelhő lepi be Budapestet, és milyen ragacs tapad a házak falához, s hogy az utcai tolongásban a manőverező járművek a falhoz lapítják a gyalogosokat. És ha az elegáns kalapokról számolok be és egy elnyíló korallpiros rúzsoszású szájról, akkor csak azért, hogy emlékeztesselek az éttermi számlák botrányos „állapotára”.

A következőket kell tehát megértened, ó Vándor: ha mondjuk a Hungária Kávéházban hibátlan öreg dámákat látsz, súlyos, régi ékszerekkel, vagy elhagyván a híres McDonaldsot a Vörösmarty téri Gerbeaud-hoz érsz, és úgy érzed, szemrevételezve a kis asztalok körül az éltes csokornyakkendős urakat, hogy a Monarchiában jársz (csak egy kopottabb verzióban) –, nem, nem arisztokratákat

látsz, nem hírnököket, hanem *öreg embereket*, akik őrzik ezt az időt, amely az övüké volt, és amely már nincs. Nincs.

A hazugság nem a szavakban, hanem a dolgokban rejlik.

A karcsú városok. 4.

Hogy Budapest azért ilyen-e, mert félbehagyták építését, vagy mert lerombolták, varázslat van-e mögötte, vagy csak szeszély, azt én nem tudom. Tény, hogy évekkel ennekelőtte patkányok lepték el a várost. A kisebbek malacformájúak, a nagyobbak teherautónyiak (Csepel). De ritka köztük a vad vagy akárcsak a rosszindulatú is. Az őslakosokkal való konfliktusoknak – ha voltak egyáltalán! – inkább az értetlenség meg a félreértés volt a szülőanyja. Van, ki közülük turistákat vezet, insider-városnézés, kultúr-túra stb., vagy csak fölcammognak a Bécsi Kapuhoz, ahol a középkorban a vásárok voltak, megnézik a bronz lányka szobrát, aki állítólag a Kazinczy Ferenc (1759-1831) múzsája volt, majd beugranak az evangélikus templomba, ahol nyaranként orgonakonzertek vannak és az istentisztelet németnyelvű. (Konzertjegyek a Vörösmarty téren kaphatók, telefon 1 176 222). Azt azonban nem kívánnám elhallgatni, hogy az angol kiejtésük nem túl jó, sőt, kifejezetten pocsék az angol kiejtésük.

Nagy Megbízó, dicső Bérlő! Ez az az ügy, sötét árnyék vagy játékos napfoltocska, melyről, ha kedves az élted, ne kérdezd a budapestieket! Akkor se, ha egy patkány kiharap egy darabot nagyon drága kígyóbőr retikülődből, és akkor se, ha egy másik az ágyba hozza a reggelit. *(Most mindenesetre úgy tetszik, boldogok ezek a lények: reggelenként hallani, hogy énekelnek.)*

A városok és a cserék. 3.

Italo Calvinót aligha kell a magyar olvasónak bemutatni, de bizonyára meglepetést kelt, hogy sokan a „nemesi rangra emelt” sci-fi egyik legkiválóbb olasz képviselőjének tartják. Ez a könyve Marco Polo és Kubla kán párbeszéde. A nagy világotutazó feltárja a zsarnok Megbízó (Bérlő) – és az olvasó – előtt világunk tarka sokféleségét, hihetetlen változatosságát, szívet dobogtató fantaszতিকumait, s csupán a párbeszéd végén derül ki a világot járt Utazó tréfája: mindvégig egyetlen városról – a szülővárosáról beszélt.

A városok és a szemek. 2.

Budapest *formáját az adja meg, hogy milyen hangulatban van, aki nézi.* Gyere, gyere, bárki vagy is, csinálj egy Budapestet!

A városok és a név. 1.

„Maga egy intelligens ember. Magának magyarázzam, hogy mi az érdeke a Pártnak? Egy nevet kérünk. Maga is tudja, én is tudom... Értem... Azt hiszed, patkány, hogy a fájdalom valami alsóbbrendű, *testi* dolog? Tévedsz. Ha törtüveggel átmoszuk a húgyvezetéked, akkor majd érezni fogod a faszod metafizikai dimenzióit. Fogod akkor te érteni az egész sein-t meg sollen-t... És fogadj el egy jótanácsot éntőlem. Ingyen adom: féljél, most igazán féljél...”

A szimmetrikus négy épület a hajdani November 7. téren (ma Oktogon) Szkalnitzky Antalt (1873) dícséri. A körúton jobbra az első ház, a Házasságkötő terem a firenzei Palazzo Strozzi mása. A Pallavicini-palota (Andrássy út 98.) belső udvara

egyike a legszebbeknek (vadszőlős átrium satöbbi). A kettő közt, az Andrássy út 60-ban volt az Államvédelmi Hatóság... miye is? Hauptquartierja.

V.

...elment a közeli kispostára, hogy föladjon a választáviratot.

VÁLASZTÁVIRAT

Csatolom a számlákat. *Ha a lét minden pillanatában teljességgel azonos önmagával, Budapest városa az oszthatatlan létezés színhelye. De hát akkor mire való a város? Miféle határ vonal választja el belsőjét külsőjétől, a kerekek dübörgését a farkasok vonításától?* Utazó

Szóba elegyedett a postáskisasszonnyal, aki sovány és sápadt volt, és ha ki-mondott egy számot, elpirult; ötvenhét forint, suttogta például, és rőt fényben úszott a hivatali szobácska. Megbeszélte a lánnyal egy randevút a Dunapartra, és ezt azonnal el is felejtette.

Valahogy mégis találkoztak. Kéz a kézben sétáltak, fújt a szél, levelek száll-dostak, akár a papírrepülőgépek. Nagy itt a folyó. A férfi néha gonosz-kodva olyan kérdést tett föl, amelyre a lánynak számmal kellett válaszolnia. Olyan rőt lett a Duna vize, mint naplementekor. Akkor így szólt a lány:

– Azt tudja-e, hogy lehallgatják a telefonját? – A férfi derűsen ingatta a fejét, nem, nem, ő sosem gondolt ilyesmire. – Volt kint nálunk egy fiatalember a köz-pontból, az mesélte. – A lány keze hideg volt és izzadt. A férfi megszorította, majd kedvetlenül, mint aki az ellenkezőjéről van meggyőződve, azt mondta:

– Nem vagyok én olyan fontos ember. – A lány rajongva fölkiáltott:

– Hát persze, hogy nem! Nem is maga! Hanem valami régi ügy! Roberto vagy hogy hívják...

– Nem ismerem semmiféle Robertót – válaszolta szívdobogva a férfi, és át-ölelte a postáskisasszonyt. A délutáni bécsi hajó szelte át a vizet, és a potrohos hajó olyan méltóságteljesen evickélt tova, mint egy kövér pap. A kémények gő-gösen füstölögték, a kerekek hűsége-sen és komolyan lapátolták a vizet, míg a fe-délzeten fehérabroszos asztalok látszottak, ahol kövér idegenek sonkát esznek, és hozzá jégbehűtött sört isznak; a korlát mellett színesruhájú asszonyok és le-ányok állnak, nagy szalmakalappal a fejükön, és kis zsebkendőiket a férfi felé lobogtatják.

– Mondja utánam: egy, kettő... (Ilyenkor emberünk, nevezhetnénk szeré-nyen Szindbádnak, fehér nadrágos és aranyos sapkájú hajóstiszt szeretett volna lenni. Hófehér cipőben ábrándos lépésekkel megy végig a fedélzeten, és hódító pillantásokat vet a nyersselyem ruhás, nagyszemű román asszonyokra.)

A karcsú városok. 5.

Ha hisznek nekem, jó.

A városok és a cserék. 4.

Már a legöregebb emberek is alig emlékeznek azokra az időkre, amikor az An-tikrisztus uralkodott itten (vesd össze szakszervezeti bélyeg és úttörő – alias pi-onír – nyakkendő). Hogy érzékeltessem a helyzet fonákságát, ekkor Budapest volt Szolnok, Szolnok volt Lovasberény, Lovasberény volt Szeged (következés-

képp a Tisza a Duna, a Duna a Jenyiszej, a Jenyiszej a Tisza), Szeged volt Kőszeg, és Kőszeg volt Budapest. Nagyon kellett figyelni. Aki például a Jenyiszejt Jeszenyinnek értette, az az életével játszott.

A városok és a szemek. 3.

Van egy másik Budapest a Dunában, a Duna tükreben. A Duna olykor növeli, olykor megsemmisíti a dolgok értékét. *Ami a tükör fölött értékesnek látszik, nem mindig bizonyul értékállónak visszatükrözve. A két ikerváros nem egyforma, mert abból, ami Budapesten létezik vagy történik, semmi nem szimmetrikus: minden arcra és gesztusra a tükörből egy pontosan megfordított arc és gesztus válaszol. A két Budapest egymásért, állandóan egymás szemébe nézve él, de nem szeretik egymást.*

A városok és a név. 2.

„A kukucsálón át ma egész délelőtt téged néztelek. Siralmas állapotban vagy... a véraláfutások... a duzzadmányok... Azt is láttam, hogy kézzel feszítetted szét az állkapcsodat, hogy beléd tudják nyomni a vizes kenyeret. Te nem látod magadat, de én látlak téged. Nagyon szép vagy. Tudom, hogy tudod. Látom a szemedet. Érdekes, hogy ez ennyire megtéveszt. Pedig mi egy név? Betűsorrend. Vagy nem?”

Az Andrássy út 39-ben büszke reneszánsz-épület állít meg, a volt Nagy Párizsi Áruház (1909). Itt működött a Terézvárosi Kaszinó. A főterem mennyezetén Budapest városának allegóriája, körbe-körbe figurák, melyek a művészetet és a kézművességet testesítik meg. Ma campingfelszerelést s ágyneműt árúsítanak benne. Az Andrássy út 88-90. épülete toscanai stílusban épült. A homlokzaton azon vidékek címerai találhatók, mely vidékeken áthalad a magyar vasút. E közt, az Andrássy út 60-ban volt az Államvédelmi Hatóság Hauptquartierja.

A városok és a holtak. 1.

Budapest egy nagy falu. Mindenki ismer mindenkit. Engem is ismernek. Ismerlek, szép maszk, mosolyognak rám a falumbéliek. Egyikőjük épp befőz. – Marmelád, mondja. – Istenem, sóhajtok, egy marmeládasszony, és akár egy jókedvű orgyilkos, behúszom magam mögött a konyhaajtót. Búcsúzáskor ez az illető azt állítja, hogy a megszólalásig hasonlítok a nagybátyámra, Robertóra. És beletúr a hajamba.

(Folytatjuk)

„Hazai levelek”*

Első levél

Húsvét – ez nekem vagy a *János passió*, vagy a *Parsifal*. Hogy őszinte legyek, nem a húsvét, sokkal inkább maguk a művek miatt. Ezúttal a *Parsifal*-ban voltam. És hadd tegyem hozzá: ihletett, gyönyörű előadásban részesültem. Így legalább ott az Operában megnyilatkozott az ünnep, hogy stílusos legyek, a Nagypéntek varázsa – amely odakint a városban különben csupán a megszokottan nyűgös két, sőt háromnapos munkaszüneti gyötrelmem. A beszerzési gondokkal, a hétköznapi-nál is gyérebbs tömegközlekedéssel, az amúgy is szennyes, és most már bizony nem is biztonságos utcákat ellepő tarka-barka, nem mondhatnám, hogy bizalomgerjesztő tömeggel, cipőtálpunk alatt az elhajigált sörös- és pálinkás üvegek, a betört telefonfülke-ajtók, egyáltalán, a lehetőleg minden szétzúzható felületet szétzúzó szenvedély cserép- és törmelékdarabkáinak recsegésével-ropogásával.

De hagyjuk a várost. Hagyjuk „korai enyészet marta, légköri szenny borította, mindennemű mocsok, tolvajlás, mulasztás, végtelenbe nyúlt ideiglenesség és jövőtlen közöny rongálta” épülethalmazát – hogy az egyik legfrissebb munkámból vett saját szavaimmal jellemezzem. Nézzük inkább ünnepeit. Vajon mit ünnepe-lünk ünnepnapjainkon? Nem is arról akarok beszélni, hogy jó negyven éven át csupa olyan ünnepnapot ültünk, melynek erkölcsi tartalma a kellő cinizmussal el-lensúlyozott öntagadás, a gyakorlati pedig pusztán a fizetett munkaszünet volt; és nem is arról, hogy az egykor tiltott és azóta hivatalossá lett ünnepnapokból is egy-szerre elillanni látszik a tartalom, s degesz frázisaiból, ismerős tömegjeleneteiből a régi május elsejék és november hetedikék köszönnek vissza.

Én az *ünnepről* szeretnék beszélni, a valódiról. Arról, mikor egy pillanatra meg-állunk és elnémulunk, hogy áthasson az a szellem, amit röviden az életünk értel-mének, a kultúra, a mítosz szellemének neveznék. „Jó, de miféle mítoszt él meg az ember manapság?” – teszi fel a kérdést Carl Gustav Jung, a nagy tudós. És ebből is látni, hogy a probléma, a mítosz problémája általános. Közhely, hogy eszmei ür-ben élünk, hogy lépteinket nem vezérlik magasabb szellemek, hogy hiába füle-lünk, nem halljuk többé sem szókratészi daimonionunk, sem pedig őrangyalunk hangját, szavát. Elmondhatjuk Mefisztóval: „Hol is vagyok hát? Merre térjek? / Itt ösvény volt, most törmelékhegy. / S ahol jövet sík volt a pálya, / a görgeteg uta-mat állja. / Hiába mászom föl s megint le; / hol bukkanok rá sphinxeimre?” Bi-zony, elbújt előlünk a talányos szörny; és ma, amikor csupa megfejthetetlen, sőt még csak nem is észlelt, csupán valami hirtelen katasztrófa formáját öltő rejtély közepette élünk, a mítosz-hiány, vagy ellenkezőleg, a sok botcsinálta mítosz ár-nyékában úgy tűnik, mintha nem is lenne semmi, amin a fejünket törjük. Hacsak gazdasági bajainkon nem. Úgy jó tíz éve az alábbi sorokat jegyeztem fel a naplóm-

* Elhangzott a Szabad Európa Rádió 1991 áprilisi műsorában.

ba: „Észrevették-e, hogy – ami a mítoszt illeti – időközben a közgazdaság és a technika is mítosszá, istenséggé, sőt vallássá változott, noha hiányzik a transzcendencia? Ettől rokkant, bár nem biztos, hogy gyilkossá is csupán ettől válik.” Ez a feljegyzésem nyilvánvalóan egy elkeseredett pillanat terméke: de mindent csupán gazdasági problémának látni, minden problémát csupán gazdaságilag megoldhatónak vélni – ez valóban gyilkos szemlélet, szellemi neutronbomba, amely éppen hagyja a testeket, csupán a lelkeket öli meg.

De visszatérve a *Parsifal*ra: 35 évig voltam Wagner-rajongó, és mivel Budapesten éltem, a *Parsifal*t 1980-ig nem láthattam. És, persze, akkor sem Pesten, hanem a fallal övezett Kelet-Berlinben, ahol úgynevezett ösztöndíjasként tartózkodtam éppen. Fülledt nyári nap volt, a Staatsoper nézőterén legalább 30 fok. A közönség nemzetközi: sokan csak néhány órára szóló átlépővel jöttek át Nyugat-Berlinből az alkalomra. Láttam apácákat, amerikai katonatisztet és francia dámákat. És persze helybelieket, akik csak jegyhez juthattak – hiszen egy *Parsifal*-előadás Kelet-Berlinben is ritkaságszámba ment.

Egyszerűen nem tudom elfelejteni ezt az estét. A díszletek a hagyományos, masszív Wagner-díszletek voltak, semmi jelzés, semmi finomkodás. A templom-képekben akkora keresztet lódtítottak be a színpadra, hogy a szemközti dőmben is megállta volna a helyét. Már az első felvonás második képében is, de különösen a harmadik felvonás utolsó jelenetében a Grál-lovagok kórusa annyi dühödt szenvedéllyel követelte a sebének kínjaiban fetrengő Amfortas királytól, hogy emelje fel a serleget, és ezzel részesítse őket a megváltó égi táplálékban, hogy az már nyilvános, általános lázadással is felért. A nézőtérén végeérhetetlen, órjengő tapsorkán.

Ekkor megérintett a mítosz elragadtatása. Annak ellenére – vagy talán éppen azért –, hogy tisztátart voltam vele: ez az elragadtatás nyilván nem közvetlenül a *Parsifal*ban életre kelő mítosznak, inkább maga a *Parsifal*-előadás mítoszának szól, s a gyötrelmes szituációból fakad. Akárcsak azon a bizonyos 1955-ös – vagy talán 56-os? – harmas Bartók-bemutatón a budapesti Operaházban, amelynek én is szerencsés nézője lehettem. A kirobbanó ünneplés akkor is többnek, vagy többnek is szólt, mint a csodálatos előadásnak és a még csodálatosabb műveknek: Bartók Béla hazaérkezésének szólt, és szólt mindenekelőtt a szellemnek, ami akkoriban oly mélyen áthatotta az egész társadalmat, és amely szellem szakadatlanul az igazolására, a nemes módon való megerősítésére, a felmagasztalására szomjazott.

Igen, úgy tűnik, hogy korunkban, e késői század-, sőt ezredvégen a mítosz legföljebb csak a szükség gyermeke lehet még. Ínség, túrhetetlen szomjúság kell ahhoz, hogy – akár varázsérítésre a forrás – egyszerre felbuzogjon.

Vagy, fordítsuk meg a mondatot: ínség, túrhetetlen szomjúság idején még ma is, még mindig a mítoszhoz fordulunk? Él tehát még bennünk az igazi ünnep, a katartikus ünnep vágya? De hogy részünk lehessen benne, mindig valamilyen rettenetesen nagy árat kell fizetnünk érte?

De ne faggassuk tovább az előbb már tetemre hívott, bújkáló szfinxet. Későre jár – jóéjszakát.

Második levél

Hadd folytassam ott, ahol utoljára abbahagytam. Jung kérdését idéztem: „....de miféle mítoszt él meg az ember manapság?” Így folytatja: „A keresztény

mítoszt, mondhatnánk.” Majd fölteszi magának a kérdést: „Te abban élsz?” S ezt feleli: „Hogy őszinte legyek, nem!” „Node akkor mi a te mítoszod? – faggatja tovább önmagát. – Az a mítosz, amelyet megélsz? Ez már kellemetlenül érintett – teszi hozzá –, abbahagytam a gondolkodást. Határvonalhoz értem” – írja.

Mi kezdődik e határvonalon túl? A semmi? Vagy újabb mítosz? Vagy talán: új mítosz, amelynek mítosz voltát akkor ismerjük majd föl, ha a régihez kapcsolódik, ama rejtelmes módon, ahogy a mítoszok létrejönnek és egymásba kapcsolódnak?

Egyidőben annyira biztos voltam abban, hogy én – szándékomon kívül és korántsem a magam dicsőségére (hacsak nem a magam szégyenére) – megéltem az új, vagy legalábbis az egyik új mítoszt, hogy nagy biztonságomban le is mérészeltem írni: „Auschwitz, és ami hozzá tartozik (de most már mi nem tartozik hozzá?), az európai ember legnagyobb traumája a kereszt óta, bár talán évtizedek vagy századok kellenek, amíg majd ráeszmélnek”.

Mindez azért jut most az eszembe, mert tegnap, április 11-én múlt éppen 46 esztendeje, hogy a buchenwaldi koncentrációs táborban felszabadultam. Dehogyan gondoltam akkor a mítoszra. Mégis, a világhír szele már másnap estefelé megcsapott. A hangosbemondó doboza, amelyben mindaddig az SS parancsszavai recsegték-ropogtak, ezúttal a BBC kora esti híradását közvetítette. Még kezdetleges angolsággal is megértettem, ahogyan világgá röpítették: a szövetséges amerikai csapatok felszabadították a Weimar melletti Buchenwald koncentrációs táborát. A szalmazsákon heverve különös szédület fogott el. Mintha olyasmit közöltek volna a civilizált világgal, hogy – mondjuk – Cook kapitány felfedezte a pokol hatodik bugyrát, ahol csakugyan eleven embereket főznek kátrányos üstökben. Egyszerre más színben láttam az életemet. A rádióbemondó tartózkodóan felháborodott hangjából még mélyen alutáplált agyammal is felfogtam, hogy igazságtalanság történt velem. Meggyilkoltatásom, illetve erre való kijelölésem – legalábbis a londoni rádió szerint – nem a történelmi szükségszerűségből és az egyetemes rációból következő, megfellebezhetetlen logika eredménye, ahogyan mindaddig, a lágerben és előzőleg is, nagyjából hittem.

Jelen voltam tehát az új mítosz keletkezésénél. Milyen félszegen született! Eleinte még senki sem találta a szavakat, a tetteket. Az amerikai katonák bámulatba ejtettek. Addig csak a toprongyos, siralmas magyar hadsereget, a kakastolást, vértől, pálinkától és mosdatlanságtól búzló csendőröket, meg a minden gögös látszat ellenére is nélkülöző német katonákat ismertem. Ezeknek a tengeren túli, jól táplált, fehér kamáslis, fesztelen magatartású katonáknak láthatóan sejtelmük sem volt róla, hogy mi fán is terem egy koncentrációs tábor. Tudatlanságukat az adakozási kényszer állandó feszültségével igyekeztek kompenzálni. Már lábra álltam, kezdtem erőre kapni, már kísértáltam az erdőbe: egy amerikai katona sietett el mellettem az ösvényen. Láttam, ahogy megtorpan, valamennyi zsebét keresgélőn végigtapogatja. Végül, jobb híján, az éppen megkezdett Chesterfieldjét kapta ki a szájából és nyújtotta át nekem. Tizenöt éves voltam, nem dohányoztam, még mindig kóvályogtam a gyengeségtől. De a félszeg helyzet arra készítetett, hogy a cigaretta után kapjak, és úgy tegyek, mintha mohón szívni kezdeném: ezt követelte az udvariasság.

Patton tábornok, de talán maga Eisenhower főparancsnok rendelte el, hogy Weimar prominens polgárait csoportonként vezessék be a város mellett létesített lágerbe, hadd lássák, mit követtek el ott, az ő nevükben. A kórház-szektor

drótkerítése mögül néztem a hölgyeket és urakat, amint rémülten hüledeznek egy friss tömegsír előtt, amelyben hasábfákként heverték az egymás hegyibe hajigált és oltott mésszel leöntött hullák. Kézzel-lábbal magyarázták a köröttük álló amerikai tiszteknek, hogy ők semmit sem tudtak. A kérdés azóta szinte egyetemessé tárgult. Szerintem nem hazudtak. A tábor fennállásának nyolc esztendejében naponta látniok kellett a munkára kihajtott foglyokat, e foglyok testi-lelki nyomorúságát, hallhatták, hogyan beszélnek velük az őreik, így hát mindent tudtak; másrészt e tudásukról egyszerűen nem vettek tudomást – így hát mégsem tudtak semmit. Hogy ez miként lehetséges, külön levél tárgya lehetne. De akik éltek már totalitárius rendszerben, bizonyára értik, hogy miről beszélek.

Felajánlották, hogy svédországi, svájci intézetekben rendbe hoznak. Amerikában tanulhatok. Én azonban haza akartam menni. Mintha tudattalanul az epika ősi mítoszáat követtem volna, amelynek alapmotívuma, mint tudjuk, a hős hazatérése megpróbáltatásai után. Az amerikai hadsereg teherautóján elvittek a szovjet zónahatárig: onnan – tudatták velünk baljóslatúan – többé már nem válhatnak értünk felelősséget.

Leszálltunk a teherautóról, a zónahatárt már gyalog léptük át. A nyári alkonyatban zöld domboldal tárult elém, akár a szelíd, antik lankák. A zöld fűvön sűrűn pettyezett színfoltokként kondérok, s minden kondér körül öt sárga gimnasztyorkás katona guggolt. Öt kéz, öt kanál járt sűrűn le-föl mindegyik kondérnál, kanalazták a közös üstből a közös levest. Az amerikai katonák étkezéseihez szokott szemnek ez a látvány az első pillantásra, hogy is mondjam, furcsa volt. Lenyűgözve álltam és bámultam az elém táruló képet. Nem mondhatnám, hogy teljesen idegenül, de némi bajejtelemmel. Mintha csak a jövőmbé pillantanék.

De itt már új mítosz kezdődik. Vagy csak a korábbi folytatódik? Nem tudom. De későbbi életemben, amely bizonyos értelemben a lágeréletem folytatásának tekinthető, néha el-elfogott az az érzés, hogy még mindig ugyanott állok, ama domboldal lábánál, és lenyűgözve, tehetetlenül bámulom az elém táruló képet.

Harmadik levél

Még mindig, még ma is akad egy végső menedék ebben az országban, ahol az író, évente néhány hétig legalább, valóban író módján élhet. A szigligeti alkotóházzal beszélek. Egy lerobbant, egykori grófi kastély ez, épülete is, kertje is régóta felújításra szorul – Isten óvjon azonban attól, hogy renoválás ürügyén akár csak pár hónapig is nélkülöznünk kelljen. Az író itt nem zaklatja telefon, ideiglenesen félrerakhatja családi, anyagi gondjait, megkíméli a nagyváros környezeti ártalmai, a sok fizikai és szellemi mocskok. Ha úgy tetszik neki, szobájába zárkózva püfölheti írógépét, vagy járhatja a parkot meg a környező dombokat, elvont vagy nagyon is konkrét tündőzéseibe merülten – esetleg hódolhat az utoljára talán a kamaszkorban élvezett olvasási szenvedélynek, mint ezt az idén januárban magam is tettem. Így olvastam el Krúdy Gyula regényét, az *Asszonyások díját*.

Nem tudom, miféle átok ül a magyar szellemi életen, hogy például Krúdy Gyulát is csak ennyire fogyatékosan, mondhatnám féloldalasan ismerjük. De könnyű is a Krúdy nosztalgiáját holmi szimpla romantikának, vagy bonyolultabb társadalmi keserűségnek tekinteni! Éppolyan könnyű, mint holmi pörkölt- és velős-

csont szakértőnek látni őt, a borok kedvelőjének és a nők futóbolondjának, a hasonlatok és az anekdoták mesterének.

Talán, mert rám is hatott az előítélet, de tény, hogy Krúdy elég későn került a kezembe. De már a Szindbád-történeteket lapozgatva is alig hittem a szememnek, a fülemnek. Igenis, a fülemnek, hiszen Krúdyhoz hallás is kell. Egyszeriben megcáfolva éreztem Kierkegaard szavait: ismeretes, hogy Mozart *Don Juan*járól szólva, a filozófus kifejti, hogy az érzéki zsenialitás mint csábítás kizárólag a zene közegében jelenhet meg. „Don Juan teljességgel zenei – írja. – Don Juant nem látni kell, hanem hallani... Mert a zene nem úgy állítja őt elem mint személyt vagy egyént, hanem mint hatalmat.” Nos, éppen ez az, amit Krúdy Gyula, a próza soha nem látott eszközeivel – inkább azt mondanám: varázsával – Szindbád irizáló alakjában meg tudott valósítani.

Kár, hogy e levél keretében nincs hely és idő az elemzésre, a bizonyításra. Krúdy Gyula zsenijét, kimeríthetetlen alkotóerejét néhány alapérzés mozgatja: kozmikus erotika, a vele járó égő büntudat, a megváltás sóvár igénye és a halál szakadatlanul jelenlévő gondolata. Művészetében, lényében van valami mélységesen archaikus vonás, ami Bosch-sal, Breughellal, Goyával, ezekkel a nagy, apokaliptikus festőkkel és a középkorral rokonítja őt – természetesen a modern nagyváros díszletei közt. „Milyen furcsaságokat nem talál az ember egy nagyvárosban... uram, Istenem! te, a Teremtő, te a Mester; te, aki alkottad a Törvényt s a Szabadságot... és aki késhegynyi gyógyszer gyanánt talán azért oltottad szellemembe a vonzódást a borzadályhoz, hogy megtérítsd a szívemet, Uram, könyörülj, könyörülj a bolond férfiakra és nőkre!” Írhatta volna ezeket a sorokat Krúdy Gyula, Dickens vagy Dosztojevszkij – történetesen Charles Baudelaire írta.

Igen: Krúdy Gyula nem csupán a nők „szarvasbokáját” szerette, a jóféle főtt marhahúst – de szerette a „borzadályt” is, sőt, a halált. S mindezt együtt. Ha nem ismerte is Schopenhauert – de bizonyára ismerte, hiszen nagyon művelt volt –, akkor is vele együtt vallotta volna: „A halál nélkül még filozofálni is aligha lehetne”. Ahogyan a hedonizmus Krúdynál mindig a morbiditással, ugyanúgy a halálmélyben való elveszettség nála mindig a fátyolosan az égre emelkedő tekintettel fonódik egybe; ettől válik Krúdy prózája az égi és a földi dolgokba egyaránt beavatott mystagóg, az érett férfi prózájává – szemben, mondjuk, a márki de Sade-féle hedonizmus ízetlen-éretlen, teoretikus és lélektelen infantilizmusával.

Az *Asszonyások díjában* mindezek az alapvonások nagyszabású, egyetemes világművészetté tágulnak. Soká beszélhetnék Krúdy Gyula topográfiájáról: úgy fogja át a világegyetemet, hogy a Józsefvárosból is legföljebb a Ferencvárosba kalandozik át. És közben e pesti tájak, e pesti képek szinte észrevélenül a dantei alapmítoszt teremtik újjá. A negyedik fejezetben többé nem lehet kétséges, hogy Cziffra János temetésrendező apokaliptikus útja a pokolba vezet. A pokol tornáca Jella asszony nyilvánosházának szalonja: az innen nyíló mellékszobákban zajlanak a történetek, melyek a megismerés, a lelki- és érzéki gyötrelmek pokolköreibe, a bugyrok mély szakadékaiba vezetnek. A történet vége pedig úgy dereng fel, ahogyan a feltámadást hirdető trombiták zendülnek meg Mahler Második szimfóniájának utolsó tételében.

Az *Asszonyások díja* 1919-ben jelent meg, az európai pokol kellős közepén. Valamivel nyugatabbra is készült akkor éppen egy regény, amelynek vége szintén a dantei gondolatot idézi: „Vajon a halálnak ebből a világra szóló orgiájából,

a gonosz láz e tűzvészéből ... feltámad-e még a szeretet?" Thomas Mann *Varázshegye* ez, amely pár év múlva Nobel-díjat kapott.

Krúdy Gyulára viszont hamarosan az írói magány évei köszöntöttek rá. Tudjuk, elszegényedett, lakásából már a villanyt, a gázt is kikapcsolták. 1933-ban halt meg, amikor Európára végleg ráborul a pokol éjszakája. Voltaképpen – legalábbis itt, Kelet-Európában – azóta is egyfolytában a hajnalt lessük, amikor a Bakáts téri torony újra úgy áll majd a tér közepén, ahogyan a Krúdy-regény végén látjuk: „megvilágosodva, mint a lelkek lajtorjája”.

Negyedik levél

Utolsó, negyedik levelemet a Szabad Európa Rádióhoz intézem. Tulajdonképpen még meg sem hökkentem eléggé a tényen, hogy lám: a Szabad Európa mikrofonjába, a Szabad Európa hullámhosszán beszélek. Még 1983-ban, mikor a Goethe-intézet kéthetes ösztöndíjával Münchenbe indultam, az úti ügyeimet intéző minisztériumi tisztviselő így intett: „Aztán nehogy nekem nyilatkozzon a Szabad Európa Rádióban!” Tiszta szívvel megnyugtathattam: „Ugyan miért nyilatkoznék? Hiszen a kutya se kérdez ott engem!”

Azóta ez is, az is megváltozott. Ma már nyugodtan beszélhetek a Szabad Európa Rádióban – másrészt ennek többé korántsincs olyan nagy: egyáltalán, bármi jelentősége. Szinte úgy fest a dolog, mintha az arányok kezdenék visszanyerni normális körvonalaikat. Persze nem tudom, valóban így van-e.

Mindenesetre nem zárhatom e leveleket anélkül, hogy meg ne emlékeznék az alkalmakról, amikor a Szabad Európa Rádió valóban fontos szerepet játszott életemben. 1956-ról, 57-ről ugye nem is kell beszélnem. De tíz év múltán újra szükségem lett rá. Életemben először – és már nem is emlékszem rá, mi okból – átmeneti előfizetője lettem valamelyik mérsékeltabb akkori napilapnak. Éppen akkor tört ki a Közel-Keleten a később hat naposnak bizonyult, és így is nevezett háború. De a baljós előjelek a kezdetben korántsem az ennyire gyors sikert, ellenkezőleg, a szinte biztos katasztrófát jövendölték. Emlékszem a megdöbbenésemre és a rémületemre, amikor az első háborús nap reggelén ennek a napilapnak a gyalázatos hazugságait olvastam: úgy éreztem, minden elveszett, a totális szégyen tíz éve nem nehezedett rám akkora súllyal, mint azon a reggelen. Úgyhogy azokban a napokban is a Szabad Európa Rádió hírszolgálatát segített helyreállítani a lelki egyensúlyomat.

Néhány év múlva személyes válságba kerültem. Úgy nézett ki, hogy megtagadják a regényem kiadását, és azon törtem a fejem, amit Márai Sándor a *Napló*-jában valahogy úgy fogalmazott meg: el kellett mennie Magyarországról, hogy magyar író lehessen. Ez idő tájt azt próbáltam kivenni, érzékelti, valami módon felmérni az éteren át, hogy mit is jelenthet az a szabad Európa, amelyről rádiójuk a nevét nyerte.

Valójában azóta sem tudom. Úgy öt-hat éve egyszer koncertközvetítést néztem és hallgattam a televízióban. Mahler Ötödik szimfóniáját játszotta az amszterdami zenekar, a karmester, emlékszem, Bernard Haitink volt. Amikor a megrendítő, csodálatosan intim Adagietto fölcsendült, a kamera egyszerűen faképnél hagyta a hangversenytermet, és az éjszakai Amszterdamot kezdte pásztázni: derengő háztetőket, tompán csillanó kupolát, templomtornyokat, méltóságteljesen kóborló

felhőket, a távoli kikötőt – egy nagy civilizáció egyik lélegző, eleven központját. És amikor az utolsó tétel megváltást hirdető harsonái felujjongtak, a város fölött éppen megvirradt: érződött, hogy csak a szokásos hétköznapi veszi kezdetét, hajszájával, zsvajával, mindennapos gondjával, bajával – de ezt a hétköznapi, gondoltam, ünnepi zene ragyogja be, nagy szellemek hatják át és éltetik, akár az éppen fölkelő nap melege. Emlékszem, nagyon meghatott akkor mindez.

1989-ben, a nagy remények esztendejének őszén egy hónapot Bécsben töltöttem. Itthon éppen akkor kiáltották ki a köztársaságot, és én a Schönbrunn parkjában megint Európán gondolkoztam. Októberi kánikula volt, a világ minden tájáról összeverődött, rengeteg ember várta, hogy bejuthasson Schönbrunn kastélyába. Nekem valahogy hirtelen hiábavalónak tetszett ez a nagy tolongás; egyszerre úgy éreztem, csak egy rég kihamvadtnak tűnő koherencia, egy rég elillant eszme felé tapogatózik ez a sok ember, vakon és hasztalan. Magyarország meg, gondoltam, éppen most akar europaizálódni. Inteni kellene őt, gondolkodtam tovább a Gloriette mellvédjén, óvni a várható csalódás lélektani következményeitől, felvilágosítani, hogy a csalódás a felnőttkor kezdete, hogy a csalódásban erő és megvilágosodás rejlik.

De rejlik-e vajon? Néha úgy érzem magam, mint lidércnyomásos álmokban, amikor futni akarunk, de lábunkat ólomsúly nyűgözi. Mintha újra kísértene mindaz, ami 1945-ben végképp kompromittálódni és örökre eltűnni látszott. Fél lábbal még a levitézlett proletárdiktatúrában állunk, a másik féllal pedig – ő, nem a boldogabb jövőben, hanem a szintűgy levitézlett úri Magyarország múltjában. Megint aktuális a mondás: „semmit sem felejtettek és semmit sem tanultak.” De ez a mítosz, a harmincas évek avított, hazug, félelem és nyomor táplálta, ember- és nemzetszűrt mítosza – hiszem – nem fog életre kelni, egyszerűen, mert nem életképes.

Megint a mítosznál lyukadtunk ki tehát. Ismét emlékeztetek Jung kijelentésére: határvonalhoz értünk. És én is újra kérdelem: mi kezdődik a határvonalon túl? Bizony, nem tudhatjuk. De ha már az első levelemben Jungot idéztem, hadd fejezzem be az utolsót az ő szavaival: „... még túl kevesen tették fel maguknak a kérdést, hogy nem szolgálnak-e jobban az emberi társadalom ügyét, ha önmagukon kezdenék a mostani rend átváltását, ha először és egyedül saját magukon, saját belső államukon próbálnák ki azokat a törvényeket és diadalokat, amelyeket minden utcasarkon prédikálnak... Minden egyes embernek gyökeres változásra... és megújulásra van szüksége, nem pedig arra, hogy embertársaira kényszerítse ezt, a keresztény felebaráti szeretet vagy a szociális felelősségérzés képmutató köntösében, vagy bármilyen más hirdető szép szavakkal, amelyek tudattalan személyes hatalomvágyból fakadnak. Csak az egyes ember magába szállása, az emberi lét lényegéhez, saját lényének, egyéni és szociális adottságainak alapjaihoz való visszatérése lehet a mai világban uralkodó vakság gyógyításának kezdete”.

És ezzel zárom is leveletem: jóéjszakát mindenkinek.

Egy fénykép Berlinből

Tízéves lehettem, amikor kezembe került az a könyv, amely ma is könyvtáram legféltettebb darabjai közé tartozik. *Németország* volt a címe, természetesen németül, így: *Deutschland*. Mélyvörös vászonba kötötték, s a kemény fedélre aranyszínű gótbetűkkel csak ezt az egy szót nyomtatták rá. Ha végighúztam rajta a kezem, éreztem, hogyan mélyednek bele a betűk. Vonzották az ujjaimat; csukott szemmel is el tudtam olvasni a címet, kezemmel tapintva ki a formákat. Még ma is érzem őket.

Az ujjaim persze nem a címet betűzték ki. Magát a könyvet tapogatták; s a betűk sima aranyfelületének és a valamivel durvább vászonnak a találkozásánál szinte összeolvadtak a könyvvel. Mint ahogyan egy időre magam is összenőttem vele; sokáig úgy nyitottam ki a nagyméretű fedelét, mintha egy ajtó lenne, amelyen át beléphetnék valahová, amikor pedig becsuktam, akkor egy darabig még bennmaradtam. Mintha magamra csuktam volna. Még akkor is bennem kísértett, amikor visszatettem a szekrénybe, az üvegajtó mögé.

Szerettem belefeledkezni ebbe a könyvbe. Képeskönyv volt; minden oldalán egyetlen nagy fényképpel. Az előszót Ricarda Huch írta, akinek a nevét azelőtt soha nem hallottam. Ez a név számomra mindig is ezt a könyvet jelentette; s amikor később, egy negyedszázad elteltével megismertem a német romantikáról írott könyvét, akkor nemcsak a belőle kibontakozó álmvilág ragadott meg, hanem a rég nem látott ismerőssel való találkozás izgalma is. Ezt a bevezetőjét persze nem olvastam el, s ma sem jutna eszembe, hogy böngészni kezdjem. Nem érdekelt; a képek magukért beszéltek. Németországot mutatták; északot és délt, keletet és nyugatot, a fríz földtől a bajor Alpokig, Pomerániától Elzászig, a Maastól a Memel-vidékig, s a köztes tájakat, Mecklenburgot és a Harz-hegységet, a Szász-Svájcot és a Ruhr-vidéket, a brandenburgi tavakat és a frank földet, Vesztfáliát és Kelet-Poroszországot, Thüringiát és a Neckar völgyét. S természetesen a városokat, a stuttgarti pályaudvart, az augsburgi városházát, a hamburgi kikötőt, Danzig főterét, Drezda templomait, a frankfurti Goethe-házat, a berlini AEG-székházat, a bambergi dómot. S közben arcok, közelnézetből: halászok, parasztasszonyok, kikötői munkások, felnőttesen gondterhelt arcú gyerekek, tengerparti fürdőzők, hegymászók, a táj látványába belefeledkező kirándulók, utcai bábéskodók, és különféle népviseletekbe öltözött, hol szobrokra, hol zsugorított trófeákra emlékeztető öregemberek.

Ma már mindannyian halottak. Az öregek is, a fiatalabbak is és a gyerekek is. Mint ahogyan elpusztult a pályaudvar is és a templom és a főtér, meg a macskakő, amelyet már csak a fényképen ver az eső, és az a berlini rendszámú autó is, amelynek feketén csillogó oldalában bárki megnézhetette magát. Mert közben volt egy háború. A könyvet ugyanis 1933-ban adták ki. Volt benne valami hivalkodó. Íme, a tükör: Németország. Azután egymást követték a kiadások; az én példányom már 1936-ból való. Az egyik képen egy horogkeresztes zászló is feltűnik; diszkréten

ugyan, de ettől még feltűnőbb. Nehéz lenne nem észrevenni; éppúgy magához rántja a pillantást, mint a naumburgi Uta arca. Nem tudom, szerepelt-e az előző kiadásokban is. A könyvet mindenestre sokan megvehették; s szép külseje miatt hivatalba volt arra, hogy odaajándékozzák: érettségiző diákoknak, sportversenyek győzteseinek, veteránoknak, jól dolgozó hivatalnokoknak. Bárkinek, ha van rá alkalom. Önmagát ünnepelte a nép ezzel a könyvvel; nem csoda, hogy külföldre is került belőle. A sajátomon kívül mégis egyetlen példánnyal találkoztam csupán: egy Drezda melletti villa könyvtárszobájában. De ennek nem vörös, hanem barna volt a fedele; nem is tudtam megbarátkozni vele. Nemcsak a szemem, hanem még a tenyerem is idegenkedett tőle: a mélyvörös árnyalatot szokta meg. Ismerős volt és mégsem. Gazdájához azonban éppúgy hozzáért, mint az enyém énhozzám. Féllábú férfi volt; egy tankcsatában veszítette el a jobb lábát, Szmolenszk mellett, 1941-ben, nem sokkal azután, hogy tizennyolcadik születésnapján megkapta ajándékba az albumát.

Volt ebben a könyvben egy kép, amelyhez mindig visszalapoztam és soha nem nyitottam ki úgy az albumot, hogy ne kerestem volna meg. Megfejtethetlen vonzalmat éreztem iránta; mint amikor hosszú vonatozás után végre ismerős tájra érkezem, olyan érzésem volt, hogy megpillantottam. Éppoly barnásfekete volt, mint valamennyi; ugyanolyan tompán fénylett, mint bármelyik más; és az egész oldalt kitöltő nagy mérete miatt semmivel sem volt kevésbé ünnepélyes, mint a többi. Már a nagysága miatt is tiszteletet parancsolt mindegyik. Ám ez mintha a többinél is különlegesebb lett volna. Hamar megbabonázott; s anélkül, hogy sokat töprengtem volna rajta – ezen csak később kezdtem tépelődni –, rövidesen olyan érzés fogott el a pusztá emlékére is, ami leginkább a honvágyra emlékeztetett.

Egy éjszakai utcarészlet volt látható rajta. Berlinben készült, a város egyik forgalmas csomópontján, a földalatti vasút lejárataánál. A járda alá vezető lépcső fölött egy villanykörtekből font fényfűzér feszült; s hogy egy régi baldachin benyomását keltse, középen és kétoldalt támasztékok segítségével megemelték, hagyva, hogy a három pont között a fűzér a saját súlyánál fogva lelógjon. A középső, egyben a legmagasabb pont fölött egy nagy U betű világított, a földalatti vasút jelképeként. A felvétel néhány lépcsőfokkal az utca alsó szintje alatt készült; a gép lencséje szinte súrolta az úttestet, amely az esőtől csillogott: visszaverte a fenti, a lencse látószögén kívül eső fényeket. Késő éjszaka készülhetett a felvétel, mert üres volt az utca; csupán egy autó állt az úttest közepén: feketén, régimódiasan és elegánsan, gondosan elhelyezett dísz tárgyként. Kétfelől magas bérházak sorakoztak, sötétén, de azért bizalomkeltően; a távolban pedig egy-két fényreklám, a közelebbi, de láthatatlan fények folytatásaként. A szimmetrikus felvételt kétoldaltól a lépcső korlátja keretezte; cikornyás fémszerkezete finoman vert csipke benyomását próbálta kelteni, de az öntöttvas minták inkább az öntödék, gőzkalapácsok, szikrazuhatok és a vajatokban rohanó folyékony vas képzete felé terelték a gondolatot, onnan pedig tovább az emberi izzadság, verejték, szag, ín és izom felé.

Ezen a képen persze minden néma és kihalt volt; s a „művészi” elrendezés miatt szegényesebbnek tűnt, mint a zsúfolt utcarészleteket vagy egész városnegyedeket ábrázoló felvételek, vagy akár a kinagyított portrék. Mégis ez a fénykép ragadott meg a legjobban az összes közül, s rövidesen hozzá viszonyítottam a többi is; ennek szűrőjén át néztem a moritzburgi kastélyt, az ulmi templomot, a mitterwaldi hegycsúcsot vagy a sassnitzai dűnéket. Még sohasem jártam akkor Németor-

szágban; de meg voltam győződve róla, hogy ha eljutnék oda, akkor mindenütt ezt a képet fedezném fel, még az elhagyott hegycsúcsokon vagy a tengerparton is. Természetesen nem a föld alá vezető lépcsőt, a villanyfűzért, a várakozó autót vagy a reklámokat, hanem azt a láthatatlan, mégis szilárd és súlyos világot, amelyet képzeletben megteremtettem, s amelyből e kép úgy emelkedik ki, mint a jég-hegy csúcsa a tengerből. Tízévesen is tudtam, hogy amit látok, mindaz a múlté. De mégis mindennél bizonyosabban éreztem, hogy ez a fénykép egy elpusztíthatatlan világból érkezett palackposta. Mintha a gép lencséje nem is az utcára szegeződött volna, hanem a mögötte ott terebélyesedő láthatatlanra.

Egy kelet-magyarországi vidéki város földszinti lakásában lapozgattam először ezt a könyvet. Ott, az asztal előtt ülve e kép számomra nem egyszerűen Berlint ábrázolta, hanem a nagyvárost is, a világvárost, amelyhez a széles utca, a magas ház sor, az elegáns autó és a földalatti vasút meg a fényreklám éppoly elengedhetetlenül hozzátartozik, amilyen nyilvánvalóan viszont az én városomból hiányzik. Még az eső is másképp esik ott, véltem. Éppen ez a másság, ez a különbözőség varázsolta el, aminek érzését csak fokozta, hogy láttam: ez is csak egy város, amelyben emberek élnek, egy hely, ahová én is születhettem volna, sőt ahová akár el is mehethetnék. Nem vagyok elzárva tőle, gondoltam, de a képet nézve mégis utolérhetetlennek éreztem azt, amit látok. A többi képet is szerettem, de azok mindig megőrizték a tisztes távolságot; véletlenül megragadott pillanatok lenyomatainak láttam őket, idegenforgalmi látványoknak, illusztrációknak, leckeszerűen elkészített felvételeknek, amelyeken a hegyek pontosan olyanok voltak, amilyenek egy hegyet elképzeltem, s a tenger sem különbözött attól, amelyet magamban megálmodtam. Bármikor felkereshettem őket; egy becserkészhető világhoz tartoznak. Az én kiválasztott képemen látható utcarészlet azonban, éreztem, soha nem lesz megközelíthető. A többi kép is érdekelt, de egyik sem kísértett meg; ott rejtett bennük a rátalálás lehetősége. Az én képemből viszont a tökéletesen más sugárzott; ez talált visszhangra bennem, életre keltve azt a másságot, amely ott lappangott bennem, de amelyről, lévén „más”, kevés sejtelmem volt. Az elérhetetlenben való megmártózást élveztem benne; s miközben gondolatban egyre tovább színeztem ezt a fekete-fehér képet, nem vettem észre, hogy valami olyasmi vonzerejének engedelmeskedem, amit sohasem fogok tudni utolérni.

Az éjszakai berlini utcarészlet látványa a legmélyebb és legrejtettebb énemet érintette meg, éppúgy, mint sok más későbbi, ugyancsak emlékezetes látvány. Lehet, hogy ennek az ismeretlennek képekre van szüksége, hogy hírt adjon magáról? Látnia kell ahhoz, hogy maga is láthatóvá váljon? Mint az álom, ez a berlini kép is egy láthatatlan látványt jelentett számomra. Talán nem is lepődnék meg, ha egyszer hiába kezdeném lapozgatni az albumot, s nem találnám benne a képet, mert kiderülne, hogy csupán álmodtam. S miként egy álom ereje és mélysége nem attól függ, hogy hányszor álmodom meg vagy hogy egyáltalán megismétlődik-e, egy idő után e képet sem kellett elővennem. Elég volt rá gondolnom, és máris álomba falaztam el magam a világtól. Mint a rajta látható lépcső, a fénykép levezetett valahová. Nem tudom, pontosan hová; talán a bennem lévő kibékíthetetlenségbe, amely képekbe kapaszkodik, hogy el tudja viselni önmagát. Az album többi képét én lapoztam, én néztem és én élveztem; ám ezt az egy képet figyelve lassan felrémlített bennem, hogy amit énnek nevezek, az talán csupán eszköz. Egy bennem lakozó ismeretlen nézte az asztalnál ülve a képet, s hogy ezt megtehesse, engem vett igénybe. Én a képet élveztem, ő viszont a képből áradó lehetetlent, a vágy kielégíthetetlenségének az örömét. S élvezetéhez

nekem szinte semmi közöm sem volt. Nem tudom, ki vagy mi ez az ismeretlen; de már gyerekként sejtettem, hogy létezik. E sejtést többek között ennek a képnek köszönhettem. Nem hiába keltett bennem kezdettől fogva honvágyra emlékeztető érzést: a bennem lévő megfoghatatlan utáni vágy volt ez. Vagy talán e vágy maga is a megfoghatatlan megnyilvánulása lett volna?

A vágnak az a természete, hogy igyekszik beteljesülni. Amikor később eljutottam Németországba, újra meg újra azon kaptam magam, hogy mindent ehhez a fényképhez próbálok igazítani. Hiába is próbáltam persze rábukkanni az „eredetire”, a „valódi” földalatti lejáróra, az „igazi” reklámokra, és „arra” a bizonyos autóra. Ezért időnként kezdtem arról győzködni magam, hogy mindezt voltaképpen felesleges is hajszolnom, hiszen már régen megvan; nem kell keresnem azt az utcarészletet és a mögötte elterülő világot, mivel én magam jövök onnan, belőle. Ez némi otthonosságérzéssel töltött el; úgy éreztem, a bennszülötteknél is jobban tudom, hogy valójában milyen az a világ, amelybe belecsöppentem, s ha mégis különbözik a bennem lévőőtől, úgy őbenne van a hiba: még nem találta meg az utat ahhoz, amelyik bennem él. De biztos voltam benne, hogy amit látok, az előbb vagy utóbb egybe fog olvadni azzal, amit elképzeltem; a „valóság” az én álmomban fog beteljesülni. Mindez természetesen önáltatás volt; már csak azért is, mert első németországi útjaim során nem jutottam el Berlinbe, és azokban a városokban, amelyeken az én képzeletben felépített világomat számonkértem, a házak ormain nem díszítették pazar reklámok, az utcákon nem álltak elegáns, régimódi, fekete autók, berlini rendszámmal, s persze nem volt földalatti sem, amelynek lejárója fölött fénykorona gyanánt ott ragyoghatott volna a nagy U betű. A városok szürkék voltak; a háború után előbújt lakótömbjei mindenfelé egy véget nem érő építkezés felvonulási terepének a benyomását keltették, még akkor is, ha építkezésnek esetleg nyoma sem volt. Hol volt mindez attól a hibátlanságtól és ékszerként csillogó tökélytől, amely az én képből sugárzott! A kisebb városok és falvak pedig elvarázsolt álmukat aludták; mintha csak múltjuk lett volna, amihez nem lehet közelférközni. Az én utcarészletem viszont a félmúlt világa volt; másként hogyan fészkelhette volna magát olyan mozdíthatatlanul belém?

Mindez nem akadályozott meg abban, hogy ne keressem továbbra is a saját képem eredetijét, illetve hogy ne a kép szűrőjén át figyeljem mindazt, ami annyira különböző volt tőle. Túlzott várakozásokkal mentem volna Németországba? Nem, hiszen sok minden megragadott, aminek pedig hangulatában semmi köze nem volt a fényképhez; s számos más látvány éppoly mélyen belém vésődött, mint az albumban látott felvétel. Figyelni kezdtem magam, s hamar észrevettem, hogy ezt a fényképet főként akkor idéztem fel magamban, ha valami bántódás ért, ha rosszérzés fogott el, ha nem sikerült valami – egyszerűen ha nem találtam a helyemet. Ilyenkor e kép segítségével próbáltam „helyrezökkenteni” magam, ami persze az esetek többségében nem sikerült: amihez az ember menekül, az, ahelyett, hogy összhangba hozná őt a világgal, rendszerint még jobban elidegeníti őt tőle. Az én berlini képpemmel is így jártam. Talán már nem is annyira Berlint, a földalatti lejáróját vagy az esőtől csatagos úttestet szerettem benne, hanem a gyermekkori rátalálás örömeinek az emlékét. A bennem élő ismeretlen egyik arca volt ez a kép; élvezete vágyaim megfoghatatlanságát tette élményszerűvé. Nem volt felhőtlen ez az élvezet; a magukbazárkózók örömeiből táplálkozott.

Később, pontosan huszonhat évvel azután, hogy először kezembe vettem ezt

az albumot, Berlinbe kerültem, egy teljes évre. A kép természetesen itt is eszembe jutott; s bár az év során egyetlenegyszer ültem csak földalattira, a lejárókat mindig, mindenütt alaposan szemügyre vettem. Legalább annyira ismertem őket, mint azok a takarítók, akik időnként lázas sietséggel tisztogatni kezdték. De hiába néztem őket; egyik sem volt az, amelyiket én láttam. Sokszor oda sem kellett volna néznem; ösztönösen is tudtam, hogy másutt kell keresgélnem. Volt persze, amelyik hasonlított rá; s volt olyan is, ahol elbizonytalanodtam: talán mégis ez lenne az? Bizonytalanságomat azonban fokozta, hogy több állomás lejárójában is ráismertem arra a bizonyosra: a Hohenzollern téren csakúgy, mint a Kurfürstenstrasse-i vagy Uhland utcai megállóknban. Volt, amelyiket éjszaka is megnéztem: ám ha az egyik pillanatban még örömmel fedeztem fel a régi kép eredetijét, úgy a következőkben hol a lépcsőkorlát díszítőrácsának a mintázata józanított ki, hol a kétoldali házsor aszimmetriája, hol pedig az, hogy hiába is kerestem a fényfüzért. Szenvedélyesen néztem a régi filmeket is, a *Berlin, egy nagyváros szimfóniáját* vagy Leni Riefenstahl 1936-os olimpia-filmjét – de nemcsak ezeket, hanem a háború előtt készült játékfilmeket is. Ezek sokszor majdnem nézhetetlennek bizonyultak, annyira émelyítőek voltak; egyedül az tette őket elviselhetővé, hogy időnként egy-egy utcakép is felvillant. Sajnos túlságosan ritkán; s ráadásul ezekre a külső felvételekre is rátelepedett a történetek hangulata, amitől az utcaképek, ahelyett, hogy megnyertek volna maguknak, inkább viszolygásra készítettek.

Több szerencsém volt a könyvekkel. Nem a régi fényképalbumokkal: sokat átlapoztam közülük, de még az ismerős látványok is távoliaknak tündek bennük. Az én világom helyett egy letúnt világot idéztek, s a régmúlt pecsétjét ütötték rájuk. Viszont közelebb vezettek a régi képemhez azok, amelyek úgy elevenítették fel az egykori Berlint, hogy szinte csak súrolták a városképet. Például Walter Benjamin megragadó önéletrajzi feljegyzései, a *Berlini krónika* és annak kidolgozott változata, a *Berlini gyermekkor 1900-ban* című könyv: a régi Berlinről szóltak, amelynek nyomait itt-ott én is fel tudtam fedezni, de mégsem Berlin volt a főszereplője, hanem egy gyerek, aki álmodott a városról. Vagy inkább, mint minden gyerek, olyanná álmodta, amilyennek szerette volna tudni. Ugyanezt tette Benjamin ifjúkori barátja, Franz Hessel is, aki csellengéseiről és kóborlásairól számolt be; mestere volt annak, hogyan kell eltévedni egy ismerős városban, s miként kell céltalan pillantásokkal felfedezni az ismerős mögötti ismeretlent. Egy számomra is otthonos Berlinbe kalauzolt vissza az a gazdagon illusztrált könyv is, amely a húszas évek botrányos életű, fiatalon elhunyt táncosnőjéről, Anita Berberről szólt; s nemcsak különleges arca keltette fel érdeklődésemet s botrányainak sorozata, amely egy alkalommal még Budapestre is elvetette, vagy hogy nem messzire laktam a Zahringer utcától, ahol élt, vagy hogy rendszeresen jártam kiállításokra a Bethanien Művészházba, ebbe a hajdani kórházba, amelyben 1928-ban meghalt, hanem hogy lényre azt a világot nyitotta meg előttem, amelyet gyermekkoromban oly sokszor kiszíneztem magamnak, a *Németország* című album képei fölött ábrándozva. Úgy érzem, hogy miközben megismerem az életét, a saját ismeretlen múltamba is bepillantást nyerek. Egyszer, késő este még az előtt a neuköllni temető előtt is elmentem, ahol eltemették. Ezek a könyvek minden fényképnél láthatóbbá tették számomra a keresett földalatti állomást; mintha mindegyik azt a pillanatot próbálta volna megragadni, amelyben az ismeretlen fényképész elkattintotta a gépét. A rátalálás öröme az élményét azonban hiába is vártam tőlük; maguk is keresgéltek, egy visszahozhatatlan világot próbáltak életrekelteni. Ugyanaz a vágy mozgatta őket, mint engem: látványok, képek, emlékek kerülőúttján rátalálni valamire,

ami már nem múlt és nem emlék, hanem az életet meghatározó vágyaknak egyetlen időtlen pillanatban való egyesülése és kioltódása. A vágy persze követelőző; s hiába tudtam, hogy amire én vágyom, azt tőlük éppúgy nem remélhetem, mint senki másától sem, mégis türelmetlenül faggattam őket, szinte lázasan lapozgatva írásaikat. De amit kerestem, nem találtam. Egy fénykép mását kutattam, egy lépcsőlejárót az úttest közepén. De valóban ezt kerestem? Tudtam egyáltalán, hogy mit keresek?

Hazajöttem Berlinből, majd egy évvel később megint visszautaztam. Otthon, emlékszem, egyszer sem vettem elő az albumot, s nem is nagyon gondoltam rá. Berlinbe visszatérve sem jutott eszembe; még az előző ottlétemkor készített feljegyzéseimet sem olvastam újra. A rátalálás vágya mintha kialudt volna. Mindenesetre csillapodott. Lehetséges, hogy az, amire e vágy a lépcső, az autó és a fényreklám leple mögött kimondatlanul is irányult, már beteljesült anélkül, hogy észrevettem volna? Elképzelhető, hogy az igazán fontos dolgok észrevétel nélkül oldódnak meg? Rejtélyes üzenetként is értelmezhető, hogy akkor találtam rá az éveken át keresett fénykép eredetijére, amikor már nem is gondoltam rá. Élménye még élt bennem, de már nem volt követelőző; őrizgettem ugyan, de le is tudtam volna mondani róla.

A moziműsorban felfedeztem egy filmet: *Berlin, wie es war* – „Berlin, amilyen egykor volt”. Leo de Laforge forgatta 1938-39-ben, egy kézikamerával; 1943-ban készítette el a végleges változatot, de vetítését már nem engedélyezték: a békeidők felhőtlen boldogságának felidézése alighanem vérlázítóan hatott. Németország küszöbönálló egyesítése lehetett az ürügy, hogy egy Steglitz városnegyedében lévő kis mozi a műsorára tűzte; hetente egy alkalommal, remélve, hogy ennyi idő alatt mindig összegyűlik kellő számú érdeklődő. Az egyik előadásra én is váltottam jegyet. A mozi félig üres volt, s a közönség soraiban feltűnően sok volt az idősebb ember; több, mint más előadásokon. Furcsán éreztem magam; mintha az ő generációjukhoz tartoznék, s én is a régi emlékeimet szeretném felidézni.

A nézőtér elsötétült, a filmvásznat takaró függöny szétnyílt, s a vetítés elkezdődött. Dokumentumfilm volt; Berlin egyetlen napját mutatta be, kora reggeltől késő éjszakáig. S én az első kocka után tudtam, hogy mindig is ezt a filmet kerestem: itt látom meg azt a Berlint, amelyet gyerekként elképzeltem magamban, s amelynek léteben oly bizonyos voltam, hogy a valóban megélt Berlin sem tudta cáfolni a létét. Berlin, amint reggel felébred, nyújtózkodik, ásít, a másik oldalára fordul, majd feltápászkodik és kezdi összeszedni magát. Berlin, egy élőlény, egy alakatlan szivacs, amely lélegzik, táplálkozik, kitágul, összehúzódik; sejtjei: emberek, bérházak, járművek; az izmai: gondozott járdák, úttestek, vonatsínek; a zsigerei: hangzavar, zene, autózaj, emberi pillantások labirintusa. Egy pillanat alatt eldöntöttem, hogy csakis ehhez az élőlényhez tartozik az általam őrzött fénykép; s pár perc elteltével már nem csak a város képét figyeltem, hanem azt is, hogy mindezek mögött vajon mi lehet az, ami annak idején annyira megbabonázott. Semmiképen sem az esős úttest, az autó, a lépcsőlejáró; hiába is néztem őket annyiszor, mindig éreztem, hogy díszletek csupán, amelyek eltakarnak előlem valamit. Ha pedig nagyon közel hajoltam hozzájuk, összefolytak a szemem előtt. Talán most láthatom végre azt, ami láthatatlan? Végére járhatok annak, ami oly sokszor nyugtalaná tett, s aminek sohasem tudtam a nyomára bukkanni?

Eltelt a reggel, megkezdődött a délelőtt, majd a dél, azután lassan végéhez kö-

zeledett a munkaidő, s a város kezdett lecsillapodni, hogy ugyanakkor egy másfajta izgalom legyen úrrá rajta. Azután besötétedett, kigyúltak a fények, az emberek sétálni indultak, a mozik, színházak s mulatók lassan megteltek, s a járművek nappali zűrzavarát az elegáns autók méltóságteljes és egyenletes áradata váltotta fel. Fekete karosszériájukon csillogtak a reklámok; időnként meg-megvillant a berlini rendszám is; és azután előtűnt a jólismert lépcsőlejáró, a díszes korlát, a fényfűzer és a nagy U betű – pontosan ott, ahol lennie kell: az úttest közepén, a fényreklámokat hordozó házak között. Minden olyan volt, amilyen emberemlékezet óta mindig is. Az én felvételem 1933-ban készült, a film pedig hat évvel később; de ennek nem tulajdonítottam jelentőséget. Amit láttam, az maga volt az időtlenség. A film szerepelhetett volna az albumomban is, és fordítva: az album állóképeit is nyugodtan beilleszthették volna a film mozgó képsoraiba.

Megtaláltam hát a képet. De ez semmiféle megrázkódtatást sem okozott. A film nem sokkal később véget ért, s egy szórólappal a kezemben ott álltam a verőfényes őszi napsütésben, egy steglitzi villanegyed utcájában. Mély nyugalmat éreztem; szinte a gyomrom sugallta, hogy minden rendben van. Hazamentem, anélkül, hogy sokat töprengtem volna a filmen, vagy azon, hogy végre rátaláltam a fénykép eredetijére. Mert ez volt az eredeti: egy újabb fénykép, az azóta elpusztult Berlinről készült filmnek egy pillanata. Természetesnek találtam, hogy a fénykép egy újabb képhez vezetett el; azt is sejtettem, hogy ha most ebbe az újabb képbe feledkeznek bele, akkor ez egyszer majd megint egy másik képhez vezetne el. Képek rétegződnek képekre; az élmények együttese pedig egy földtani mintához hasonlít, amelyben a porhanyós talaj az agyagra, ez pedig a kőületekre rakódik. Úgy éreztem, hogy mindazt a vágyat, álmot, nyugtalanságot, amit az album fényképe valaha is okozott, nyugodtan rábízhatom a képeknek erre az együttesére. Hiába is járnám Berlint: azt, amit keresek, nem fogom megtalálni. Nemcsak azért, mert bizonyára lebombázták a háborúban; hanem azért sem, mert soha nem találhattam volna meg, még akkor sem, ha magam készítettem volna a felvételt. Ahhoz, hogy azt láthassam, amit látni akarok, nem láthatom azt, amit éppen látok; ehhez térben és időben is el kell távolodnom. A múltat megélhetem jelenként; de a jelenben nem élvezhetem a múltat. A fénykép egy újabb fényképbe torkollik, jelezve, hogy mindaz, ami foglalkoztat, izgat és ösztökél, az úgynevezett valóságon túl, de a képzeleten mégis innen lappang. Ami éltet, az belőlem emelkedik fel ugyan, de hozzám képest mégis idegen: azonos velem és mégis különbözik tőlem. A gyermekkori ábrándozás és a mostani nyugalom mintegy kiegészítette egymást: akkor tudatos énem valami gyökeresen másra próbálta rábízni önmagát; most pedig a bennem rejlő ismeretlen jelezte, hogy igényt tart rám. Ő is a másra vágyik, a tudatos énemre, amelyet ragadozó módjára próbál megkaparintani.

Mindez nem ott jutott eszembe, a napsütéses fasor őszi avarral borított járdáján. Hazamentem; a filmre nem sokat gondoltam. De néhány nappal később éjszaka különös álmom volt. A fürdőszobában álltam, s éppen kiléptem a kádból. Kihúztam a dugót, hogy leengedjem a fürdővizet, s közben törölközni kezdtem. De a víz nem akart lefolyni. Piszkálni kezdtem a lefolyót, s ekkor a víz kezdett elszíneződni. Előbb sűrű moszattömeg emelkedett ki a lefolyóból, majd valamiféle barnás massa, amely a leginkább alvadt vérre emlékeztetett. A víz egyre sötétebb lett; végül már a kezemet sem láttam. A véres moszat egyre növekedett; s minél többet téptem ki a lefolyóból, annál több jött utána, bugyborékolva. Lassan ellepte az egész kádat. Abban a pillanatban, hogy túlcsordult volna a peremén, felébredtem. S a sötétben a berlini földalatti lejáró képe villant elém. Nem hiszem, hogy

a föld alá levezető lépcső képzeete miatt. Az az ismeretlen rémlett fel előttem, ami mindig is helyettem élvezte ezt a képet. Ő merített volna alá ebbe az álomba is? Vagy ő merült volna fel álmomban? S a film, amelyben a képre rábukkantam: a lefolyó dugója lenne, amit ki kell tépni? S ha kitépem, akkor mindaz, amit meghittnek és otthonosnak véltem, rettenetként türemkedik elő?

Amikor a filmet nézve felfedeztem a hajdani képet, sem izgalmat nem éreztem, sem elégtételt vagy megkönnyebbülést. Egyszerűen csak tudomásul vettem. De baljós lehetett az a nyugalom, amit a steglitzi fasorban éreztem; különben nem tört volna be ilyen erővel az álomba az ismeretlen. Mert betört; s bár nem volt arca vagy alakja, amelyről felismerhettem volna, azonnal tudtam, hogy ugyanarról van szó, aki gyerekkoromban is megkönyékezett. Akkor szívesen fogadtam a közeledését. Kíváncsi voltam s ettől nyitott is. Hagytam, hogy belémfészkelje magát. Tehettem volna egyebet? Úgyis erősebb volt nálam. Tapasztalatlanabb voltam a felnőtteknél; de mint minden gyermeket, engem is éppen az úgynevezett tapasztalatok hiánya vértezett fel egy olyan képességgel, amellyel a felnőttek többnyire nem rendelkeznek: az ismeretlen iránti kifinomult, már-már állati érzékenységgel. Ennek birtokában én is tévedhetetlenül tudtam, hogy működik bennem egy olyan erő, amely nélkül ugyan soha nem létezhetnék, de amely mégsem azonos maradéktalanul velem. Feltehetően előttem is létezett, s utánam is fog létezni, s amíg a világ világ, mindig hatni fog. Ez az az ismeretlen, amellyel a gyermek nap mint nap megvívja a maga csatáit; ez az, amely arra készíti, hogy vágyakozni kezdjen olyasmire, ami soha nem teljesülhet be; ez az, ami újra meg újra kizökkenti őt magából, ábrándozásra, álmodozásra készíti s megbabonázza.

A felnőtt tart ettől az ismeretlentől; éppoly ösztönösen, amilyen ösztönösen viszont a gyermek rábízza magát. Nem is csoda; hiszen minél erősebben jelentkezik, ő annál erőtlenebb lesz. Önmaga kiszolgáltatottjává válik, ez pedig nehezíti, hogy helytálljon az ismerősnek vélt életben. Érthető, hogy amit a gyermek oly egykedvűen tudomásul vesz, attól ő fél. De mert felnőtt, úgy hiszi, hogy a gyermekkort végleg maga mögött hagyta; azt pedig, hogy van, amitől ő jobban tart, mint a gyermek, nehezen fogadná el. Félelmét leplezi; s ezzel együtt az ismeretlenről sem kíván tudomást venni. Ez persze az ő akaratától függetlenül benne is ott terebélyesedik. S azután egyszerre csak betör a tudatába. Jelentkezése olyan, mint egy rémálom: akire ráront, az rádöbben, hogy kiszolgáltatottja egy megnevezhetetlen hatalomnak, s újra rájön arra, amit gyerekként tudott, de amiről megpróbált megfedkezni: hogy minden vágyat és ábrándot az utolérhetetlenség táplál, s hogy minden tetszésben és kíváncsiságban a végső megfoghatatlannal való küzdelem sejlik fel.

Feküdtem a sötétben, mozdulatlanul, és néztem a falra vetülő árnyékokat. Tanácstalan voltam. Szerettem volna, ha megint elárasztana az izgalom, amit az újra felfedezett fénykép régen mindig kiváltott belőlem; arra vágytam, hogy ismét egyensúlyozhassak az ismerős és az ismeretlen határán, anélkül, hogy bármelyiknek is a foglya lennék; azt kívántam, hogy a bennem lakozó ismeretlen egyszer megint úgy használjon fel engem saját élvezete céljából, hogy azt magam is élvezzem. Szerettem volna gyerek lenni. S miközben szememmel tapogattam az autók reflektorától hol megnyúló, hol pedig összezsugorodó árnyékok körvonalát, azon töprengtem, hogy képes leszek-e valaha is összeegyeztetni magamban a rémálmot azzal a gyermekkori vágygal, amely mindenáron megpróbálta felépíteni a maga álmovilágát, az egész világ ellenében.

Egy útonlévő tapasztalatai

I

*Magamban mindig mezítláb lépegetek,
száraz, halk hersegés zaját keltve
a benti homokban. Jobbra a lélek
hullámszik s tajtékát ellaposítja;*

*balra kiszáradt; a kétség kövei
szikkadtan meredeznek.
Nincs senki utamban. Csak
a gyermekidő rózsetüze pattog*

*a fölénység hamukupacában.
Ménes robog az égen.
Látom alulról
a lóhasakat, a visszakapkodott*

*lólábak csülkét, inait.
Fehér az iramlás. Halványkéken
elcsöndesedik. Fölülről hull
alá, selymesen, a sötét.*

II

*Állt a téiben, mint fa a fák közt,
hátról kapva a fényt, melytől
árnyékot rajzolt ág a havon.
Nedveiben érezte fa-létét,*

*körme alatt a csípős hideget;
„gondolom? élem? képzelem-e?”,
mit számít, hitte a testével
s látta szelleme által az arc*

*tükrén a napot, hogy válik el
a hústól befelé
a dicsőség, s hogy
kanyarog a jaj meg az ujjongás*

tagjaiban;

*mint fa a fák közt, állt ebben a
télben,
melynek gyöngéd puhasága mögött
feneketlen tátongást érzett.*

III

*Mégsem ítél. Nem értékél. Nem vonatkoztat.
Fölszedelőzködik, sóhajtása
egy kalandoré, ki asszonyt rabol
és hajnalig ég az imádságban.*

*Mint legforróbb szívidege, remeg
benne az állandóság, szavak
fordulnak le róla, ágról mint a
levelek, egyhelyben rója*

*a távolságot, csúszik alá a lét
futószőnyege érdes fölületével,
látja rajta a világ eredeti
mintázatát; ismeri, mintha*

*ő szötte volna vörösét s fölriadásaival
feketétjét. Jár csak
elragadottan, hívősen, mint egy
jótüdejű erdőőr, kit sejtelmei*

edzenek s lázai tartanak ébren.

Létszámfeleltiek

Irodalmi forgatókönyv

1.

A kilakoltatási biztos olyan mély sóhajjal, amely megreszkettette a papírokat, kipipálta az utolsó tételt is, a 266-odikat. Huszonkét emelet, emeletenként tizenkét lakás, plusz a két házmesterlakás, az annyi mint kétszázhatvanhat. Kész, valamennyi lakónak másik tető van a feje fölött, a kiürült ház pedig nem az ő gondja, össze is dőlhet, ha akar. Dőljön, ott egye a fene. Vagy korhadjon tovább üresen. Vagy csinálja meg, aki akarja, mentse meg az utókornak ezt az emlékművet. Minden kor megépíti a maga emlékművét, piramist, templomot és katedrális, nyilatkozta a városi főépítész a helyi lapnak, amikor a Házat húzni kezdték fölfelé, így hát a mi korunknak is meg kell építenie a magáét. A régi házak közé ékelt magas betonépítmény se szép, se praktikus nem volt, de hogy emlékműként is csupán egy röpke évtizedig szolgál, azt azért senki se hitte volna.

Mindegy, a kilakoltatási biztost ez már nem érdekelte, miután kipipálta az utolsó kiköltözőt, bezáratta a kapukat, fölrakatta az „Életveszélyes, belépni tilos!” táblákat, s hátat fordított a Háznak. Látni fogja ezután is, mert a lakása ablakából – ha kinéz, de általában nem néz ki, minek? – épp a Házat látja, amely, mint egy sűrűn bekockázott, vaskos vonalzó, éppen felinél hasítja ketté a nyugati égboltozatot.

2.

Karola pasziánszozott, méghozzá nem is akármilyen tétben. Ha kijön, megígérte magának, előszedheti a faragott csontlegyezőt. Azt, amelyiknek az az egyszem igazgyöngyben végződő, arany selyembojtja van. Egyetlen pici kézmozdulatra szétcsúsznak a legyező lapjai, mint a fényes, síkos kártyalapok. Elefántcsont tortaszeletek csipkésre faragva. A bubikkal lesz megint a baj, akár a múltkor. Mintha több lenne belőlük a szükségésnél. A legyező a legnagyobb komód legalsó és legnehezebb fiókjában van, jó kis munka, mire kiráncigálja, nem beszélve az izgalomról, hogy melyik dobozban van, már nem emlékszik, melyikben, még az is lehet, hogy a levelesdobozban.

A pasziánsz jól alakult, de Karola elbizonytalanodott. Tényleg elő akarja szedni a legyezőt? Miért, hogy láthassa? Hiszen látja így is, hogy nincs előtte, lelki szemével pontosan látja a lapok karéjos szélén a csipkefogazatot, lejjebb a szív alakú kis nyílásokat, még lejjebb az aranybojt középütt kissé kihatadó kévét, a kiszabadult száakkal (épp olyan, mint a makacsodó női haj!) és alul a rózsálló gyöngyszemmel. Lehet, hogy nem is nézni kívánja, hanem kézbe venni? Minek? Ez a kéz

már nem az a kéz, ebbe a kézbe, szigorúan véve, nem való faragott elefántcsont legyező. Karola szemügyre vette a kezét, érdes bőrét és az ujjait, amelyeket nem tudott teljesen kiegyenesíteni, s amelyek középső ízüknél bütykösek voltak, mint 4-4 kis görbe, púpot cipelő élőlény. De a görbe ujj-anyókák most azt követelték, hogy megfoghassák és megsimogathassák az elefántcsont legyezőt, a tenyerek magukba akarták ölelni a selyemszálakat és a gyöngyszemet (állítólag varázserővel bír a tengerek apró kincse! Szarusodó öreg bőröknek különösen ajánlott!), és a csuklók meg szerették volna tenni azt a parányi, könnyed mozdulatot (miért ne sikerülne, miért ne?), amitől a tortaszelet alakú lapok széjjelcsúsznak, egyfajta nemes önsúly kényszerére, de köszönhetően a finom síkosságnak is, amit egyvalamihez lehetne csak hasonlítani, mihez is, Karolának hirtelen nem jut az eszébe, no de a lényeg mindenképpen a mozdulat, amit nem lehet megtanulni, csak ha úgyszólván a pólyában kezdi az ember, ezek a tenyeres-talpasok még csak nem is sejthetik, hogy egy legyező kinyitásában a tradicionális eleganciának, sőt, mondjuk ki: a művészetnek micsoda gazdag tapasztalatai halmozódnak fel. A pasziánsz kijött, Karola kellemes izgalommal odament a nagyobbik komód elé, kínkeservesen letérdelt, és ráncigálni kezdte a fiókot. Mikor befért a keze, vaktában tapogatni kezdett odabent, könyékig túrkált a fiókban, érezte a dobozok éleit, de nyilvánvalóvá vált, hogy rendesen ki kell húznia, így nem megy semmire. Tovább kínlódott, térdét törte a padló, lihegett, a fiók nehezen mozgott. Az ördög vigye el az öregséget, kiáltott fel, ledőlve a padlóra, akár egy hanyatt esett bogár, hogy az ember milyen nyomorult, az ördög vigye el!

Kiáltására macskanyávogás válaszolt. Későbbre halasztotta a sublótfiókkal való küzdelmet, és beengedte a macskát. Ételmaradékot tett le neki, megitta, megsimogatta, és a macska hálásan dorombolt. Merre jártál, Cecil? kérdezte Karola, s a macska titokzatosan dorombolt. Cecil bácsikám igen snájdig ember volt, mondta neki Karola, úgyhogy vedd megtszítettetésnek, hogy viselheted a nevét! A macska elnézően (hányszor hallotta már ugyanezt!) dorombolt. Jól van, Cecil, maradhatsz egy kicsit, de nincs itthon tej, mondta Karola. Vagy talán hozzunk? Innál? A macska egyetértően dorombolt, Karola tehát a hátra terítette horgolt kendőjét (tavasz van már, de hátha hűvös a szél) és elindult a boltba. A macska vele. Hívták a liftet, beszálltak. Karola szokás szerint bal kezét a gyomrára szorította, mielőtt a jobbal megnyomta a gombot, és leszáguldottak a földszintre. A kapu zárva volt. Hallatlan, jelentette ki Karola, zárva van a kapu, fényes nappal. Azért ügyetlenkedett, forgolódott még, dőngette a nagykaput, hiába. Visszafordult, körülnézett. A portásfülke üres volt. Becsöngetett a házmaster lakásába, semmi nesz. Megint csöngetett, aztán harmadszor is. Túrhetetlennek találta a helyzetet. Hallatlan, mondta emelt hangon, miért nincsenek a helyükön? Micsoda dolog ez, hát már a házból se lehet kimenni? Panaszt fogok tenni Önök ellen, kiáltotta Karola az ajtónak, ez kötelességszegés, a lakók semmibevévése! A nyomaték kedvéért kosarával meg is ütögette a csukott ajtót. De támadt valami furcsa érzése, amitől abba kellett hagynia a méltatlankodást, és egy hirtelen határozott mozdulattal le kellett nyomnia a kilincset. Az ajtó kinyílt, Cecil mindjárt be is ugrott a résen. Karola elengedte a kilincset, mire az ajtó lassú, kísérteties nyikorgással sarkig tárult. Beament a macska után. Hogyan léphet be valaki a mások lakásába, amikor azok nincsenek otthon – nos, erre a kérdésre Karola világleletében sehoggyal válaszolt volna. A lakás azonban oly nyilvánvalóan volt üres, hogy nem tűnt többé magánterü-

letnek. Annak ellenére, hogy bent a magánterület megannyi – riasztóan idegen – nyoma fogadta az álmélkodó Karolát: tépett szélű, légyfoltos falinaptár és kínos összevisszaságban bevert szögek a falakon, egy rózsaszínű, festett ciklámentő háromszoros nagyításban, ugyancsak a falon, és tarka rongyok, spárgadarabok, használt zsilettpengék a padlón. Hogy lehet itt élni! kiáltott fel Karola, és Cecil, akinek talán ugyanez volt a véleménye, a hangra előjött a szobákból, kiugrott az ajtón és eltűnt.

Karola is kiment a lépcsőházba. Sokáig ácsorgott, hallgatta, hogy süvölt le a magasból az üresség. Erős szelek idején az épület rázkódott, zengett és visszhangzott, mint egy roppant kürtő, amely elnyelni készül mindent, de legfőképp a lakókat, ezeket a hangyákat, akik a hasában fel-le száguldozva, a járataiban araszolva élték mindennapos életüket. Olyankor, hacsak nem volt éjszaka, az emberek hangosabbra csavarták a rádiókat, zúgatták a mosógépeket, járatták a gyorslifteket, éles hangon nevettek, és csapkodták az ajtókat meg az edényeket. De ez a zaj most más volt. Ez a Ház belső zaja volt, a kürtő belsejében termett, mint a gyomorkorágás. Nos, igen, mintha egy üres bélcsatornában ácsorogna az ember, a hasonlat nélkülözötte annak minden gusztustalan mellékjelentését: felül sípolva bezuhana a levegő, (a szél, a külvilág), spirálvonalban leszáll a mélybe, kavargó, örvénylik, fortyog odalent, el nem enyészik, vissza nem jut, csak van. A Ház belső zaja, most világosan kiderült, sohase szünetelt egyetlen pillanatig sem, legfeljebb nem lehetett hallani. Most, hogy az alsó nyílásokat betömték, a zaj fölerősödött, sőt zavartalanul, gátlástalanul járkált, örvénylett, zúgott a járatokban.

Ketten vagyunk a Házban – gondolta Karola tárgyilagosan –, én és Cecil, egy idősen nőnemű emberi lény és egy fiatal, hímnemű állati lény az egész hatalmas épületben.

3.

Kinyitotta az ablakokat, elvégre szellőztetni minden körülmények között kell. Ha már a friss levegő eszébe jutott, ki is lépett fél lábbal a parányi francia-erkélyre és nagyokat lélegzett. Nem nézett le – soha nem tette, csakis csukott ablakon keresztül – de az égre fölpillantott, és szemügyre vette a felhőket. Szaladtak a világoskék háttéren, mintha dolguk lenne valahol. Bukdácsoló, igyekvő, hömpölygő fehér felhők, de lám, kicsit odébb egy összefüggő, nagy, szürke felhő, alighanem esővel a gyomrában. Vajon vihar is lesz? Karola itt a Házban nem rajongott a viharért, bár ifjúkorában szerette. De hol van már az ő ifjúkora, felejtjük el! A vastagtörzsű hársfák a kertben, ahogy a lombjukat tépi a szél, ahogy csattognak a vékonyabb ágak, ahogy egymásnak verődnek, s a levelek leszakadnak, elsodródznak, örvénylenek, míg rájuk nem zuhog az eső és el nem terülnek a földön, mint nedves zöld szívek. A kastély kéményeiben tutul a szél, rázza az ablakokat, néha még a hófehér függöny fodrait is meglegbentí odabent, a csukott ablakokon keresztül. Anyuska a rózsafüzérét két kézbe fogja és megcsókolja, azután újra meg újra elmondja, hogy a villámhárítót azért szerelték fel a kastély tornyára, hogy a villám ne tegessen kárt őbennük, de – remélhetőleg – a park fáiban sem. Ő már nagylány, tudja, hogy a villámok kettéhasítják a fákat, letörik, elszenesítik legszebb ágaikat, leperzselik leveleiket, s ha meg átfúrják a fák szívét, azok rögtön szörnyethalnak, és aztán itéletnapig ott kell állniuk, hol-

tukban is, mint egy fekete felkiáltójel. Anyuska imádkozik, ő meg fölmászik az ablakhoz, kinéz a kertbe, figyeli a széllel hadakozó fák elváltozott lombozatát, az örvénylő porban röpdöső ágacskákat, leveleket és – kicsit irigyen – az embereket, ha felbukkan egy-egy meghajolva, lobogó öltözékét összefogva, arca elé tartott tenyérrel. Irigykedése akkor hág a tetőpontjára, ha az eső is leszakad és a menekülők talpig lucskosan, sikítózva igyekeznek tető alá, nagyokat ugorva, rendszerint éppen bele a hólyagos tócsákba.

Karola megállapította, hogy ma még eső is lehetséges, visszahúzta lábát a franciaerkélyről, becsukta az ablakot, körülnézett a szobában, és figyelmeztette magát, hogy bárhogyan alakuljanak is a dolgok, gondoskodnia kell valami ebédről. Vagy mondjuk vacsoráról, ennyi lazítást már megengedhet magának hetvenen fölül. Nem mintha éhes lenne. De vannak bizonyos dolgok, amiknek be nem tartása a vég kezdete.

Megkönnyebbítette sietős döntése, hogy ma ebéd helyett inkább majd vacsorára készít valamit. Addig akkor rengeteg ideje van. Folytatnia kellene a levelet Emíliának, régi barátnőjének Itáliába. Tovább olvashatná azt a német regényt, csak ne lenne olyan érdektelen. Egy periférián tengődő, karakter nélküli férfi, akinek mellesleg már férfivolta is kérdéses, naphosszat egy nagyváros alsó bugyraiban mászkál és az élet értelmén töpreng, borzasztóan unalmas, sajnós. Rendezhetné a fiókokat, egyrészt mert nem tudja, nem fészkelte-e be a moly valahová, másrészt mert a végén úgy fog meghalni, hogy nem hagyott rendet maga után. Ez elviselhetetlen gondolat. Nos, legelőször persze az alsó fiókot kellene kihúznia, a legyező végett, az neki különben is jár, megdolgozott érte, kirakta a pasziánszt.

Így hát el is döntötte a kérdést, a fiókhoz ment, ezúttal nem térdelt le, hanem csak lehajolt, megfeszítette minden erejét, és megrántotta a fiókot. Az végre engedett, vagy húsz centit előrecsúszott, teljes súlyával neki Karola lábának. S mintha most őbeléje vágott volna a villám, egy kibírhatatlanul éles fájdalomnyilallás után elfeketedett előtte a világ.

4.

Benge fölébredt, körülnézett, újfent megállapította, hogy egerek itt egyáltalán nincsenek, csótányok ellenben még fölös mennyiségben is, aztán a kapunak vette az útját. Legnagyobb csodálkozására a kapu be volt zárva. El nem tudta képzelni, mi történhetett. Ebben a Házban két-háromszáz ember biztos lakik, ha nem több. Mind elment volna hazulról? Rájuk zárták volna a kaput? Megpróbálkozott a másik kijáratnál is, ott ugyanúgy járt, de lelt egy kiszögeezett felhívást a falon, abból aztán mindent megtudott. Szóval kiűritették a Házat, mert lakhatatlan, életveszélyes. Bengé röhögőgörcsöt kapott. Egy házban volt, egy egetverően nagy házban, tökegyedül. Tető volt a feje fölött, méghozzá nem is akármekkora, huszonkét emeletnyi. Saját háza volt, mondhatnánk – ha életveszélyes is, ez közömbösen hagyta, mi nem életveszélyes a nap alatt, kérdezem én! – abban saját lakása, sőt, saját lakásai, többszáz, neki, aki tegnap még azt hitte, nincs számára a Földön talpalatnyi hely. Torkaszakadtából röhögött, forgott, táncolt, föl-le futkosott a lépcsőkön, bekukucskált a portásfülkébe, amely természetesen üres volt, bekopogott, megnyomta a csengőket. Röhögése végül elmúlt, de a jókedve nem. Benyitott egy lakásba, megcsodált egy légyaszaros falinaptárt Nők Lapja felirattal, ivott az elha-

gyott konyha csapjából, bement a szobába, odébbbrúgott egy ronda kockás ingujjat és egy kombinét, megvizsgált egy baromian felnagyított cserepes ciklámment a poszteren, iszonyúnak találta, úgy döntött, hogy letépi a falról, ne ocsmánykodjon ott, meg is tette, de megrökönyödésére egy fénykép pottyant ki a poszter alól, szétrakott lábú meztelen nőt ábrázolt luftballon méretű keblekkel. Hé, papa, itt felejtetted a csajodat, vihogott Benge, mi lesz aztán most veled a kedvenc cicijeid nélkül? Gondosan lerakta a pornóképet a szoba közepére, miután minden kacatot jó messzire rugdosott onnan. A nő hanyatt feküdt a földön, várta, hogy valaki megtalálja. Benge úgy látta, hogy ez olyan játék, amire jó, ha egyszer az életben lehetősége van az embernek. Elindult az emeleten, és benyitott minden lakásba. Volt, amelyiket bezárták, nyilván megszokásból, de a legtöbb nyitva állt, igaz, a szó szoros értelmében üresen. De egy lakás, amelyben évekig laktak, még akkor is tud gazdájáról mesélni, ha egyetlen cérnaszálat nem hagytak benne. Mesélnek a tapéta mintái, a foltok a gáztűzhelyen, az ujlenyomatok, piszokfoltok vagy gyerekrajzok az ajtókon, a fürdőszoba szaga, a képek kontúrjai a falakon. A legtöbb lakásban ott is felejtettek valamit, hasznavehetetlen kacatokat, mint amilyen a házmesternél a tavalyi naptár volt, de e kacatok úgyszintén beszédesek voltak. Benge talált egy szobát, melynek a fala telistele volt ragasztva férfiasabbnál férfiasabb figurákkal, súlyemelőkkal, body building-sztárokkal és más izompacsirtákkal – el lehetett képzelni a kis penészvirágot, aki kiollózta és bekente ragasztóval ezeket az Elérhetetlen Példaképeket. Egy másik lakásban, arccal a fal felé fordítva egy olajnyomat állt, amely Szűz Máriát ábrázolta, ölében a vérzőszívű halott Krisztussal. Elég ügyetlen módja annak, hogy egy családi ereklyétől megszabaduljunk, vihogott magában Benge, és megfordította a képet, hadd nézzen csak szegény Szűzanya könnyező szemeivel a majdani belépőre. Talált még ablakilincstre lógatott adventi koszorút („Szeretettel Gyuszitól”), egy marok tengeri kagylót, elszáradt kaktuszokat, lepattogzott edényeket, s meglepően nagyszámú páratlan zoknit. Még a második vagy harmadik emeleten egy fürdőszobában szappant is talált. Kihasználta az alkalmat és megfürdött, törölköző híján tornagyakorlatokkal szárította le magát a szobában. Élvezte, hogy a függőnytelen nagy ablakon túl szinte elérhető közelségben az utca. Be is láthatott volna a meztelenül ágáló fiatalemberre valaki, ha egyáltalán akadt volna, aki errefelé fordítja a fejét. Valahol a hatodik, vagy talán a hetedik emeleten talált egy lakást, ahol a falakból különös illat áradt. Keserű, semmihez sem hasonlító, bódító szag volt. Nehezen, de rájött, hogy keleti füstölőtől eredhet. A lakás kicsi szobája sötétvörös aranymintás tapétával volt borítva. Benge elképzelte, hogy valahol a Himalája tövében van, a hippik paradicsomában, már föloldódva, elvegyülve a helyiek között, megkülönböztethetetlené válva (kinőtt a szakálla, leér egészen a szegycsontjáig) és besurran egy templomba, elbódul a virág- és füstölőillattól, lekuporodik, szakállas fejét a mellére hajtja, félálomba zuhan és elmereng a világ furcsa dolgain. Zene is kellene, halk monoton zsolozsma, de hát az nincs. Vagy dúdol magának, vagy be kell érnie a gyomra korgásával. Ami azt illeti, beillik zenének is.

5.

Karola félig feküdt, félig ült az ágyon, a lábára egy vizes, arra egy száraz törülközőt csavart, a hatalmas bugyrot fölrakta egy párnára, és így hevert már

órák óta, miközben odakint sötétedett. Nem volt még este, de ideért a vastag szürke felhő. Az eső előszelét még így, a csukott ablakon át is érezni lehetett. Karola nem kívánt azzal foglalkozni, mi lesz vele, éhes nem volt, a dolga megvárja, inkább figyelte a fényeket az ablak mögött. A tompa szürkület előbb oldalról némi sárgás árnyalatot kapott, talán egy ki nem teljesedő napsugártól, aztán az addig láthatatlan, de eszerint mégis meglévő fények kihunytak, s mintha egy hullám tarajáról lecsúsznánk annak völgyébe, tintafekete lett és messze megdördült az ég. Szuszogott, készülődött a Ház is. Végre eleredt az eső, zuhogott és zuhogott, a vízőzön lehetett ilyen. Köröskörül mintha tényleg tengerre vált volna minden. A Ház nagyon alkalmas volt arra, hogy benne az óceánból kiemelkedő torony lakójának higgye magát az ember.

Az eső iránya megváltozhatott, mert az ablakot kezdték verni a nagy csöppek. Karola lehunyta a szemét. Az ablakon olykor elhalt, olykor fölerősödött a kopogás. Nem lehetett tovább ellenállni. Szabad, mondta Karola, tudod, hogy mindig várlak, miért nem jössz be? De nem a vőlegénye volt az, aki elesett az első ütközetben, hanem Kemenes Pali, aki a hírt hozta, s aki csak a következőben esett el. Ne kínozzon, Pali, tudja, hogy Ferencet szeretem, kiáltotta Karola, de egy meleg, száraz tenyér a szájára tapadt, beléfojtotta a szót. Kemenes Pali sötét, szűrös szeme az övébe mélyedt, és Karola megint csak nem tudott ellenállni és megint az övé lett, a szűrösszemű Kemenes Palié, aki a hírt hozta. A vőlegénye, a magas szőke, lágybajszú, Krisztus-arcú férfi, akit imádott, aki miatt sose ment férjhez, akiért mindenről kész volt lemondani, még az életéről is, ha ezzel tehetett volna valamit érte, a vőlegénye ott feküdt valahol a Kárpátokon túl egy sebtiben ásott tömegsírbán, miközben Kemenes Pali átkarolta és az ágyra döntötte őt. Előbb összeütötte a bokáját anyuska előtt. Szomorúan a földre nézve előadta a mondókáját, ő sikoltott, alighanem el is ájult, mert aztán anyuska kölnivízzel mosta az arcát, aztán már nem volt semmi, csak valami bamba értetlenség, és másnap, amikor anyuska nem volt otthon, a Kemenes Pali fura támadása, amiből nem emlékezett másra, csak arra, hogy a blúzán a gombok leszakadtak. A szűrös fekete szemek belehatoltak az ő szeméibe, azokon át le egészen a szívéig, s akár a karmok, beletéptek a méhébe. És még aznap éjszaka, és másnap és harmadnap éjszaka, és minden éjszaka, ameddig csak a Kemenes Pali szabadsága tartott, megkopogtatták az ablakot és bemásztak és beléje hatoltak azok a szűrös szemek. Ne kínozzon, Pali, mondta Karola a ház esőverte, zúgó fala mögött, tudja, hogy Ferencet szeretem. Tudom, felelte Kemenes Pali, de Ferenc meghalt, s meghagyta, hogy én öleljem helyette asszonnyá magát. Nem igaz, Pali, maga hazudik, szólt rá Karola. Pali nevetett: hazudok, drágám, de nekem szabad, én is meghaltam. Nem igaz, maga még nem halt meg, és élhetett volna akár örökké is, és elvehetett volna feleségül. Akkor nem nyolc éjszakán át szeretkeztünk volna, hanem nyolcszáz vagy nyolcezer éjszakán át, mi a különbség? – nevetett Pali, mire Karola ráförmedt: anyuska úgyse adott volna magához, maga nem volt egy jó parti és még csak jólnevelt se volt, mire Pali azt felelte: de most már átdöfte egy szurony a hasamat, és még éltem, amikor a partizánok föl akasztottak a bokámnál fogva, úgyhogy van igazság, örvendezzen, Ferenc jobban járt, őt egy golyó ölte meg, szinte azonnal. Azért jött, hogy ezt újra elmondja nekem? Egyáltalán minek jött? Kurizálhatott volna szépen, kedvesen, kivehette volna a régi aranybojtos csontlegyezőmet, ott van valahol az alsó sublőtfiókban, erre maga idejön és kidőlt belekről meg akasztásról beszél! Maga hálátlan! Nem adtam

oda magának mindent? Nem voltam talán szép? Hiszen maga mondta, hogy olyan a bőröm, mint az alabástrom! A derekamat két kézzel éppen át tudta fogni Ferenc, mert neki olyan szép hosszú arisztokratikus keze volt. Az én kezem csupa bütyök, menjen innen, Pali. Menj innen, Ferenc, kérlek, hiszen tudod, hogy téged szeretlek, de mi van abban, ha Palival beszélgetnék egy kicsit? Kopogott az ablakon, és én beengedtem.

6.

Zuhogott az eső, Benge ablakot nyitott a lakásban, ahol legszívesebben tartózkodott – a füstölőillatúban – és megverette arcát az esővízzel. Valamit csinálni kéne, mert így éhen halok, gondolta. De nem nagyon akaródzott visszamenni a Házfülledt folyosóira, nyitogatni az ajtókat és újabb meg újabb kidobott tengeri kagylókra, adventi koszorúkra, falinaptárakra, páratlan zoknikra lelteni. Elég volt ebből. Nem volt kíváncsi senkire, nem kellett neki több lakás. Ez a ház túlságosan nagy nekem egymagamnak, próbált Benge humorizálni, de nem nevetett magán.

Mikor az eső lassan csillapult, Benge mégis elszánta magát a felfedező út folytatására. Végül is miért ne maradhatott volna valahol egy kis sajt. Pár szem krumpli. Egy száraz kenyérvéggel is beérné. Beszállt a liftbe, de az mindjárt rabul ejtette: vaktában nyomogatni kezdte a gombokat és száguldozott fel és le. Mindig megvárta, amíg kitárul a liftajtó, beásít rajta a sötétség és a csönd, s csak azután nyomta meg a következő emelet gombját.

Az egyik szinten a sötétből és a némaságból váratlanul melléje ugrott valami, és Benge, pedig nem volt félős, örületes szívdobogást kapott. A melléje vágódó lény egy macska volt, nagy cirmos bakmacska. Megállt a fülke közepén és fölneztet rá. A kurva életbe, mondta Benge, hogy megszabaduljon a rémülettől, elmész a francba. A macska lekicsinylően rányikkantott. Mi van, adta alább Benge, te itt laksz? A macska igenlően nyekkent. Nem tudsz valahol egy kis kaját, barátkozott most már Benge, és úgy hallotta, mintha a macska azt nyávogná: dehogynem. Esküszöm, ez érti, mit beszélek, hüledezett Benge, és találomra megnyomott egy gombot. Mikor a lift megállt, ki akart szállni, de a macska nem mozdult. Jézusom, ez tudja, hova akar menni, hüledezett ismét Benge, és sorban kezdett haladni a gombokon. Minden emeleten megállt, vártak. A huszadikon a macska kedélyes szökkenéssel kint termett a folyosón. Benge utána. A macska megállt egy ajtó előtt, a két hátsó lábára emelkedett, és körmeit húzkodni kezdte az ajtón. Bengének hideg futkosott a hátán a zajtól. Várj, majd én, mondta, vagy csak gondolta, és megnyomta a csengőt. Hogy milyen baromságot csinál, épp csak átvillant az agyán. Tök abszurd, gondolta. De ahogy ők ketten ott álltak a macskával az üres ház egyik üres lakása előtt és tisztára civilizált módszerekkel bebocsájtást kértek, mintha népszámláló-biztosok vagy gázóra-leolvasók lennének, az kismiska volt ahhoz képest, hogy bentről felharsant egy vékony hang és azt kiabálta: nyitva van, jöjjön nyugodtan! Majd közvetlenül utána: Cecilt is engedje be, kérem!

Benge ott állt egy kicsi, őskori, zsúfolt lakásban, az ágyon egy öreg nő ücsörgött bebugyolált lábbal, zilált ősz hajában régimódi csont körfésű, mellette az ágyon a villámként máris ott termett cirmos bakmacska. A szürkületben nem látszottak már a részletek, csak az öreg nő látszott tisztán, mintha fluoreszkálna vagy mi a fene.

Jó estét, mondta a fluoreszkáló öreg nő, na mi van, megnémult? Vagy nem tanították meg köszönni? Nálam, fiatalember, vagy köszön valaki, ha bejön, vagy fel is út, le is út.

Benge annyira megdöbbsen, hogy kinyögött egy jó estét-et. Mindjárt meg is bánta. De már nem lehetett visszavonni.

7.

Karola előbb megkérte a fiatalembert, kapcsolja fel a villanyt, mivel az eső miatt túl korán besötétedett, aztán helyet kínálta, megkérdezte, hogy tetszik neki a kilátás innen fentről, s hogy itt lakik-e vagy máshonnét érkezett, s ha igen, miért, mely célból.

Benge időközben magához tért kissé, és az iménti megaláztatása miatt bosszúvágy dalmahodott a szívében.

„Most éppen itt lakom, tegnap óta. Önkényes beköltöző vagyok. Csövezek, magyarul. Csak közben rám zárták a házat, ezek a marhák.”

„Rám is rám zárták”, helyeselt Karola (megtetszett neki a helyzet ilyenforma tömör meghatározása). „Akkor maga, fiatalember, igazi csöves? Örülök, hogy találkoztam végre egy igazival. Végre megtudhatom, mi is az tulajdonképpen. Hajléktalan? Csavargó? Lumpen? Árvaházi gyerek? Vagy valami szekta tagja?”

„Maga aztán jól csúri-csavarja, öreganyám! Egyik se. Nincs kéglije meg zsozsoja, de attól még nem lumpen. És főleg nem hajléktalan. A csöves az csöves.”

„Nem vagyok a maga öreganyja”, figyelmeztette Karola.

„Hát micsoda? elvtársnő?” vihogott Bengé. „Vagy szólítsam nagyságos asszonynak?”

„Annak semmiképpen, mert elvtársnő nem vagyok, noha lehúztam több mint harminc évet ezek között az elvtársak között az állami szférában”, mondta Karola precízen. „A nagyságos nem jó, méltóságos illetve meg, ha használnám a bárói címetet, és nem vagyok asszony, mert nem mentem férjhez. A nevem Karola. Hát magát hogy hívják? Ha már bejött?”

Benge eltátotta a száját.

„Benge, de én se használok a bárói címet. Ha úgy tetszik, Kutjabenge, a ter-
mése mérgező.”

Karola lebiggyesztette a száját.

„Tudom. Minek néz engem? Vidéken nőttem fel. Három kertészünk volt, de anyuska nem engedte, hogy hozzányúljanak az ősi parkhoz, csak a legszükségesebb ritkítást és nyesést engedélyezte, na meg persze ősszel a hullott levelek eltakarítását. És én teljesen egyetértettem anyuskával. A rózsakert, az igen, azt ápolni, abajgatni kell, de a park úgy szép, ha vadregényes. Nem úgy gondolja?”

„Ahány parkom eddig nekem volt! Különben oké, ha park, legyen vadregény, naná! De ha magának parkja volt, mit keres itt ebben az ócska kis kégliben? Nem szédül ebben a rohadt magasságban?”

„Nem szédülök, bár nem szoktam kinézni. A birtok, parkkal, kastéllyal együtt, odalett. Nyilván elvették, nem tudom, azóta nem jártam ott. Menekül-
nünk kellett, éjszaka, két bőrönddel. Az én családom a Bánátba való.”

„Ne mondja.”

„Ismeri a bánáti földeket? Micsoda vidék! Mindenünk ott maradt. Menekül-

nünk kellett, éjszaka, két bőrönddel, mert figyelmeztettek, hogy az életünk veszélyben forog, jönnek a vadak.”

„Kicsodák?”

„Hát ezek a ... hogyishívjákok, ezek a partizánok. Nem szívesen beszélek róluk. Nagyon fölkavar, fiatalember.”

„Oké, oké. Engem különben sem érdekel a politika. Köpök az egészre. A fater tőkgig belemászott, aztán körülötte mindenki csak jól rábaszott, kész. Engem hagyjanak ki az egészszből.”

„Ha kérhetem, válogassa meg a kifejezéseit.”

„Kérhet, öreganyám, de teljesíteni nem bírom. Nem fogom fölvenni a maga nagyúri dumáját. Erre a kis időre nem is érdemes. És nem szórakoztat. Vegye tudomásul, nem szórakoztat.”

„Sajnálom, de engem soha életemben nem érdekelt, hogy az ilyen magafajtákat mi szórakoztatja és mi nem. Engem, fiatalember, ötven éve nem érdekel semmi, számomra megszűnt a világ, amikor a vőlegényem, aki pótolhatatlan ember volt, elesett a háborúban. Én, kérem, el lettem űzve az otthonomból, én földönfutóként menekültem özvegy édesanyámmal, én, kérem, beálltam egy ilyen állami hivatalba és keményen megdolgoztam minden fillérért, és ápoltam és eltartottam az édesanyámat holta napjáig! Nem tartozom senkinek semmivel, és nem kérem már vissza, amivel nekem tartoznak. De ne gondolja, hogy egy ilyen magafajta hogyishívják, egy ilyen csöves csak úgy betörhet a lakásomba és feldúlhatja a nyugalmaomat.”

„Hé, hagyja abba! Én csak azért jöttem, mert ennivalót kerestem. Adjon valami kaját és már itt se vagyok.”

Karola felindultan csapkodta a kispárnát.

„Betör ide és úgy beszél, mint egy kocsmatöltelék. Ki kényszeríthet engem, hogy az ilyen beszédet meghallgassam. Ki maga, hogy betör a mások lakásába?”

Benge hirtelen ötletnek engedelmeskedve kijelentette:

„Ki más lennék? Egy betörő. Betörtem ide, és el fogom vinni, ami nekem kell.”

Karola abbahagyta a csapkodást, és szemében furcsa fény gyulladt.

„Betörő? Netán gyilkos is? Azért jött, hogy megöljön? Meg akar ölni?”

„Mit ad, hogy ne tegyem? Mije van, amit adni tud? Valamit csak elhozott abból a kastélyból? Ezüstkanalat, ezüsttálcát? Látom én, úgy néz ki ez a kégli, mint a Noé bárkája. Tán csak szárított kecskeszar nincs itt, de lehet, hogy az is van. Mit akar adni nekem? Mit ad, ha nem ölöm meg?”

„Az ezüstkanalak és ezüsttálcák már nincsenek meg. Gondolja, hogy abból a nyomorúságos fizetésből meg lehetett volna élni két embernek? Mit csináltam volna? Eladtam már mindent, fiatalember!”

„Na ugye, itt van! A nagy izé, a nagy demokrata! A nagy földönfutó! Mégis csak abból a régi szajréból élt olyan jól!”

„Nem vagyok én demokrata, fiacskám! Az én családom legitimista volt, én is az vagyok! Magyarország mindig csak a jó királyok alatt virágzott.”

„Miket hord itt össze? És ne szólítson így, nem vagyok a maga fiacskája.”

„Ha megöl, talál azért itt egyet-mást, amit szép pénzért eladhat. A képek, a régi porcelánok. Van még egy-két ékszerem is.”

„Ékszerek?”

„Az hát, na látja. Megmutassam? Menjen oda ahhoz a komódhoz, és húzza ki a legfelső fiókot. Na... Miért nem megy?”

Benge megátalkodottan ült a széken, és kezeit bámulta.

„Na jó, majd elveszi, ha végzett. Magára hagyom mindenemet, ha akarja, írok egy végrendeletet is.”

„Na még csak az kéne!”

Karola ravaszul figyelte.

„Látom, okos fiú, nem sétál bele a csapdába. De én nem csapdát állítok, ne féljen. Van egy jó ötletem. Most mindjárt megírom levélben a barátnőmnek Itáliába, hogy egy fiatal barátomra szeretném hagyni minden ingóságomat, és ha velem idő előtt valami történne, ő gondoskodik a végakaratomról. Megírom, lezárom a levelet és maga feladja. Nem jó ötlet?”

„Szuper.”

„Na látja. Akkor most nem is kell elvinnie semmit. Legfeljebb az ékszereket. Húzza ki azt a felső fiókot, kérem...”

„Minek?”

„Mondom, hogy ott vannak az ékszereim!”

„Szarok az ékszereire!”

„Már megint hogy beszél? Na mindegy, mit várhatnék egy gyilkostól... Hogy akarja csinálni?”

„Mit?”

„Hát a gyilkosságot. Van valami terve? Ha javasolhatom, van egy igen jó konyhakés, húsvágó kés, menjen csak ki a konyhába, balra az első fiók...”

„Hagyjon már békén!”

„Jó, jó, csak szeretném, ha megnézné. Ha nem haragszik, megkérem, hadd vegyek be előtte egy nyugtatót.”

„Fogja be a száját!”

„Most mit kiabál? Nem azért jött, hogy megöljön?”

„Nem ölöm meg, érti? Nem vagyok gyilkos, vegye tudomásul! Maga vén rohadék, velem végeztetné el a piszkos munkát! Maga nem meri egyedül, mi? Dögljön meg, ahogy csak akar, de engem hagyjon ki a rohadt magánügyeiből!”

Karola fölült az ágyon, egyenesen ült, mint a cövek, a szeme villogott.

„Ha én önkezemmel vetek véget az életemnek, kilök magából az anyaföld. És én pihenni szeretnék végre! Maga megtehetette volna, de maga egy gyáva nímand, egy jelentéktelen figura, egy olcsó kis csavargó! Maga pitiáner!”

Benge fejét elborította a düh, fölpattant a székről, az ágyhoz rohant. A macska, amely mindvégig ott szundikált Karola mellett, most felriadt és figyelt. Benge rázni kezdte az öregasszonyt, úgy, hogy az hátraesett. A macska talpraugrott. Benge öröngve rázta Karolát, Karola hörgött, Cecil felborzolta a szőrét, és mint egy fúria, nekiugrott Bengé kezének. A jelenet véget ért.

„Te hülye”, mondta Bengé a macskának, és nyalogatta az ökléről a vért. Hátat fordított Karolának. „Látja, most kishíján megöltem. Maga rosszabb, mint az ördög. Nagyon föl tudja bősztíteni az embert.”

Karola lihegett.

„Jaj, istenem, olyan szívdobogást kaptam! Nem hozna egy pohár vizet?”

Benge vitt egy friss vizesruhát is az öreg nő lábára – isten neki! –, aztán elégedetten ténykedni kezdett a konyhában. „Készítsen valami könnyű vacsorát, magam se ettem még ma!” Tagadhatatlan, hogy úgy hangzott, mint mikor a baronessz utasítást ad az inasnak. Dehát mit várjon az ember egy ilyen élő múmiától. Ez már akkor őskori lény volt, amikor megszületett. Igaz, lehet, hogy az még az első világháborúnál is régebben volt. Kész kabaré. Ilyen nincs, hogy valaki, aki akkor született, még él. Illetve van, na persze, de azok nem ilyenek.

Hát milyenek? Műfogsoros, fröcsögve beszélő, kappanhangon ágáló, kiglan-colt cipőjű sánta vénemberek. Némelyiknek lila bibircsókok nőnek az orrán. Kappanhangon ágálva szidják a fiatalokat. Vagy öregasszonyok, kendőben vagy kendő nélkül, de meggörbülve araszolnak, már egészen közel a földhöz. Na, mondjuk a földhöz már ez is közel van, a lába megrogyott, térdben lenyaklott, mintha egy túl nagyra sikeredett súlyt raktak volna rá, (bocs, mondták, és visszavették a súlyt, de az öreg nő lábát már nem lehetett kiegyenesíteni), ugyanakkor esze ágában sincs meggörbülni, a hátát úgy tartja, hogy az haláli. Igaz, még csak ágyban ülve látta, de az ilyet nem lehet eltéveszteni. Micsoda egy ádáz vénasszony, tisztára kiidegelte, pedig mindig büszke volt arra, hogy mindennek ellenére jók az idegei. Benge, a betörő és gyilkos. Na nem, egyelőre legalábbis nem. El kéne előbb menni Nepálba. Aztán, ha ott se jó, na akkor, esetleg. Akkor már úgyis mindegy lesz.

Talált kenyeret, szárazkolbászt, sajtot, tojást. Föltett főni hat tojást. Egy falat kenyeret lenyelt, hogy ne korogjon annyira a gyomra, de egyébként elhatározta, hogy ma este nagyúri módon vacsorázik, nem a konyhában állva fal. Benézett a szobába:

„Egy teát, bárónő kérem?”

„Szóltson Karola néninek”, indítványozta Karola. „Egy teát? Miért ne? Csak ne csinálja túl erőse.”

Nagyúri módon vacsoráztak. Benge behordott mindent a szobába, megterített, mint egy igazi inas, aztán Karolát is odatámogatta az egyik székhez. Gőzölgött a tea a csészékben, a kettévágott főtt tojások étvágygerjesztően illatoztak.

Benge végre zabálhatott a hosszú koplalás után. Ki is merült tőle, csak pislogott.

Karola ezzel szemben az asztalnál felélénkült.

„Csak az okos ember tud igazán enni, mondta Brillat-Savarin, és szerintem ez nagyon találó megállapítás. Az állat csak falni tud, azt hiszem, így mondta.”

„Kicsoda?”

„Hát Brillat-Savarin.”

„Ja, az más. Azt hittem, Mick Jagger.”

„Kicsoda?”

„Jó fej. Azt hittem, ismeri. Már a magyar tévében is szerepelt. Hát a maga palija?”

„Ne gúnyolódjon. Maga biztos valami piff-puff színésről beszél, aki tetőkön mászkál és verekszik.”

Benge röhögött.

„Leszedjem az asztalt, bárónő kérem?”

Karola leintette.

„Teázunk, nem? Hova rohan? Randevúja van talán? Meséljen valamit magáról.”

„Hogy merre csöveztem eddig? Hány házat raboltam ki?”

„Mik a szülei?”

„Na, kibújt a kékvér... A szüleim? Jó, elmondom. A faterom eredetileg suszter volt, aztán egy cipős kócerájban melózott szalagon, ott emelték ki. Attól kezdve akkora pofája lett, mint a bécsi kapu, időnként elrépázta a mutert és hőzöngött, hogy nem adják meg neki a családban a kellő tiszteletet. Ezért aztán ott is hagyott bennünket, összeköltözött egy vöröshajú kövér nővel. Aztán el is vette, mert valami nagykutya lett. És a nagykutyáktól elvárják a rendezett családi életet, tudja?”

„Tudom”, bólintott Karola olyan igyekezettel, mintha valami műveltségi vetélkedőn kellene helytállnia. „Ezek szerint maga, fiatalember, az édesanyjával élt.”

„A muter nemsokára meghalt”, Benge a farmerja zsebéből gyűrött dobozt kottort elő, és egyengetni, nyálazni kezdett egy cigarettát. Nagy körülményesen meggyújtotta. Mintegy mellékesen lökte oda Karolának a szavakat. „Piálni kezdett. Feküdt az ágyon és üvegből itta a bort. Nemsokára belehalt a szeszbe. Ami a lakásban mozdítható volt, azt addigra eladtuk. Én meg bekerültem az intézetbe.”

„Szegény asszony”, mondta Karola ügyetlenül. „És maga az egyetlen gyermeke volt?”

Benge a földre szórta a hamut.

„Volt egy nővérem, az kurva lett.”

„De kérem! Hogy beszélhet így a testvéréről?”

„Hát hogy beszéljek. Ő kurvának született, még jól is jött neki, hogy a muter bekrepált. Így legalább intézetbe rakhatott engem, ő meg visszaköltözött a lakásba és berendezhette kuplerájnak.”

„Nem szabad olyan szigorúan megítélnie a hozzátartozóit.”

„Én nem ítélem meg őket sehogy, engem nem érdekelnek. Felőlem mindenki azt csinál, amit akar.”

„És maga? Maga mit akar tenni?” kapott a szón Karola.

„Elmegyek Nepálba vagy valahova Indiába”, jelentette ki Benge, de rögtön meg is bánta. Ahányszor ezt kibökte valahol, mindig kiröhögték.

Ez a kékvérű múmia azonban teljesen váratlanul reagált.

„Ó, jaj, Indiába! Hát ez csodálatos! Nyitott, fehérfalú házak a nagy-nagy zöld parkok közepén! Barnabőrű szolgák, hófehér ruhában, mezítláb, csak a foguk villog ki fehérén a barna arcukból. És azután templomok! Mindig tele vannak virággal és rózsillatú és mézillatú füstölők égnek, és... és...”

„Honnan tudja? Volt ott?”

Karola sóhajtott, reszketeg bütykös kezével nagy puha zsebkendőt ázott ki öltözeke egy láthatatlan zsebéből, és hosszan törölgette az arcát, a homlokát.

„Nem voltam ott, de a vőlegényem igen. Sokat mesélt róla, képeket mutatott. Egyszer még visszamegy, azt mondta. Volt ott egy barátja, egy angol tiszt. Arról beszélgettünk, hogy ha összeházasodunk, együtt elutazhatnánk Indiába. És hogy nemcsak elegáns szállodában lalnánk, hanem elmennénk romantikus vidékekre is, utaznánk elefántháton, és bernerészkedünk az őserdőbe. A vőlegényem azt mondta, hogy egyszer szeretne résztvenni egy tigrisvadászaton. De aztán kitört a háború, a vőlegényem elesett az első ütközetben, én egyedül maradtam, az ango-

lok meg kivonultak Indiából, átadták az országot az indiaiaknak, azok meg ki tudja, mit művelnek vele azóta. Kérdés, vannak-e még ott tigrisek. Nem hiszem. Igazán, szóval maga oda akar menni? És mit fog ott csinálni?”

„Semmit. Leülök egy lépcsőre. Nézem az embereket. Vagy beülök egy templomba. Jó szaga van, maga is mondta.”

„Szantálfa”, emlékezett Karola, és öreg orrával körbeszimatolt a szobában. „Abból is csinálnak füstölőt. Meg mindenféle tárgyakat. Volt egy kis szantálfa legyezőm. Sajnos, elveszett.”

„Beülök egy buddhista templomba.”

„A buddhisták mind nagyon derűs emberek. Állítólag a vallásukban van valami, amitől mind derűsek lesznek.”

„A faterom csinált két kis hurka-krapekot a vörös anyunak. Úgy néznek ki, mint egy véreshurka-család.”

„Nagyon jó döntésnek tartom, igazán. Jól teszi, hogy odamegy. Gratulálok, fiatalember, a döntéséhez.”

„Kösz. Általában kiröhögnek érte, úgyhogy nem is szoktam megmondani. Még nincs együtt a zsozsó. Lehet, hogy nem is kell sok, csak amíg átjutok a határon. Aztán majd csak megoldom valahogy.”

„Én hívő katolikus vagyok, ezen már nem is kívánok változtatni, de ha nem az lennék, talán elmennék magával.”

„Gyalog? Én gyalog megyek. Gondolja, hogy manapság is fölveszik az embert a hajókra, ha vállalja, hogy melózik nekik?”

„Én talán buddhista lennék, úgy tudom, hisznek a lélekvándorlásban. Néha magam is úgy gondolom, hogy valaki... no hát, szóval mintha itt lennének melletttem, csak nem mindig az eredeti alakjukban. Mondja, halála után lehet az emberről például darázs?”

„Nem tudom. A darazsat könnyű agyonütni.”

„Miért, az embert nem? A lelke attól még nem kellene, hogy meghaljon.”

„Nem tudom, lehet.”

„Mit mondanak a buddhisták?”

„Nem tudom.”

„Oda akar menni, és nem ismeri a tanaikat. Ez baj, fiatalember.”

„Olvastam egyszer egy könyvet, egy krapekról szólt, aki odament és marhára jó lett neki, meg minden. Zöldséget evett és a hajába mindennap virágot tűztek.”

Karola tűnődve hallgatta, és szeme a földön alvó macskára tévedt.

„Mikor Cecil idejött hozzám, mindjárt elneveztem a nagybátyámról, mert valahogy őrá emlékeztetett. Na nem gondolnám, hogy ők egy és ugyanaz a személy. Csak a bácsikám, Cecil is roppant snájdig ember volt, és Cecil is nagyon elegáns és finom mozgású a macskák között, nem gondolja?”

„Nem hiszem, hogy a macskák közt lennének menők meg bunkók.”

„De bizony hogy vannak! Nézzen csak körül figyelmesen, majd maga is meglátja. Nincs két egyforma macska.”

„Maga nem hisz az egyenlőségben, mi?”

„Már hogy hinnék? Az egyik ember ilyennek születik, a másik amolyannak. Ugye, nem akarja azt mondani, hogy mondjuk én meg mondjuk az a tenyeres-talpas, lehetetlen modorú házmesterné, akinek az a szörnyű félnótás fia van, hogy mondjuk mi ketten egyenlőek vagyunk? Nem mondom, hogy öljek meg, hogy ne

legyen mit ennie, hogy lakjon valami sötét veremben vagy mit tudom én, de semmi esetre sem volna szabad beengedni egy kastélyba. Csak összepiszkítaná.”

„Nagy disznóság, amiket mond.”

„Vállalom érte a felelősséget”, mondta gőgösen Karola. „Nem állt és ma sem áll szándékomban megváltoztatni a nézeteimet. Én sose bántottam senkit, felőlem mindenki élhette volna a saját életét.”

„Hogyne, a szuterénban, zsíroskenyéren.”

„Most mi a baja? Maga mondta, hogy a kedves papa is mit csinált? Az első sanszot megragadva szépen otthagya a családját. Bocsásson meg a fogalmazásért, de otthagya a prolisorsot, vagy nem?”

„Hagyjuk a fatert, jó?”

„Én egyébként sem értek a politikához, és nem is kívánok foglalkozni vele. Csak feleltem a maga kérdésére.”

„Kér még egy kis teát?”

„Nem, de maga csak igyon, ha jólesik. Én nem tudok tőle aludni. Az én koromban már az éjszakai álmom olyan drága kincs, amit óvni kell. Nem akar rumot bele?”

„Hát nem lenne rossz. Bár nem vagyok oda a piáért.”

„Menjen ki a kamrába, ott a lekvárok mellett megtalálja. Van három üveg csipkeíz, és azt hiszem, ott a rum is.”

Benge megtalálta a rumosüveget, meglöcsölte és boldogan kortyolta a teát.

„Ne nézzen tisztára madárnak, de sose iszok egy kortynál többet. Nálam a pia elvi kérdés. Nem rúgok be soha, ezt elhatároztam. Kész. Egyszer az intézetben kurvára megruháztak, mert nem ittam velük.”

„Megtenne nekem egy szívességet? Kimenne még egyszer a konyhába? Egy fehér szalvétának kell lenni a polcon, azt ha bevizezné...”

Benge megtette, amire kérték. Karola elvette tőle a vizes ruhát, és bedugta a blúza alá.

„Valami baj van?” kérdezte Bengé.

Karola udvariasan nevetgélt.

„Ó, nem hiszem, csak néha viccelődik a szívem, tudja. Nem szabad túlságosan odafigyelni a betegségekre, mert akkor elszemtelenednek. Na látja, ezt például nem a gyerekszobámban tanultam. Erre magam jöttem rá. Tapasztalatból.”

„Az állami szektorban amikor dolgozott?”

Karola kuncogva bólogatott. Bengé feléje hajolt.

„Kérdezhetek valamit? Maga tényleg olyan ízé? Szóval olyan, aki királyságot akar?”

Karola tovább kuncogott.

„Ha megígéri, hogy nem árulja el senkinek, magának bevallom, hogy a szívem mélyén utálok a Habsburgokat. Viszont nálunk családi hagyomány a királpártiság, hát én se lehetek más. Magának megsúgom, hogy az öreg Ferenc József szerintem egy undok vénember volt.”

Karola hahotázni kezdett, Bengé döbbenten nézte.

„Anyuska sose beszélt előttünk ilyesmiről, de nekem volt egy nagynéném, Cecília, aki egy kissé mondén hölgy volt, de igen szép hölgy, valóságos világszépe, egyszer egy főherceget is megőrijtett, szóval tőle tudom, hogy szegény Erzsébet királyné untig eleget szenvedett az öreg férje rigolyáitól. Erzsébet modern nő volt, lelkes híve a testedzésnek, a szobájában gyűrűhintát szereltetett föl, tudta?”

Benge bevallotta, hogy nem tudta. Az egykori királyi család magánéletének eme részletkérdése eddig elkerülte a figyelmét.

„Cecília a Cecil bácsi húga volt” – tájékoztatta Karola kérdés nélkül is a fiatal embert. „Cecil bácsi azzal a snájdig, magas természetével, abban a remek egyenruhában! És a Cecília néni, akit mindnyájan, fiatal lányok annyira irigyeltünk, mert egészen mélyen dekoltált ruhákat is mert viselni, igaz, csak bálba meg ha nagyobb estély volt, pedig már egyáltalán nem volt fiatal.”

Benge a rumos teától elnehezült, szemhéjai le-lecsukódtak. Karola ezzel szemben nagyon élénk volt, szemei csillogtak, körmeivel az abroszt kapirgálta, sőt, ép lábát meg-megsétáltatta Cecil készséges bundáján.

„Fiatalember, megkérhetem valamire?” hallotta egyszer csak Benge az álomfüggöny mögül, és fölpattant, várva az újabb vizesruhára vagy pohár vízre vonatkozó kérést. De másról volt szó.

„Ha megtenné, hogy abból az alsó fiókból, ott ni, amit félig kihúztam, abba ütöttem bele a lábamat is, a csuda vigye el, megtenné, hogy onnan kikeres nekem egy dolgot?”

„Mit?” kérdezte Benge. Könnyedén, félkézzel kihúzta a fiókot. Tele volt dobozokkal, csomagokkal.

„Van ott egy csontlegyező, valószínűleg abban a barna dobozban, a levelek mellett.”

Ott volt a legyező a kifakult szalagokkal átkötött levélkötegek mellett. Benge futólag arra gondolt, már az is micsoda teljesítmény, hogy valaki egy életen át összegyűjt egy ilyen doboz levelet. Pedig milyen röhejes amúgy. Öt perc alatt hamuvá égne egy kályhában. Persze, őneki nem ennyi, de semennyi levele nem lesz, mikor majd ilyen vénen kuporog valahol egy szobában, ha egyáltalán lesz szobája, és él még, mikor annyi idős lesz, mint ez a múmia. Nem valószínű.

Az öreg hölgy magához szorította a legyezőt, ráhajtotta a fejét, s mintha imádkozna, sokáig csendben maradt. Az ablak mögött ott hunyorgott a város, csillagokhoz hasonlatos, csöpp fényekkel. Benge hirtelen minden idegszálával odakívánczozott a kinti pislákoló fények közé, noha nagyon jól tudta, mi várja ott, hiszen nemegyszer könnyű szívvel hátat fordított már neki. Mégis, hogy itt van ebben a pokoli toronyban, összezárva egy bolond vénasszonnyal – milyen istenverte hülye program ez, amikor csatangolhatna a haverokkal (hol vannak?), beülhetne egy moziba (utálja a hülye filmeket), vagy elücsöröghetne valami kocsmában (de hiszen nem is iszik). Nincs jobb dolga, mint Erzsébet királyné gyűrűhintájáról társalogni egy vénlánnyal, aki ráadásul percenként megsérti az embert a szemérmetlen előkelőségével? Ha a fiúk az intézetből a töredékét hallották volna annak, ami itt ment, már kimúltak volna a röhögéstől. Ő meg itt cserélgeti a borogatást az öreglány lábán, mint egy komornyik. A francba!

„Na én lelépek, öreganyám”, harsogta sokkal rekedtebb hangon, mint amire a füle fölkészült. „Befejeztem a komornyikmelót. Jól mondom? Így hívták azokat, akik a grófnők után hordták a klozettpapírt?”

De Karola nem úgy reagált, ahogy várta. Vékony, bágyadt volt a hangja, amikor megszólalt.

„Hová siet, nem ér rá? Maradhatna még egy kicsit.”

Benge nem dőlt be neki.

„Mi kéne még? Egy kis vizesruha ide meg oda? Egy kis könnyű vacsora?”

Nagyon gúnyos akart lenni, de a vacsora említése kínosan érintette. Még dühösebb lett. Lóttak az elegáns szarkazmusnak, amit elképzelt. „Pisiltessem meg a maga snájdig tiszt macskáját? Annak is komornyik törli a seggit?”

„Tudom, nagy kérdés, amit mondok,” suttogta Karola „de olyan fojtó itt a szobában a levegő. Úgy szeretnék fölmenni a tetőre. Ilyenkor eső után olyan tiszta a levegő. Odafentről ellátni egész messzire. Néha az az érzésem, ellátok egészen hazáig.”

Benge vicsorgott.

„A kastélyát akarja látni? Fölcipeljem a nyakamban, hogy a kastélyát bámulja?”

„Isten őrizz, ha a karjára támaszkodnék...”

„Ezért eresztette be a bunkó csövest? Ezért kezelte úgy, mint egy vendéget? Még vacsorát is adott neki, mi?”

Karola oldalt fordult a széken, hogy jobban lássa vendégét.

„Idehallgasson fiacskám, az én családban adakozni a rászorulóknak olyan természetes volt, hogy arról sejtelve sem lehet egy magafajtanak! Húsvétkor anyuska sonkát, kalácsot osztott a szegényeknek! Ha keresztelőre hívták meg, sose mondott nemet, és mindig, érti, mindig egy-egy aranytallért adott a gyermeknek!”

„Szarok a maga aranytallérjára!” kiáltott föl Bengé.

„Egy szóval se állítom, hogy normális körülmények között olyasfajta személyeket szoktam vendégül látni a lakásomban, mint amilyen maga”, mondta Karola gőgösen.

„Nem tudom, hova legyek a megtiszteltetéstől! Bazi nagy dicsőség, hogy mégis bejutottam a lakosztályba, nagyságos öreganyám!”

„Hiába gúnyolódik, fiatalember, maga igenis meg volt hatva.”

„Hát ez... ez már kabaré! Mit szónokol itten, maga Noé bárkájáról visszamaradt óslény? Van fogalma, kivel beszél? Odacsapok és maga elterül, mint a Nagy-Alföld!”

„Csak kiabáljon nyugodtan,” mondta Karola jéghideg, szúrós hangon „de odakint! Legyen szíves, hagyja el a szobát. Elfáradtam. Rossz itt a levegő.”

„Rossz a levegő, mi? Én rontottam el, a bűdös csavargó. Bebűdösítettem a szobáját, ugye? Bűzlik az irhám, ugye? Hiába, akinek se gyerekszobája, se fürdőszobája. Hiába, aki a földön alszik. Egy mozgó bűzbomba lesz az ilyen. Amerre megy, csak rontja a levegőt.”

„Nem érdekel!” kiáltotta Karola elvékonyult, hisztériás hangon. „Egyedül akarok lenni!”, és a csontlegyezőt, amit mindvégig a kezében tartott, nyomatékul odavágta a fiatalemberhez.

Benge csúnyán káromkodott, kirohant, és becsapta maga után az ajtót.

9.

A tetőn hűvös volt, tiszta szélfuvallatok, csillagfény. Innen fentről látni lehetett a csillagokat. Ha az ember valahol lejjebb állt, ott, ahol a városi fények szemrontó, ködös világosságot gerjesztenek az égre, egyetlen csillagot se láthatott, mintha kisépérték volna az űrt. Bengé az égre emelte arcát és bámulózkodott. So-

káig báméskodott, míg el nem fáradt a nyaka, s míg azt nem érezte, hogy a szél alaposan átjárta, kimosta, lehűtötte. Mint egy túlhevült, elkoszolódott motort.

Lenézett a városra. Odahúzta a vágy, ismét érezte az ismerős vonzást. Ugyanakkor volt valami új is benne, nem tudta, mi az. Csak annyit tudott megállapítani, hogy az az éles, sürgető erő eltűnt ebből a vonzásból, és a vele járó, utána visszamaradó keserűség is csillapodott. Mindig mintha egy jókora pecahorog akadt volna belé, előbb döfött, szúrt, aztán mikor kitepte a testéből, vitt magával egy darab húst is, sajtást, fájdalmat, undort és dühöt visszahagyva.

Most meg csak nézett lefelé a város házaira és lámpáira, és a lámpák alatt járkáló hangya-emberekre és a kis mozgó fénypontokra – amelyek kivilágított autók voltak, a hasukban terpeszkedő férfiak és forgolódnó nők és bábész gyerekek –, csak nézett mindezekre és úgy gondolta, hogy odamegy majd közéjük ő is, ha eljön az ideje, és akkor, ha valaki innen fentről lenéz majd rá, nem fogja tudni megkülönböztetni másoktól, mert ő is egy kis figura lesz a többiek között, végigmegy az utcai lámpák alatt, s mielőtt lelépne az úttestre, balra és jobbra tekint, és lehet, hogy a kezében egy szatyor lóg majd, benne a vacsorának valóval.

Benge hevesen, nyugtalanul, de inkább jókedvűen, mint rosszkedvűen megdörzsölgette mellkasát. Oké, Nepál, oké, persze, mihelyt lehet és naná, de váratlanul – az igazság az, hogy életében először – most úgy gondolt rá, mint egy másik országra. Mint egyre az országok közül. Képzeletében mindeddig föld és ég között lebegett, felhők fölött, mintha azokon a szürkésbarna bárányszerű-fodrokon üldögélne, amelyek a térképen a hegylencsákat jelölik. Most Benge arra gondolt, hogy valószínűleg ott is vannak utcák és az utcákon emberek járnak, még az is feltehető, hogy egy-egy táskás, kalapos manus is akad közöttük. Persze, meleg van, lágy nyári nap süt, a pagodákból kesernyés füst és méz illata száll, sosincs nyúlós őszi hajnal, még kevésbé barátságtalan, szeles téli este, amikor csak a jard kocsija rója az utcákat, az emberek meleg lakásokban tévét néznek, isznak és kefélnek. Szóval a Nepál nagyon is oké, de hát nem a bodorfelhők tetején, mint holmi mennyország.

Nem vagy-vagy, gondolta Benge meglepően tiszta fejjel, és egyidejűleg rájött, hogy kíváncsi rá, mi lehet odalenn a városban. Csak egyszerűen kíváncsi.

Baromian kellemes idefent is, ismerte el Benge, és ismét megdörzsölgette, megütögte a mellkasát.

Saját erejének, szélfúttá férfiasságának kellemes tudata eszébe juttatta a Ház másik lakóját. Öreg kóró, szikkadt fű, azaz havasi gyopár. Ez az: elszáradt havasi gyopár. Már félig megették a molyok. A Noé öreganyja. Fönnfelejtették a bárkán. Ő meg észre sem vette, hogy volt vízözön, nincs vízözön. Ül a bárkáján és vár valamire. Mi a jó francra? Benge vihogott egy keveset tulajdon szellemességén. Hogy a Noé, ez a gódis hapsi direkt fönnfelejtette a nyanyát a bárkán. Maradjon csak mama, mondta neki, majd szólok, ha lejöhet. És mikor lemászott, visszaintett egy nagy löizét. Kész, mondta a fiainak (meg a két pár lónak, két pár kecskének, két pár birkának, ha jól emlékszem), az öreglányt elintéztük, vele már nem lesz gond.

De nagyon jól tudja idegelni az embert, mondta magának figyelmeztetőleg Benge, miközben elindult, hogy fölhozza ide a nyanyát. Ha már annyira odavan érte.

Mikor az idegen elrobogott, Karola nagynehezen fölállt a székből és megpróbált az ajtóhoz menni. Ott hevert a csontlegyező a földön, el kell érnie, vissza kell szereznie. Két kézzel kapaszkodott a bútorokba. Lihegett, el-elsötétült előtte a szoba, eljutott az ajtóig, már csak le kellett hajolnia. Le kellett volna. Benyúlt a blúzába, hogy megigazítsa a vizesruhát, de az rég lecsúszott a derekáig, a kínos arasolás közben pedig még oldalra is keveredett, úgy kellett kiráncigálnia a ruházatából. Mellesleg félig meg is szikkadt már, de azért arra jó volt, hogy megtörölgesse vele a homlokát. Visszadugta a blúza elejébe, és nekikészülődött a lehajolásnak. A kilincsbe kapaszkodott, úgy próbálta, de nem sikerült. Térdre esett, aztán arcra, és elvesztette az eszméletét.

Mikor magához tért, anyuska magasodott fölötte abban a gyönyörű csipkés zöld ruhájában, de nem nyújtotta feléje a kezét, hogy fölemelje, hanem elutasítóan és haragosan nézett. Karola könnyörgött, de hiába. Szép kislányod voltam, jó kislányod voltam, sírta Karola, de anyuska arca nem enyhült meg. Nem tudom, miért nem sikerült, édes anyuska, nem tudom, miért! Anyuska bársonyruhájának szegélyébe kapaszkodott, úgy markolta fel a legyezőt, és lám, anyuska azért nem taszította el magától. Feléje nyújtotta a legyezőt, és erre végre meg-nyihült anyuska arca. Szép lett, fiatal lett újra, mint annakidején. Nem vette el a legyezőt, de vezette Karolát, hogy ne kelljen ott maradnia az ajtó mellett a földön. Elvezette egészen az ágy lábáig, de akkor eltűnt. Karola tudta, hogy fel kellene jutnia az ágyára, de csak ült a földön, a legyezőt szorongatta. Egyedül volt.

Kis idő után meghallotta, hogy Cecil nyávog és kaparja kint az ajtót. Tudta, hogy nem tud fölállni, nem tudja beengedni. Már kiáltani sem tudott neki. A macska elunta a kaparászást és elment. Karola szeméből meg folyni kezdett a könny.

Mintha a lámpát egy láthatatlan kéz mindig lejjebb és lejjebb csavarná – a régi gyertyatartók gyűltek volna köréje? – egyre sötétebb lett. A levegő egyre ritkább. Be volt zárva egy üvegfal mögé. A falon túl némán dúlt a vihar, hajladoztak a fák, örvénylett a szél, villámlott, de egyre távolabb és távolabb, a fény mind kevesebb, a sötétség egyre mélyebb és áthatóbb. Mintha ismerős alakok bukkantak volna fel egy-egy villám fényében a fák között. De már nem tudta megkülönböztetni őket.

Nem vette észre, hogy kinyílt az ajtó.

Benge rémülten ugrott oda a földön ülő öregasszonyhoz.

„Mi van magával? Na? Mi van, mondja már!”

Minthogy nem kapott választ, fölnyalábolta a könnyű, aszott testet és felrakta az ágyra. Betakarta, kispárnát nyomott a feje alá. Próbálta egy pohárból meg-itatni, de a száj csukva maradt. A szemek a félig leeresztett szemhéjak résén valahová a semmibe néztek.

„Na, hallja, ne csinálja ezt! Mondja meg, mit hozzak! Mit csináljak?”

Valamit mondott az öreg száj. Bengé nem értette. Összetette a két kezét, úgy könnyörgött:

„Mondja kicsivel hangosabban! Na, csak egy kicsivel!”

Mintha megértette és szót fogadott volna, az öregasszony pár szót préselt ki az ajkán:

„Olyan sötét van.”

Benge a villanykapcsolóhoz rohant, azzal nem sokat kezdhett, látott egy állólámpát, azt felgyújtotta, meg a kis olvasólámpát is az öregasszony ágya mellett.

„Na?” nézett reménykedve.

De nem kapott választ. Komolyan meg volt rémülve, most jött rá, hogy be van zárva egy irdatlan nagy házba ezzel a haldoklóval.

„Nincs itt telefon?” rikácsolta, bele a vakvilágba, mert Karola már nem tudott válaszolni.

Benge belekapcszkodott ebbe az őrült telefonötletbe és körberohant a csepp lakásban, telefondrótot keresve. Persze nem talált. Mire visszatért, már az ő gyakorlatlan szeme is tévedhetetlenül megállapította, hogy az öregasszony meghalt.

Megállt felette és nézte. Meglátta kezében a kis összecusokott csontlegyezőt, azt, amiért annyira odavolt.

Meg akart halni, gondolta Benge rémülten, velem akarta megöletni magát. És én meg is tettem, azt hiszem. Nem, ez hülyeség. Lehet, hogy épp ellenkezőleg, nagyon nem akart meghalni, és az egész csak azért volt. Föl szeretett volna menni a tetőre. Azt mondta, itt nincs levegő.

„A kurva életbe!” üvöltött Benge, és ököllel ütötte a fejét, mint amikor az ember rájön valamire, amire korábban kellett volna rájönnie. Pedig hát nem jött rá semmire. Csak félt.

Végül is kiment a lakásból, föl a tetőre. Valahol melléje szegődött a macska. Nekidörgölőzött a lábának, nyávogott. Benge fölemelte és a karján cipelte magával, amerre ment. Sorban végighaladt a Házon, és mindenütt felgyújtotta a villanyt, ahol csak lehetett. A folyosón, a lépcsőházban, mindenütt. Szisztematikusan bejárta az épületet, nem hagyott ki egyetlen villanykapcsolót sem. Emeltről emeletre gyúlt ki a fény. Benge, a lámpagyújtogató.

Vállán a macska hangtalanul helyeselt.

Rég elhagyta Karola lakását, lent járt már az alsó szinteken, amikor meg mert szólalni.

„Látja, öreganyám, nincs sötét. De maga mindig köti az ebet a karóhoz.”

11.

A kilakoltatási biztos kiment a konyhába, valami nassolnivalót keresett, két órával a vacsorázás után. Egy üveg befőtt mellett döntött, leült vele az asztalhoz, és lakmározott. Egyszer csak fölnézett, ki az ablakon, szórakozottan, ahogy mindig.

Szemben a nyugati – most sötét – égboltot kettéhasító, immár lakatlan ház kiragyogott az éjszakából, mint egy világítótorony. Pedig a Ház üres volt, ő maga zárta be a kaput az utolsó lakó után.

A kilakoltatási biztos tátott szájjal nézte a csodát.

Végetlen

*Teremtő-szózat s teremtmény-csevely
Tündérszivárvány és Mene Tekel
Aszú aranykor keserű kehely
Szent és lator végetlen fölfelel*

*A mennyet is a poklot is tudom
Sodródtam Göncölön s dülőúton
Aszkéta mártír bővér-nagykujon
Nemes szőlő csenevész vadsulyom*

*Született-árja-teuton-lovag
Gőgöm hatalmi mániám lohad
S a buchenwaldi Éneklő Lovak
Jedem das Seine-gúnyja fojtogat*

*Küldettem búra és levék derű
Iramló szarvas csiszicsosz tetű
Kiszikkadt méhű termékeny ölü
Szeráf-rokon és bugris parvenü*

*Botolgó rigmus szárnyas költemény
Hivalgó Krózus és Lázár-szegény
Harmatos rózsa üszkös kelevény
Kaptás gebe telivér büszke mén*

*Kocsmai lárma zsolozsmás mise
Gáláns lovag puruttya Senkise
Reményzöld Holnap visszája színe
Igen és Nem örök Sinefine*

Görbe

*Ki volt az auktor, már nem tudom,
mert izgalmban köldökig csurom-
vizes levék, úgy elfogott a félsz:
az elhangzott latin kifejezés
a mennyezetig fölcsapott csúnyán,
nem tudtam, fiú vagyok, vagy leány – –*

A cum oculo curvo-szerkezet

*a görbe szemmel elterpeszkedett,
megülte húsz kamasz agyát-szívét:
na most mi lesz? ki felelős? miért? – –*

*Ama Pirchala-Esztergomy-könyv
szemelvénye lehetett vőn különb;
element símán a cum s az oculus,
a curvus curva curvum volt a slussz;
a görbe jelző, hím, nő, semleges
nemben, a közel félévezredes,
diák-biflázta, hars Nemi Szabály
szerint, mely suszter-rímbe szedve áll – –*

*Mi történt volna, ha húsz kisdíák
közül néhány vétőzva fölkiált,
vagy összepillogva kuncogni kezd:
nem latin szövegből ismeri ezt – –*

*A mocskosszájú Csorványi Laci
se röhögött, noha mindennapi
szóhasználata: kurva a világ!
s a felmenőket sem kíméli már – –*

*A páter elpirult, nem is csoda,
az ilyesmihez nem fűlik foga;
én szánom-bánom, vétlen, vétkemet
és görbét mondok a kurva helyett.*

Rózsa

*Latet angvis in herba:
Sátán-alkuszi szerda*

*Harminc ezüst a vérdíj
Jaj lesz kinek megéri*

*Húvös csütörtök-éjen
Gyötrő verejték vérben*

*Álcás kézmosó dráma-
Töviskorona várja*

*Kereszt Golgota péntek
Holtan is örök élet*

*Rózsa nő keresztfáról
Vincit omnia amor*

A fantasztikum kérdéséhez

A fantasztikum kérdése a maga *történeti* formájában tehető fel. Vajon a fantasztikus művészet csak bizonyos kulturális korokra jellemző? Vajon főként a vallási viharok és a gondolati korlátok lanyhulásával jelenik meg, a romantikus szinkretizmus idején, amikor az alapvető hitbéli posztulátumokat a szimbólumok komplikált játékaival cserélik fel, amint az sejtésünk szerint történt a hellenizmusban, a középkor vége felé és az európai felvilágosodás idején, amely a reformációt és annak katolikus reakcióját váltja fel? Avagy a fantasztikum létezése, akár csak a folklóré, feltételez egy ellenkultúrát, egy megelőző, önálló alapstílust, amellyel szemben a fantasztikum elnyeri belső indítékát és önigazolását? Egyúttal jelentené ez ellentétjét a késő-antikvitás racionalizmusának, majd a középkor kanonizált keresztény kultúrájának, s a modern időkben mindenekelőtt az abszolút dominanciával fenyegető realista stílusnak. Vajon egy *Odüsszeia* létrejöttéhez szükség van annak *Iliászára* is? Vajon a Nagy Sándor-regény a Kelet és a Nyugat középkori egyházatyáinak kanonikus valamint polemikus írásaival szegül szembe? Vajon Swiftnek a korabeli Anglia gazdasági és filozófiai empirizmusával szemben kell megteremtenie és útjára bocsátania *Gulliverjét*? Ez a kérdés nem az irodalmi jelenségek megszületésének lélektani motívumait firtatja, hanem azok pontosabb meghatározását sürgeti. Okkal töprenghetünk el azon, hogy a fantasztikum olyan művészet, amely ellenpontban áll, azaz másodlagos kulturális jelenség. Vajon a fantasztikus irodalom olvasása is csak valamely más irodalmi stílus alapján lehetséges, amely nem csupán kontextusa a fantasztikumnak, hanem a szó valódi értelmében annak alkotórésze is?

Mondhatnók, igen, szükség van egy megelőző kulturális háttérre, egy megelőző formális kódra, hogy eljussunk a kódok „fantasztikus” átfedéséhez, a formák és kapcsolatok kombinációjához, amelyekben az *inverzió* hárítja el a mítikus és a rituális institúció túlsúlyát. Mi az őskor művészetének tanúságtétele, milyen volt a ma ismert művészetek kezdete? Létezik-e elvi válasz, amely segíthetne itt felvázolt problémáink megvilágításában? Rövidre fogva, válasz létezik, de amely a történelem előtti művészetre vonatkozik, nem éppen egyértelmű. Felismerhető a stílusok, formai kódok létrehozására való korai törekvés, megkülönböztethetőek a stilizáció típusai és fokozatai, akár csak a jelhagyás a tiszta művészi formák rétegén. De létezik a formális kódok kombinációinak, keresztezésének korai, igen korai tendenciája is, mintha ez a törekvés jelentett volna erős kihívást a művészetek számára. A realista falfestészet és szobrászat alkotásai mellett ott találjuk a csupa kétértelműséget sugalló formákat, s ezeket bizvást tekinthetjük a férfi és a női elem formális egyesülésének. Androgin formákat találunk itt-ott a paleolitikumban, majd az újkőkori Cipruson (a kirokitiai kőszobor Kr.e. 6000 körül). Ezek a művek láthatólag nem a véletlen, hanem a

művészi elképzelés korán kibontakozott hajlandóságának szülöttei. Ha a sziklafalakba vésett természeti formákat vagy a csontok és kavicsok alakzatait nézzük, azok bizonyos körülmények között a művészet körébe kapcsolódó formális kódokat képeznek, s ezzel tovább gazdagodik és erősítést nyer a kódok kettősségére vagy sokszoros voltára vonatkozó feltételezés. Lepenski Vir, a Duna menti neolitikus település monumentális szobrászatának tanulságos és szemléletes példái ugyancsak két, formájában különböző szál egyazon műben való összefonódására szolgáltatnak adalékokat. Bizonyos igénnyel, amely nem egészen világos, ám igen értékes számunkra, az alkotók az ember és a hal alakját kombinálják igen sajátos és határozott stílusú művészi egységben. Két formai kód fedti itt egymást kölcsönösen, s nem tudni, melyik közülük az első és melyik a második, a „felső” réteg. De a kódoknak ez az átfedése, a különböző eredetű formák egy műalkotásban való egyesítése csak egy a fantasztikus művészet előzményei közül. A kódok kettőssége bevonul a mitikus tartalommal definiált művészet képletébe, ami Lepenski Vir kultúrája esetében véletlenszerű: az említett szobor láthatóan rituális funkciót szolgált, és rögzítette az adott kultúra fellett lebegő mítosz bizonyos pontjait. Az androgin formák is a mítoszt szolgálják, amennyiben létezik az eljövendő fantasztikus művészet első megnyilvánulása, mintha a fantasztikum bizonyos archaikus szabály szerint fejlődne a mitikus művészet magva körül, folytatva, keretezve vagy sajátos invencióval átformálva azt. Amíg a mitikus művészet, *grosso modo*, meghatározásából következően rituális vagy narratív vagy mimetikus funkciót teljesít, az ilyen mitikus műalkotás fantasztikus oldala bizonyos formai csúcst képez, amely a funkciót túlszárnyalja, és észlelésünket, gondolatainkat más területek felé indítja útnak. Nem biztos, hogy Lepenski Vir szobrászatában nincs meg ez a csúc, tekintve hogy ez ornamentikában jelenik meg, vagyis olyasmiben, ami e kövek helyzetéhez kötődik, vagy valamely mondában, amely létrejöttüket kíséri végig.

Noha figyelembe vesszük a formai kódok sokszorosságát, távoli lények és lényegek kapcsolatba hozását, a természet számára ismeretlen és a mitikus látásmód számára sem idegen új alakok összekapcsolását, a fantasztikus irodalmat, képzőművészetet a különböző alakok, távoli dolgok, eltérő korok közeli vagy egyazon formába hozása jellemzi. Szemben a mítoszra támaszkodó és rituális funkcióra alkalmazott művészet szilárd és világos megformálásával, a fantasztikus művészet bizonyos mozgékonyaságról, illékonyaságról-szárnyalásról tanúskodik; hordozza a meglepetés kötelező effektusát, a távolból való szökellést, a természet átváltozásait és mindent, ami nem kínál igazi okságot, korrelációt, céltudatosságot.

Tételezzünk fel egy különös irodalmi érzékenységet a fantasztikum iránt, amely korán, a mítosz imaginációjával egyidejűleg kezd felszínre törni, gyakorta együtt e mitikus imaginációval és szorongással. De ez a fantasztikum iránti feltételezett érzékenység (ami nem tévesztendő össze a „fantáziával” általában) alfajokba ágazik, s e szétágazás hasonlít a mitikus imagináció kibontakozásához. Egyfelől ott vannak a mitikus világ oksági összefüggéseivel kapcsolatban kialakított mitikus szituációk. Másfelől a mitológiai alakok, istenségek és félistenségek megalkotása, egyénítése, ami már egymagában elragadó minden róluk elmesélhető történet esetében és azon kívül is. A mítoszi imagináció ezen ága különösen jellemző a hindu pantheonra, különösen egy bizo-

nyos *Puranában* (*Linga Purana* és abban Síva leírása). Hasonlóképp osztható a fantasztikum alapvonásaiban: a) magára a mesére, és b) azon lényekre, amelyeket többnyire távoli és eltérő részekből rak össze, hoz létre.

Nem állítja-e mindez azt is, hogy a fantasztikum csak ága a mítoszban működő fantáziának, sajátos esete csupán a „mitikus gondolkodásnak”? Úgy vélem, a mítosz és a fantasztikum között demarkációs vonalat lehet és kell húzni. A különbségtétel első alapját már jeleztük, megkísérelvén a fantasztikumra jellemző irodalmi érzékenység leírását. Ezzel szemben a mitikus érzékenység mintha kevésbé fluid, kevésbé mozgékony, határozott körvonalú, világos motivációjú képzetekkel és kapcsolatokkal operálna. A mítosz mintha erősebb és egyszerűbb szövésű volna a fantasztikumnál. A különbségtevés másik alapját a mítosz szimbolikus természetében találhatnánk; a szimbolikus jelleg jelentős mértékben vagy teljességgel meghatározza; a mítoszban érezhető a szimbolika „átfordíthatósága” más, diszkurzív jelentésekbe, egy szakrális és teológiai explicitásba. A mítoszban tudni lehet, kiről van szó a mesén túl, és miről a természetben meg a kozmoszban. A fantasztikum elvileg saját narrációjába vagy elképzelésébe van zárva, szimbolikus nyelvezet hatja át, avagy szimbolizmusa kimondatlan; tulajdonképpen a logika vagy a természetben legszélesebben elfogadott realitás nyelvére lefordíthatatlan diszkurzivitás. A fantasztikum lényegében *nem* dekódol, ha ezt teszi, elvész sajátossága. A fantasztikum lebegő kell maradjon, úgy is mint a narráció formája, úgy is mint jelentésszerkezet. A fantasztikum, mint egy ízben említettem volt, „híd partok nélkül”.

Avagy a fantasztikus művészet, bár nem fordítható le világos jelentésekre, nem mond le bizonyos mögöttes realitásról; arra céloz s arra hivatkozik. Nem bizonyítja a mindennapi realitás dimenzióit és törvényeit, bár nem veszi magára a mítosz jelentésbeli és grammatikai kötelezettségeit, avagy a fantasztikum egy realitásról beszél, amit nem képes sem kellőképp felfedni, sem eltakarni. A fantasztikumban sajátos „valami” létezik, ezzel játszik s enélkül elképzelhetetlen; a fantasztikum valamely közöttes tér művészete, a felmérhetetlen és a megszámlálhatatlan folyosója, nem az a művészet, amely a Semmi kimondására vállalkozik; filozófiáját mindenképp lehet tolmácsolni, de ami biztos, a fantasztikum nem nihilista. Mozgékonyasága talán abból az erőből fakad, amellyel kitér a Semmi elől, talán reménykedik tulajdon átváltozásában, avagy eljátszik az átváltozás felmutatásával. „Valamit” mindig tartogat, de nincs ok, hogy ez a „valami” ne legyen *fantasztikus*!

A mítosz mindig ugyanannak a feltalálása, kétségkívül az egységre utasít, ha nem a szellem alapformáinak nyomorúságára. Eliade állítja, hogy kontinuitás áll fenn a (legarchaikusabb élő emberi csoportokat képező) ausztrál bennszülöttek szertartásai és a kifinomult brahman szertartások között (*Religions Australiennes*, 115. lap). Vajon „kontinuitás” ez, vagy egy és ugyanazon dolog felismerése? Az ausztrál bennszülöttek beavatási szertartásán a beavatásra kerülők vérrel vagy piros okker porával hintik be magukat (uo. 98-99.), akárcsak Lepenski Virnél, a Közel-Keleten vagy Kínában. A rituálék így kulturális stabilitást, alapmítoszokat, kontinuitást jelentenek. Továbbá belőlük bomlanak ki új szituációk, az új ízlés, amely azzal az invencióval alakul, amelynek csak közvetetten vagy pótlólagosan van kapcsolata mítosszal vagy vallással. Ez a fantasztikum területe. Tekinthetjük posztreligiózus vagy paramitikus jelenségnek, ez

a megjelölés sem lesz pontatlan, vagy sajnos, nem elég specifikus: vonatkozhat az irodalmi, illetve a képzőművészeti alkotás más aspektusaira is. De ha az invenciót kikiáltjuk a fantasztikum egyik alkotóelemévé, közelebb kerülünk annak alkotómotívumához. Világos, hogy az alapvető mitológiai sémák a fantasztikus alkotás körülményei között bontakozhatnak ki, ahogy egyik s a másik, a fantasztikus és a mitikus gyakorta találkoznak párhuzamosan a népköltészet alkotásaiban és az irodalmi művekben. A mitikus és a fantasztikus közötti különbséget elvileg jelezni lehet, de erősen elkülöníteni nem. A mitikus elemek, ha az irodalmi hagyományban már elvesztettek valamit szakrális lényegükből, új törvényszerűségek rendjébe kerülnek, és megszűnnek a papi hagyomány és a törzsi emlékezet egyszerű és grandiózus tényezői lenni. Másfelől a fantasztikum kezdettől fogva, tehát elviekben kötődik a művészeti médiumokhoz; teszem azt, az irodalmi, narratív műalkotásokban jelentős előnyt élvez a mitikus felett, mivel a művészetben megtalálható, és igazolja saját természetét, míg a mitikus az irodalomban rendszerint veszít természetéből. A mitikus dimenziót a műalkotásban meg kell mutatni, fel kell fedezni, tolmácsolni kell, míg a fantasztikus ott van, érzékelhető az első olvasás, hallgatás, megtekintés alkalmával. Minden alkalommal különböző szintek fedik egymást: a fantasztikus narráció szintje átlép a reális, mindennapi motivációval teli narráció szintjére.

A mitikus réteg valamiképp a reális *alá* kerül, de időnként a fantasztikus alá is, mint ezek végoka és magyarázata, ha ilyen végok létezik vagy léteznie kell. Úgy tünnék tehát, a narráció mitikus rétege olyasvalami, amit explikálni, felmutatni lehet, ami múlhatatlanul aláveti magát összehasonlításoknak és antropológiai vizsgálatoknak, ezáltal jelenléte egyáltalán feltételelessé teszi az interpretációt, míg a fantasztikumnak a narrációban való jelenléte valamely alapvető tényező volna. E függőségek így azt jelentenék, hogy a mitikus réteg, mielőtt még értelmeznék vagy felfedeznék, ugyancsak fantasztikus vagy látomásosan realista. Az e distinkciók megtételéhez szükséges kulcsok aztán átkerülnének az interpretátor, a szakember kezébe, de az elbeszélő és hallgatója, olvasója teljesen ártatlanul állnának e lényegileg különböző szintek előtt.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

Euridiké nyomában

III.

Patres et fratres, hogyan emlékeznének az időre, mikor Laurence Sterne angol író úr *Tristram Shandy*-könyvének stílusát elemeztem nektek, az írói szeszély és korlátlan, szemtelen szabadosság, az individualista „fütyülök minden szép-tani penészes szentszabályra”-elv lelki begyakorlása céljából, persze már akkor is *nem* holmi infantilis-hülye l'art pour l'art forradalmaskodásból (utálom!), hanem: művészeti szempontok *főlé* bábeltorony magasságba emelve az igazságot, gyónást, valóságot és vallomást, a Természet, a lélek, az anyag, az ösztönök első szavát... *nem* a világ harcaiban, hanem ha véletlenül oly bolond vagy, hogy tollat veszel kezébe.

Persze hogy minderre emlékeztek. Akkor távolról sem tartjátok majd természetellenesnek, hogy most kissé el-tristramkodom, neki-laurencekedem magam, – miért?

Terveztetek. „Koncepció álmodnék” *álmodnék*, mikor Monteverdi *Orfeo*-jának Park-színpadát próbálom érkeitekhez paráznál perzselőbben közelhozni és a legutolsó láb-strófa, varázs-vízió *után* tömény-spanyol, tömény-katolikus, tömény-mistico jelenet következett volna:

egy Manréza-házból induló, égígérő, koronás, ékszeres, vízesés-leples Madonna-szobrot vállukon hurcoló lelkigyakorlatos csoport szűk, fojtogató utcában összeütközik és véres harcba keveredik egy velük *szembe* vonuló, Sátánt, Satanissát, bűnét élvező Évát, pogány-parázna Jezabelt, Lilithet és Babyloni Kurvát imádó, blaszfém körmenettel.

Dehát: Loyola militarista, misztifista, diplomata exaltata figurájából és a dogmákat szifilizáló babylóni heroin-heroína Hölgyekből mindnyájunknak *ele-günk van!* még akkor is, ha álom-tervemben ez utóbbi körmeneti protagonistát Paloma Picasso képe képviselte *volna*, két magasra tartott rúd között zászlós vászonra kifeszítve, delfin-fickos, ugronc-majom vörösördögökkel körülvéve. A parfüm-reklámon Paloma két keze két pipacs-piros (ráncolódó!) kesztyűbe vala bújtatva. Ittas és pazarul fölösleges képzeletemben ezekből a piros öklökből születtek volna az ördögök, akik...

(hol egyik, hol másik, hol balról, hol jobbról, hol bukfencező majmökként a manrézások mise-bálvány Madonnájának végtelen uszályán táncolva)...

akik? bábszínházi gyakorlattal bíró bűjtatott színészek vannak Paloma Picasso kulissza-képe mögött... akik? efféléket káromolnak, köpködnek az ékszer-ciprus, menyasszonyi hófehér torta-Madonnának:

– Naiv voltál, legnaivabb voltál, te Egek Királynéjává felmaskarázott, agyonmaquillage-maszkirozott Mirjam, mikor elhitted, hogy szeplőtelenül jutott mé-

hed Jézus-gyermekedhez! Hát a templomi rabbinus iskolában kívülről megtanult 6-dik fejezetet a *Teremtés Könyvéből* (6,1-4) oly hamar elfelejtetted? Mikoris az *Isten fiai* szerelmeskedtek az *emberek leányaival*? Azokból a szeretkezésekből óriások születtek, de mikor téged a te Gábiel Arkangyalod elkábított és becsapott a Szentlélek és Szeplőtelenység hazug trubadúr-költeményével és te hittél neki és engedtéll férfiúi közeledésének: nem óriást szültél, nem Istent szültél, hanem csak egy Harmadik Latort a választott nép húsvéti multságára, circenses Golgothæ.

Minek írtam, álmodtam, terveztem *volna* tovább, megunt műsorok legkopotabb számaiként, például afféléket, hogy az egyik hopsza-ördög – méghozzá Aquinói Szent Tamásra hivatkozva! – azt sipítja leghegyezettebb cinizmussal a Parádé Madonna színes viasz vagy rózsaszín porcelán fülébe:

– Jézus születése *után* bezzeg jól kitomboltad magad a házasesetben! Még a barátod, Máté evangelista is elszólta magát, mikor (1,25) azt írja férjedről, Józsefről, hogy „nem ismerte meg, *míg* világra nem hozta fiát”. Vagyis? Jézus születése *után*? Nászok és szülések a bibliai Énekek Éneke szent-szexuális elrendeltsége szerint.

Édes pihenés és irodalmi, vallási boldogság, hogy ennek a teológus-filológus belzebub-fattyúnak eretnek dumáját *nyom nélkül* kihagytam a most erjedő, hol humoros, hol utolsókenetes végrendeletemből.

Ahogy a minden-semmik, a feledés Léthé-tócsájába, a soha ki nem mondott dolgok örök kódéba hajítottam annak a vihogó csontváz-sovány, Luxuria-gebe cinikus ördögnek pán-sípon eljátszott sulphur canzonettáját, melyben, fríg és lúd hangnemekben és huszadik-századi hangnemtelenségekben arról dallamázik, hogy tökéletesen jogos és érthető, ha a spanyol szobrász-urak, halál-kéj-örület-katolicizmus szorgos-tisztes iparosai, a Madonnát hét tőr vagy kard által szíven-szúrva ábrázolják: hiszen nem hét, hanem hetvenhét fájdalmat okozott Mirjamnak, hogy egy életen át mindenki becsapta, Gábiel, József, az Atyaisten (...fia? fia?...). A Szentlélek eljövételét jelentő Pünkösöd napján már istenkáromló hitetlenségben vacogott a hívó apostolok között, – ecsetelte *volna* a gereblyebordás diablo demonche, vízköpő szobor gótikus katedrálison.

És legfontosabb, számomra trionfo-értékű kihagyásom, elhallgatásom és kihúzásom, margaréta angyal cenzúráim, majális-mosolygó castratio litterariám: nem tud senki semmit tervezett álomom végkifejletéről, mikor a Paloma Picasso körmeneti nagyplakátot körülugrándozó ördögfiókák és nagyszájú Lucifer-advokátok *letélik* a velük szembe, a sikátor szűk torkában közeledő manrézás Madonna seelyemeső uszályát, miseruháját és kötenyét. A letépett uszály alól – blasphemia absurda – sereg gyermek, amorettek és próféták, tündérek és evangéliumi apostokok, tanítványok szökkennek elő, azok, akik Mirjamtól Jézus *után* születtek.

A Manrézások Madonnájáról az ördögök (gyertyaerdőn áttörve) az arcfestéket is levakarják, nyomában (hál'Istennek *nem tudja* se klérus, se antiklérus, se irodalom, se anti-irodalom, se Krisztus, se Antikrisztus), igen, nyomában: vagy iszonyatos csúf vén boszorkány vagy minden képzeletet felülmúló legszebb női test lesz látható, hirdetvén az Ördög Világuralmát (Szent Pál, Kor. II. 4,4) – 20. század! ó, 20. század vége, legszebb politikai tetteid! A belzebúb-fiókák patkány-vinnyogással, varangyböfögéssel, halálangyal szárnya verésével, viperasziszegegéssel, denevérek szemfedő-szelével parodizálják Megváltónk szavát: „most e Világ Fejedelme kivettetik”. – Nem történt meg.

De Orpheus – Laurence Sterne úrtól tanult manírjában –, most bevallotta

nektek, alaposan elment a kedve mindezekről (legalábbis itt...) egy dadogó fél-szillabust is még kiejteni.

Úgy képzeltem szertelenségemben, hogy az *Orfeo* Park-színpadát, romjait, ciprusait nem érzékeltetem kielégítően, ha nem álmodom újra legutolsó sétámat Medalia Marijuanámmal Pompeiben.

Ha valaki az a nő volt, akit Botticelli-koromban *Flora*-ként, vágyálmomban Tavaszi Tánc-képemen megfestettem, akkor Medalia volt az. Kissé eszelős, szűzkacér, Beata Ofélia, provokáló primabalerina mosolya, homlokába szellősen hulló szálakra kócolt, nyíló sátor frou-frou-ja, talán vizes, talán most jött egy tóból, uszodából, májusi esőből, ajkai kissé nyitva, két hintázó függőágy huncutkodó puttók és amorették titkos játékaikhoz...

Pompeibe, hozzánk illő bolondosan, napsütötte forró délelőtt, Maria Montemedale az előző nap Nápolyban vásárolt *estélyi* ruhában jött velem: fehér, átlátszó selyem, ezüst káprázat, kéjvágy és felhőszerelem lobogó vitorlája, rajta rózsaszín, áprilisi prunusz-ágak mintái („fűtülök a Botticelli-korodban ágyadban primaverázó modelled guardarobájára!”) – hányszor szedett ilyeneket, csattogott a nagyszájú kertészolló! Combja táján piros japán-birs, a „h” és „s” hangokat suttagó síkló szélben a selyem gyűrődött, hullámozott, a birs-virág mintái, mintha partról vízbe hullottak volna, meséltem gyönyörű emlékemet: áprilisi hóval rongyosan borított japán birs-ágak (az *én* Havas Boldogasszony-csodám), Mariának csodálatosan hosszú és vékony lábujjai voltak, szinte örökké, örök távlatokba futó fehér kígyók, tolakodtak messzi márvány-hús füvek iránti szomjúságukban (szandálja is két-három „fűszál” csupán): ezek fölé sárga tulipánok hullottak fekete torokkal, – Maria fricskázva az én Habsburg-komplexemet karikírozta, ugrált (hogy szeretett ugrálni! tiszta gyermek-örömeiben, boldogságában!):

– Te schwarz-gelb! te Metternich-fattyú! – és egy narancsgerezdet dugott számba.

Mikor az Isis-templom romjaihoz értünk, fekete ciprusok, azúr égboltozat, méregzöld selyemkefe gyep: Maria levette szandálját (hajította! repültek! pillangóvá változott, buján-homorú lábnyomok!), hogy érezze a fűvet, a lépcsők néma követ, az árnyékok fekete bársonyát Shakespeare-i kék Kleopatra-erein, lába fején. Közben pimasz-dilettánsan, dolcemente delirante, Osiris szétdarabolt holttestéről beszélünk...

(alvó macskák heverték egy romkápolna tetejére ragadva!...),
hogyan találta meg Isis: férje és testvére...

(„incest is best!” állt nagybetűkkel egy amerikai lány trikóján, abban a boltban, ahol Maria a „pompei” *estélyi* ruhát vásárolta)
hogyan találta meg Isis: férje minden testrészét, kivéve...

És itt tovább szövögettük mitológiai tankönyveink emlékét: hogyan segített hiányérzetén Isis

(hajszálon múlt, hogy Nagy Konstantin nagyrómai császár jóvoltából, Krisztus helyett, még a huszadik században is *ne Isis*-vallásúak legyünk, derék theo-deo-torreádor Mithras-konkurrenscről nem is beszélve...).

...szóval,

hogyan segített magán *ama* testrészt hiába kereső ügyes Isis, márvány, gránit,

viasz, alabástrom, cédrusfa, ciprusfa phalluszokat állítván („beloved one”) a világ minden részébe, legszentebb penis-penitenciárus kolostorokkal, al- és főpapsággal, – mikor? Maria öléből leejtette az olasz pompeii Baedekkert, óriási gyűjteménye volt könyvtárában ilyenekből, – rikító piros bogár menekült ki alóla, – Maria a könyvet fölszedte, ujjai szanaszéjjel, mert ételek, gyümölcsök, szörpök, egyik ragadósabb, mint a másik, és nem akarta összemazsatolni az úti-könyvet – de hát bohóckodó...

(„nagy csibész!” – szerettük idézni Rejtő-imádott Jenőnk, a pizskos fredek szerzőjét)

bohóckodó nagy-csibész akrobatizmussal felhorgászta a fűből a könyvet, és a könyv estében *hol* nyílt ki terpeszben?

A sírok és temetők útjánál! Nosza Primavera, Maria és Medale örök szerelmem, szaladjunk a filo-fallo Isis-déjeuner *után* egyenesen a temetőbe, röhögjünk magunkon és ezer rutinokat kintornázó mitológia-kutatón (the blessed word!) jó nagyot és egy jó „utoljára”-t – vagy talán ne is vihorásszunk állati durván, hanem szalón-finoman intsünk kesztyűs agyót „szerelem és halál” poste restantjának!

Az olasz útikönyvet nem értettük pontosan, úgyhogy a költészet és sweet-mérges konfabuláció vígan virágozhatott: valami síremlék-szobáról, temetői lelkék társalgójáról olvastunk, monumentális márvány-karszék előtt jártunk, amfiteátrális félkör padozatot láttunk...

(a végtelen egék kékségéből a halálos-szent ultra-csöndbe egyszerre csak belerikoltott iszonyú sikollyal egy fekete madár – honnan jött? hova tűnt?)

Mariával – itt Pompéiben – holmi Vesta-szűzek intim konferenciájáról képzelődtünk, Vesta-szűzek titkos vágyairól első-áldozásos gyónás-stílusban cochonkodtunk. Maria post- vagy neo-Primavera estélyi selyemruháján parázna orchideák is harsonázták színeiket és perverz méheiket – Orchis! Orchis! Orchis volt a neve annak a képzelt legszebb kamaszlánynak, aki Orpheus hipnotikus álmaiban, Orpheus-intonálta dallamokra Mariával megjelent –, most a Vesta-szűzek kolostor-hotel-dieu romjainál efféle sex-holmikát is ki-kirámolgattunk, Osiris viasz-fallusza és minden Halál két határköve között.

Kocsmában, ha ittas fickó feldönt egy széket vagy poharat, a csapláros gépiesen duruzsolja: „berendezés marad!” Most Orpheustok duruzsolja: mosoly, humor, örök üdvösségben bízó földi víg-agyó *marad!*

A pompeii freskók, a „negyedik stílus” impresszionistái és expresszionistái, a „százezer oszlopos” villák, Manet-k és Monet-k *győztes* riválisai, templomok, luxusszállók, kéjtanyák, szentélyek, kiállítási helyiségek, börcék, bazilikák, fogpiszkáló-vékony oszlopaikkal és korall-világ vízalatti álmok szigetei, közben az öreg Rembrandt pacsmagoló, festékekkel pofozó forradalmi faktúrája... Mariám? Juana Marianám? Orchisról ábrándozó paradox puritánám? A festmények láttán *mit* csinált? Hazatértünk után a ti kelekótya Orpheustok kamaszkori rajzait, festményeit gyűjtötte, rá mázta, katalogizálta, várakat, tájakat, erdőket, romokat, ad maiorem gloriam Pompeii templi et cipresi – és? Pogány Pompeibe vagy erotomán eretnekek barlangjaiba való színes képeimet, tinta, kréta, olaj- és víz-, ceruza- és ló-pott arc- meg szemhéjfestékek, húsvéti tojáshoz szóló pemzlivél – az Angyali Üdvözlés bűnös násszá erotizálva –, Ádám és Éva, Gábiel és Mária, Orpheus és Szeretői, – az ábrákon ezek között semmi különbség, „Pompei bleibt Pompei”.

Babona, babona, hogy a kéjencek eleve, ab ovo és de limine gonoszok.

Kik sírtak, imádkoztak, elmélkedtek, éltek és átéltek, haltak és meghaltak annyit és annyszor, áhítattal és „tomboló” beleéléssel, mint Medale és Orpheustok, mikor a Pompéi pusztulásakor *hamuba temetett* szerelmeseket, kutyákat, politico-orgasmo szenátorokat és kárász-szálla koldusokat meglátták, – mulandóság ijesztő bálványai, lelkünket pusztító, szívünk vérét kiszívó *Ignoramus* legszentebb, legfélelmetesebb Nihil-bábjai!

Idoljaink, talizmánjaink, amulettjeink és sellőtestű maszkottjaink, a pompéji kék, tenger-kék, Capri-kék, nyárej-kék, violetta ultra-kék üvegvázá. Maria éppoly édes-gimnazista, kamasz-Faust és tudós Faustina volt, mint Orpheustok, ennél fogva velem együtt tanakodott: hol, hogyan, mikor, miből, kikkel, mikkel, kisműhelyben, nagyipari, Marx-rendezté gyárban, Itáliában vagy Kis-Ázsiában, Egyiptomban vagy Skóciában készítették ezeket a kék-álom, Königin der Nacht oltárára való vázákat?

Nem volt a világon az a tárgy (sörösüveg kapszlija, lámpaernyő pergamenje, cipőhúzó lukasztása, villanykörte tungstram-húrja stb, stb, stb. ad omnium technicum sæculi!), melynek készítéséről ne kérdezősködtünk volna, a feltalálókat milliószor magasabbra becsülve a művészet gyakornokainál.

Medale Mercedes! Ajándékozás volt az élete: teste, csókja, könyvek, virágok, ruhák, ételek, ápolások, zenék, imák, művem építése

(Medale Mercedes kacag, – halljátok? halljátok? – még akkor is, ha *most* csupán álmodom és mondja: „művedet építem, mint a mozgósított ördögök a Bambergi Dómot?”)

és! és! – hiszen *most kéne* éppen erről van szó: vázák, soványak, kővérek, légiesek és dór-oszlopok, a szecesszió diadalai, üveg és fém, átlátszó és vak-agyag, szappanbuborékok és balzsam-arany obeliszek, mindig kicsorduló virág-tajtékkal, incoronatio Mariæ, Incoronazio di Poppea.

Ajándékozás volt az élete, és éppen ezért minden ajándékot, melyet Anyámtól kaptam, olyan szeretettel gondozott, mintha egykor megholt gyermeke támadt volna fel bennük. Persze hogy *most*, Pompéi kék üveg-elíziumában, arra az albumra gondolok (Das Glas!), melyet infantilis-állati mohósággal kívántam a könyvkereskedések kirakataiból, nagyon drága volt, de Anyám nyugdíja szegyenletesen nevetséges filléreiből nekem megvásárolta és Maria Mercedes y los Angeles úgy helyezte ezt könyvtáram egyik polcára, mint miséző pap a szentostyás kelyhet a tabernákulumba.

Váza és virág, váza és kézművesség, üveg és Róma, Mercedes és Orpheus szerelme a Gallé-vázák szecessziós stílusában is intim teatralitásokban élve, játszva, imádkozva, szentbűnözve, szentáldozva – és? Mercedes mindig újabb és újabb poharakat, kelyheket hozott – metszett üveg-rafinériák – és mikor első áldomással felavattuk őket, arról konverzáltunk, hogy *egyformák voltak* Pompeiben a bor kék kelyhei és a halottak kék hamvvedrei...

Nagyjából így képzelném el az *Orfeo* kerti színpadát, ilyen emlékekkel, fantáziákkal kiegészítve. *Most* búcsúzom, giardinetto, giardinone témámtól. Az az érzésem, hogy soha többé nem térek vissza hozzá. Mint annyi lidérc és északi

fény ábrándom, ez is ábránd marad, eszkatológikus őszilevél balzsama borítja majd őket, Adonis Vernalis tavasz-csillagai ezeknek nem hoznak feltámadást.

Hát Monteverdivel hogy is állnál – Szentlélek Galambjának tollait elég desperáltan tépegetve – vén Orpheus moriturus et moribundus? Bár valami fanyar mosoly, édenkerti humor még ottragadt orcáidon

(akárcsak a szobrász Lorenzo Ghibertién, ahogy szkeptikusan kiábrándultan tréfálkozó, vaksi tekintettel kukucskál felénk a firenzei Keresztelő kápolna egyik kapujának „ablakából”)

Sokszor beszéltem nektek arról, hogy ha egy történelmi vagy művészeti vagy mitológiai figura (akár keresztény, akár pogány) szenvedélyesen magával ragad: a szó szoros értelmében *azonosulok* vele, nemcsak képletesen, metaforikusan, ahogy ez minden valamirevaló színésznél vagy írónál előfordul, hanem Szent-egyházam szakrális értelmében: *csoda* történik velem, *incarnazione* e *incorporazione*.

Eszerint a fantázia és fuga, hogy ne mondjam, Madrigali a cinque voci:

Mantova, 1588-89 körül, nemrég temették el az uralkodó herceget, Vincenzo lépett a trónra, tömjén-, krizantém- és pálmazagú minden, a padlóra csurgott viaszgöröngyökön finnyás macskák botladoznak, a koncert- és színházterem falairól még csak félig szedték le a drapériákat, de a szertelenkedéseiről híres Vincenzo máris új darabot akar próbálni. A nála bizonyára mélyebben vallásos zenészeket és énekesnőket nyugtatja, hogy a művészettel az elhunyt herceg emléket és üdvösségét szolgálják. A zenészek között ott van a gyermek vagy ifjú Monteverdi is, zenetanítója, Ingeneri hozta el a próbára. Monteverdi Claudio Proteo Orfeo – csekélységem –, ugyancsak félszeg gyermek *volt*, kottalapot szorongattam, igazolván zenei gazdám előtt magamat, ne féljen, Ingeneri úr, attól, hogy kegyesen magával hozott a próbára, én nem hanyagolom el a tanulást, a contrappunto feladat kezemben íme készen. Kis vakarcs voltam, mesterem meg bársonytalárjában, mennyezetig érő torony.

Abban az időben, hamarosan többet beszélek erről, az udvarban tartózkodott fejedelmeknél fejedelmibb vendégként Rubens, a festő, valóban fejedelmi jelenség, sokkal inkább, mint bohém mázoló

(láttam egyszer, hogy festőállványa előtt is parádé selymekben, hófehér, ezer „8”-as hajtogatott gallérban hajlongott, palettáját tréfából hol cintányér, hol harci pajzsként lengette a megrémült modell orra előtt).

Most azért említem őt, mert egyszer egy karikatúrával ajándékozott meg, ahogy fekete ciprus Ingeneri úr lábainál tarka kolibriként ugrálok kottaállványon (tátott csőrű madár az ágon).

Vincenzo herceg, ha zenét, prózát, színdarabot próbált, a próba előtt és közben valóságos akadémiai tudós konferenciát rendezett, miközben ezek az udvari symposionok, gyönyörű nőkkel, színpadi maskarákkal, virágzuhatagokat öntő antik vázákkal – Watteau kerti ünnepségeire is emlékeztettek. Nem tudtam volna eldönteni, kik voltak színpadiasabb figurák a társaságban: a darabhoz hozzászóló nagyképű tudósok, hülyénél hülyébb esztéták, nyelvészek, vak történészek, etiketté és nyikorgó rutinná száradt „reneszánsz” ásatag kísértetei, ke-replő és áldott mellébeszélők, avagy a színészek handabanda, sarabanda, trágár vicceket a Szakemberek képébe fricskázó, fütytyentő kompániája.

Pásztorjáték próbájára készültek...

(bűbajos ebek szaglászta össze-vissza a teremben, a még maradék fekete ravatal-drapériákat a falakról lehámozó munkások a legízesebb kolbászokkal tömték szájukat munka közben, jó nagy darabok hulltak a földre, kutyák halotti tora, tömjénszag és fokhagyma-illat...)

... mondom, pásztorjátékra készültek, fene-hűséges szerelemről volt szó benne, a Hozzáértők szemüveggel, görög szótárral, szentkatekizmussal, Platon meg Plotinos javított kiadásával az érzéki és szellemi szerelemről, a házasságról és a hét főerényről szavaltak és motyogtak. Én egy félig nyitott ajtó felé pislogtam: félmeztelen színésznők öltöztek, vetkőztek, harisnyák, cipők megbolondult madarakként röpködtek, lámpákat hintáztattak

(az elhunyt uralkodó temetésénél fel nem használt gyertyákat itt tárolták, és a hölgyek sajtáságos jelbeszéddel üzentek az Eszményi Szerelemről dadogó, makogó szakemberek pódiuma felé).

Vincenzo herceg nagyszerűen érezte magát ebben a post-requiem nimfeumban.

Vagy négyszáz évvel később, néhány feledhetetlen pillanatban, Claudio-Orpheustok hasonló szerelmes hinta-palintába keveredett: sok „művésznél” sokkal tehetségesebb műkedvelők eljátszották *Udvari Gyász* címetű báb-komédiát (nem báb-alakban!) és az előadás után (szándékosan? véletlenül?) benyitottam az öltözőbe: Claudio voltam, Vincenzo voltam, mikor testek és ruhák, desnudák és descarnadák, fekete hálóharisnyák és hattyútojás melltartók tavaszi vihara fogadott. A négyszázéves analógia egyébként azért is „stimmel”, mert Haydn szavával élve „die schönste Dame der Welt, Eve of the Long Way” (pazar orchidea-erdő ajándékait szent-sweet herbárium őrzi) báb-darabomban a komisz Leprana hercegnőt játszotta és? – négyszáz évvel ezelőtt a mantovai, udvari pásztorjátékban: a gonosz Coriscát alakító színésznő fehér-villám teste állította el lélegzetem, vizes kottámmal izzadt kezecskémbe.

Vincenzo herceg már beöltözött pásztornak, a Szakértők szakpódiumával nem éppen szakszemben, karosszékekben, ovális kezitükörrel kezében, púderpamacssal, csipkés zsebkendővel a sminket korrigálta képén, csúszkáló pásttorparókájának radikális pofonokat adott, hogy jobban ragadjon, közben félig hódolattal, félig gáláns humorral integetett a hiúságok hiúságáról, a „minden csak hiúság”-ról sok-sok dioptriával értekező Szak Hozzászólónak (patkányok második nemzedéke), hogy csak beszéljen, beszéljen, ne zavartassa magát a pedantéria finom impotenciáinak akadémikus és kissé dadogó orgazmusában.

Ekkor lépett a terembe Rubens, a Színek Pápájának pózában (de sohasem nevetségesen!) és fütyülve a pedantéria kereplő csontvázaira és a félmeztelen hölgyek kukucskálásaira, Fortuna bőségszarujából kipotyogó tarka gyümölcsök: barátságosan hívta Vincenzót katedrálisnak is beillő műtermébe, ahol egy Szentháromság Imádása képen dolgozott, a festményen a hercegi család férfi és nő tagja hódolnak a Három Személy előtt.

Vincenzo kacagva kérdezte: így menjen a Tridenti Trinitas elé? Ebben a *Pasztor Fido*, hűséges pásttor maskarában?

– Nyugodtan, nyugodtan – biztatta a festő, csak az arcára van szükség és egy kis Égbe néző szalón-áhitatra, azt meg az aranypúderes fürtök nem zavarják.

Mikor meglátott engem, – mint a legnyájasabb Szent Miklós püspök – fülönfogott, elvette Vincenzo kezéből a pásztorsípot, szabad kezembe nyomta:

– Te meg muzsikálsz ezen a szép hangszeren valami szent nótát, ami illik a mennyei témához, sipirc, szedd a lábad, van neked biztos gazdag repertoárod! Dixit Dominus! Laudate pueri!

Mikor megláttam a képet, bizony nem jutott eszembe semmi, majdnem térdre borultam az Egytermészet Három személy előtt, az Atya kezében a Föld olyan volt, mintha az én játékaim közül legszebb üveggolyóm („ticcs!”) nőtt volna meg az óriások országában vagy szappanbuborék, melyen szivárványos görbetükörben hajladozik minden bútorom. Meleg boldogsággal töltött el, hogy Jézusom nem tartja kezében a Keresztet, aranyharmónikus mosollyal ajánlja Atyjának a hermelines, páncélos herceg urakat. Az egyik hölgy szinte pápáknál pompásabb, imázsamolya elmehetne bársony bíborosnak. A másik viszont valószínű apáca. A díszes: Erzsébet angol királynéra hasonlított, mikor végighallgatta V. Pius pápa kiközösítő szövegét, a pecsétes pergament kiveszi a pápai nuncius kezéből, irattárosának adja át, aki egy nagy mappában a „P” vagy „R”-betűs iratok közé dugja, mintha csak a legjelentéktelenebb konyhaszámláról volna szó, a királynő pedig leterdél, fejét egészen hátravetve a mennyezetre néz, ahol a feltámadt Krisztus van lefestve. Erzsébet az Ó alattvalója, nem V. Pius puppy-pontifexé.

Az apáca-külsejű Gonzaga-hölgyről mindjárt érdekeset fogok mesélni.

Persze bűnös izgalmak sem hiányoztak belőlem: a Szentháromság égi lakása óriási lebegő, kiterített szőnyeg volt a képen, ilyeneken repülnek az Ezeregy-éjszaka hősei, – ezt a hintázó koronázási palástot vagy bíborló álomvitorlát *angyalok* terítik, tartják, feszítik és homorítják (számomra csupán?) a legerotikusabb pózokban, zuhanva, tárulkozva, minden bukfences mozdulatot (számomra csupán?) a szerelmi vonaglásig pazarolva.

Nagyban ment a festés, Rubens és Vincenzo vígan társalogtak, frivolitások és hitvallások, mikor... izzadtan, sápadtan, borotvátlanul és összesározott reverendában, sárgán forgó szemekkel, csak éppen veronai Petrus Martyr baltája hiányzott kopasz fejéből, rohan a herceghez

(egyik szandálja épp mellettem esett le, valami betegségtől zöld körmű lábáról, tisztelettel a bőrrongyot ölembe vettem)

... és beszél, beszél, beszél, ugyanakkor dugdos egy levelet a „pastor fido” kezébe és buzdítja: olvassa! olvassa!

A pap Torquato Tasso költő úr gyóntatója volt, a költő (mindenki tudta, nemcsak az udvar) bolondházba vala zárva – joggal? jogtalanul? És most sikerült kétségbeesett levelet küldenie misztikus lelkű lelkiatyjának, esedezik, hogy a pap mozgasson meg minden követ kiszabadítása érdekében. A Szent Anna-kórház divina tébolydjában az őrltek Tassót halálra kínozzák, Gerusalemme Infuriata.

Vincenzo ebben a pillanatban otthagytott csapot-papot, Szentháromságot, Rubenset, hülye kis Claudiót a pán-síppal és a még hülyébb mosogató-rongy szandállal, szorongattam ijedtemben, mint Assisi-ereklyét. Vágtatott kiszabadítani legjobb barátját.

Kettesben maradtam Rubensszel, aki viszont elmondta nekem a Szentháromság képen látható apáca-külsejű nő történetét.

A történet intrádája kísértetiesen meglepő volt. Mikor a „szent hölgyet” a szappanbuborékos Atyaisten lábai alatt megfestette: Gonzaga Alajosra gondolt.

(...hányszor imádkoztam veletek, patres et fratres, a noviciusok, pubertás-növendékeink érdekében, Gonzágai Szent Alajoshoz, Berchmans Szent Jánoshoz, Kosztka Szent Szaniszlóhoz, az ifjúság védőszentjeihez...)

Rubens egyszer éjjel kettő vagy három óra tájban felkelt, mert eszébe jutott valami izgalmas változtatás a Szentháromság-képen...

(nála ez gyakran fordult elő, még gyakrabban Orpheustoknál, elmúlt ősidőkben, mikor még balgán a szépliteratúrával kokettált). Gyertyával, hálóingben valahogy elbotorkált a műterembe, de a küszöbnél nem ment tovább, mert a kép előtt, ropogó fáklya mellett (szikrák a vászonra? Dio mio!) ott térdelt a már akkor is szent hírében álló Alajos herceg. A történet folytatása még félelmetesebb. Félelmetesebb már nem is lehetett. A szent herceg „imádkozott”, de imájának minden szava a világ legtrágárabb, legperverzebb és legmocskosabb kifejezése volt fél-spanyol, fél-arábus nyelven – ezeket Rubens spanyolországi utazásaiból nagyon is jól ismerte.

Rubens megvárta, míg az ifjú herceg befejezi ájtatosságát. Felkelt és ekkor látta a festő, hogy a herceg valami cédulát hajtogat össze, gondosan zsebébe rejtí és indul a szinte pecsétviaszt forraló karcsú fáklyával kifelé, egyenesen neki a festőnek.

A misztikus elragadtatásban, szinte stigmáktól lilimillatú menynei szenvedésörömökben úszó herceg egyetlen szempillantás alatt a legmondénabb udvari emberré változott, cortegiano és finom humorral kért bocsánatot a festőtől, hogy nászéji randevúját saját festményével, hívatlan betolakodóként, majdhogynem tolvajként megzavarta.

Rubens annál kevésbé volt az udvari etikett szempontjából „wohltemperiertes Klavier” és azonnal a titokzatos blaszfémiákról faggatta.

Alajos válaszolt: ma reggel a Gonzágák fegyvertárának kapuórével beszélgett, keresztes lovagok származéka, ő is járt a Szentföldön, ott tanulta a Szent Sírnál szolgáló egyik szent szerzetestől ezeket a szavakat, régóta tudja, hogy az ifjú Alajos herceg milyen mélységesen istenfélő, így hát megtanítja a „leghatásosabb” jeruzsálemi imádságra – írja föl! írja föl magának a herceg úr. A herceg úr fel is írta és most a céduláról elimádkozta Rubens képe lábánál.

Rubens pillanatig töprengett, megmondja-e a sátáni igazságot az ifjú szentnek vagy sem. Az igazság mellett döntött: az a katona vén hazug, kéjenc, kurvapecér!

(Rubensnek is, modellként egész kupleráj-háremet ajánlott, magasztos valutáris és deviza-szemponatok szem előtt tartásával)

Ennélfogva Alajos herceg tépje össze azonnal azt az „ima”-papírt, mellyel a cinikus ördög-katona bohócot akart csinálni Alajosból.

Alajos válasza Rubens festőnek:

– A cédulát *nem* tépem össze, Önnek adom ajándékba! Érdekli-e a mi Urunk Jézus Krisztusunkat, hogy obszcén vagy szent, blaszfém vagy vaticano-liturgico *szavakkal* imádkozom? Imádkoztam a Gonzaga-családért, imádkoztam az Ön művészetéért. Tegye el ezt a cédulát, és tudom, kevesen fogják elhinni, hogy én, én „szenteskedő” Alajos fűztem a következő megjegyzést az önre testált obszcén noteszlaphoz – aki *nem* ismeri a hispán-arabus, sexus-hereticus szavak értelmét, de hittel híven abban, naivan és docta ignorantiaiban, hogy ezek szentséges idiómák – imádkozzák, igen, imádkozzák őket Gonzaga Alajos extatikus szent illúziójának és dezillúziójának őket segítő emlékére!

– Ez volna az apáca-külsőjű Gonzaga hercegnő portréjának „titka” – mondta a festő – Alajos herceg szent vonásait imádkoztam rá a képre.

Én visszamentem a szobámba, ekkor már alkonyodott. Tárt ablakomból nem mindennapi látvány tárult elém. A palota főkapujához vezető úton gyertyás, lampionos, fáklyás processzió közeleg, férfiak, nők, spanyolos szerzetes- meg vezeklőruhában, tömjén is táncolva füstölög. Se Nagypéntek, se Úrnapja. Mi lehet ez? A menet közepén mintha koporsót vinnének, áhítattal púpos vállakon. A menetet utca népe, gyerekek, vének kísérik néma csodálkozással. Ezek között pillantottam meg a két egészen fiatal énekesnőt Vincenzo házi színházából, bronzavonz Clorindát és kéjarany Poppeát, ők tanítottak bűnösen a gyönyörűségek fríg és líd hangnemeire, most mintha csak farsangi kavalkádról volna szó, nagyban integetnek felém, jelzik, hogy rohannak fel hozzám.

Meséltek, lihegték, egymás szavába vágva be nem állt a szájuk, apró cinkefütty vagy violaszírom csókukat dobálva, pánsíppal pajzánkodva.

Vincenzo kitalációja: a Szent Anna – várnál jobban megerősített – kolostori tébolydájába, foglárok, kalandorok felcserek és kuruzslók házába: keresztjáró, kálváriás körmenet alakjában fognak az apácák bejutni. Maskara a színházi ruhatarban garmadával. Már is az utcán lengedeznek a lángok, lovagló amazonok haja a szélben. A „szent bolondház” süket kapusnővéreivel nagy nehezen megértetik, hogy imádkozva akarják körüljárni a „sárga házat”, a csendes és dühöngő örültek gyógyulásáért. Ekkor már a Doctoressa (!) Főnöknő is megjelent, egész monostori gárdájával csatlakozott a menethez.

Mikor az apácák közös imádságra gyűltek, misére vagy a Keresztútra mentek, a bolondokat egy nagy közös terembe terelték (a „vár” régi istállója), az ajtókat rájuk zárták, az olasz költő pokla kies nyaralóhely volt ehhez képest. Most is ez történt. De a nagy kapkodásban (ünnepélyesen fogadni Vincenzo menetét), az egyik ajtót nem reteszelték el, csak laza zár laza kulcsával csukták a kísérteties bennlakókra. Így hát:

örjögve kitörtek, de micsoda ördögi színjáték formájában! Tíz-tizenöt bolond elmondhatatlan és elképzelhetetlen maskarában

(a kert növényeiből, a konyha szerszámaiból, szőnyegek, szét- szabdalt szentképekből, éjjeli edényekből, miscsengőkből, alamizsnás kosarakból és kolostorfolyosókat restauráló mázolóknak festékes bödönjeiből került össze a Sátán kosztümbálja).

A szinte meztelen, félájult Tassót ütötték, köpdösték, verték, ostorozták és koronázták – tán Tassóra irigykedő rivális „költők” gúnyolták így Petrarca költővé avatását tudós szatírával utánozva? Vagy másolták a falakon látható Szent Antal megkísértése freskókon látható iszonyatos szörnyetegeket? A nagypénteki Passió járt fejükben? Salvator Rosa képein a boszorkányok éjszakája? Az apostolok is szétfutottak csúful az Olajfák Hegyéről: az apácák is fülsiketítő sivítással inaltak, bújtak ezerfelé.

Vincenzo felülmúlhatatlan színész és bűvész improvizátor: ledobta zarándok-köpenyét, a *Pastor Fido* hellén szoknyájának oldalára induláskor sebtében kardot kötött, most ezt hüvelyéből kirántotta, ördögűző, ördöggyőző Szent Mihály arkangyallá változott, harsány latin szavakat kiáltott és ... pillanat alatt Tasso őrült hóhéraiból: vinnyogó, nyüszítő, térdeplő és csúszó-mászó „vé-nasszonyok” varangy-hada lett. Vincenzo a megkínzott Tassóhoz lépett, néhány szót halkán, de erélyesen a fülébe súgott, a herceg kíséretéből ketten vala-

melyik cellából ágyat hoztak, a költőt ráfektették (most valóban a legszentebb templom szentsírja lehetett volna!) és a processzió megfordult, elhagyta a Kínok Kertjét: útban a hercegi palota felé hirdette Vincenzo egyik komédiása: szent ereklyét hoznak, őrizetét a Pápa a mantovai hercegekre bízta. A komédiás magasan lobogtatta a lateráni *breve*-t. Claudio! A te ellenpont-gyakorló füzeted hangjegyekkel telefirkált egyik lapja volt – mesélte kacagva Clorinda.

Miközben az énekeslányok történetét hallgattam és háromlevelű lóhere játékaikba is bele-bele kószoltunk: Tassót a herceg abba a virágokkal „örök tavaszra” festett könyvtárba vezette, ahol Guarini költő úr édegett mostanában a herceg dédelgetett vendégeként.

A „háromlevelű lóhere” elhatározta, hogy valahonnan bekukucskálnak a Virágzó Pergamenek múzsa-muzsikás hajlékába, hiszen bejutásról szó sem lehetett. Éppen indulnánk, mikor összeütközünk a herceggel.

– Hová? Hová? – A három lóherelevél bután összenézett, butábban már nem is lehetett. – Ne tévfergetek itt gügyén – mondá Ókegyelmessége – majd beviszlek benneteket a könyvtárba, bemutatkoztok a Megszabadított Jeruzsálem halhatatlan költőjének, ne féljetek tőle, nagyon szereti a zenét, a fiatalságot, a színházat... – és mikor merem volna én úgy nyúlni Clorindához vagy Poppeához, mint most Pastor Fido San Michele?

Mit láttunk? Mit hallottunk?

Guarini költő úr, szalón-ember, piperkőc, parfümös és feminin, précieux és manierista selyemdiplomata íróasztala mellől kissé félrehúzott „x” lábú székén, mintha eddig a világon semmi sem történt volna, egy papírlapról behízog, mézes hangon valámit felolvasott. Vele szemben, párnás karosszékben, borral, étellel, öltözékekkel „restaurálva” Tasso költő úr ül és hallgatja költőtársa soprano-ondulált felolvasását: „E két Múza nélkül virágozhat-e ének Toscana arany éjfelén? Nem *Táj* volt-e a kútja mind a zenének, s nem sylphy *Idők* hozták-e felém?...”

Guarini úr gáláns ember volt. A sorok, melyeket felolvasott: Tasso sorai voltak, – ezeket én később lemásoltam és... gyerekkorom legelső lamentoso áriáit komponáltam belőlük.

Tasso valamit mormogott magában, a mennyezetre nézett, rokokó bűnbánó Magdolnák kifordult és könnyben úszó szemével.

– Mit mondott? – faggattam Clorindát és Poppeát, akikkel egy hatalmas, forgatható glóbusz mögött kuksoltunk. Clorinda suttogta nekem pletyka-éhes füle zsákmányát:

– „Haszontalan hülyeség minden költészet, nincs fölöslegesebb rongy a literatúrájánál”, ezt mondta.

– Én: – Ne marhaskodj! Lökött fazonnak tartasz, hogy ezt neked itt most elhiggyem?

– Ssss! Pszt! – szisszentette rám Poppea egy moráliákon kívül cső mozdulattal.

Guarini úr látta, hogy enyhén szólva „idegesíti” Tasso urat az a Tasso-szöveg, melyet egészséges hazatérésének ünneplésére felolvasott, mire: a papírlapot, mintha túlérzékeny állatka volna, íróasztalára helyezte és könyv nélkül kezdte recitálni a *Megszabadított Jeruzsálem* kezdő strófáit.

Erre Tasso úr eszét vesztette, felugrott, ordította, rohángált a Virágok Tavaszi Bibliothekájában...

(így rohanhatott gyászruhás halálmadárként az a Hírhozó Nő, aki a görög hitregében Euridiké halálát jelenti örök nászmámorban poetic-édelgő Orfeónak).

Sequentia Tassonis:

– Százszor, ezerszer megérdemeltem, Szent-Annások bolondokházában a kálváriás, olajfás, golgotás, viadalorosás Krisztus-koronázást, Petrarca költő-koronázást, mert ez a gúnyolódás, paródia, szatíra: igazságos ostorként „járt nekem”. Krisztus nem Isten, nem lehetett Isten, ha a keresztes hadjáratokat égi áldással segítette volna... ahogy soha, soha nem is segítette! Babona! Üzlet! Kaland! – és Tasso úr a Primavera Bibliothékában legbősegebben található antik cézár- vagy isten-fejek egyikének talapzatába jól belerúgott.

– Ha Krisztus Krisztus, ha Isten Isten: az a „fontos” neki, hogy az egész keresztény világ fölforduljon az ő sírjának visszaszerzéséért? Ami egyébként is halálröhej: nem! nem a *Sír* a fontos, amelyben az Írások szerint csak három napig tartózkodott... ha tartózkodott volna! De még csak nem is tartózkodott! Alászálla poklokra! – Tasso úr egy kulisszaként felállított térképet öklével kilukasztott, széttépte és tovább ugatott – Hol van itinerárium, az útikalauz a poklokba? Hahaha! Bigottériába bolondult pápák II. Frigyes császárt ezerszer kiátkozva Antikrisztusnak nevezték. Eposzom rongyain taposva hirdetem, hogy soha jogos jogügylet, definíció, diagnózis, világtörténelmi ítélet nem volt végzetesen helyénvalóbb, mint II. Frigyes Antikrisztusnak deklarálni: lehet-e *igazi* Krisztus az, aki hazugságnak, szenvedésnek, hiábavalóságnak, vérengzésnek azt a pestis- és lepraverte büdös haláltáncát, amire, én gonosz bolond, a Megszabadított Jeruzsálem szennyeposz maszkját ragasztottam: akarta!? Gyönyörködött benne!

Néhány félpillanat intermezzo: Tasso örült úr, nem különösképpen kiegyensúlyozott jártában-keltében észrevette jelenlétünket, megsimogatta mindhárunk fejét (most leszünk kirúgva, hogy éltünk se marad!), és mintha mi hárman, kezdő-musicus Claudio Monteverdi, commediante bimbó-kurvikum Clorinda és Poppea lennének a legmegfelelőbb és legmegértőbb közönség a világtörténelem, világegyház, világteológia, világirodalom hisztériás Végítéletének (Tasso úr téboly-próféciainak), megállt előttünk, mindhárunk fejét megsimogatta, de szeme fénye vagy inkább fénytelenége olyan volt, mintha bizony kisbelőlünk semmit sem látott volna: mondá, mondá most a legcsendesebb melan-kóliával, egész teste könnyező légia:

– „Dieu le vout! Dieu le vout!”, ugye, az első keresztes hadjárat jelszava ez vala? (szavaiban annyi desperált, depressziós lemondás volt, hogy most valóban zuhogtak könnyei, Clorinda arcára is csurrant, édes maflasággal pislogott felém és Poppeára: merje-e csipkerámás keszkenőjével letörölni?) – *Le Diable* le vout! Első, középső, utolsó keresztheshadjárat: a Sátán fesztiválja, nemisten, nemkrisztus, nemszeretet, nemértelem, nemberköls, nemszépség Trionfója.

– Örjögő vak misztikusok és hülyeségig gyáva és szorongó, babonába-pénészedett, csámpás koronájú királyokat, Moloch-méhú hermafrodita pápákat, buta birkákat, rafinált rókákat hajszolnak halálba, Jézus! Jézus! blaszfém sakáljai, Allah! Allah! vérvarangy bigottjai, istenmaszat álarcaikban, hazug dogmák tölcseireibe dugott vesszőikkel, kikötőkben kereskednek, bizáncokban bujálkodnak, árnyékszékek faláról lopott mintákból hiero-heraldikákat pingálnak és hímeznek lopott lovaik farára fing-födőnek, hozományért házasodnak, háremek

részenen hullára hágnak, gróf a grófra, herceg a hercegre szenteltvízbe fürdetett késsel támad, kocsmában és lovagvárban, lepra-temetőben és hippy-kupi nunciátúrákon, rózsafüzér-cégéres genuai meg velencei bankok arany-venhes pin-céiben, templomosok Sanctissimæ Masturbæ kriptáiban!

Az írózatos ordítás, törés, zúzás hallatára persze hogy félig nyitott ajtóknál, ablakoknál, inasok, doktorok, testőrök szorongtak, ugrásra készen, hogy lefogják az őrjöngőt (mosolyogtak... érdemes volt a tébolydából kiszöktetni...), akárcsak bikát a torreadorok. Mikor a templomosok kéjkriptáiról kezdett üvöltözni, a könyvtárszobában álló egyik Vergilius-szoborhoz rohant, le akarta dönteni, de Vincenzo herceg úr és Guarini kötő úr, lakájok és katonák segítségével lefogták.

– Te is! Te is megtagadtad színhazugság, színtalpnyalás *Aeneis*-edet, politikai konjunktúra legkommercebb összefércelt fecnijét, nem akartál a köpönyegforgatás vagy szemérmetlen opportunizmus mocskos modelljeként földögleni! – kiáltotta rosszkedvű Tasso költő úr, kapálózva (légy a pókhálóban), tejfehér arc-cál, tejfehér Don Juan-kosztümben. Hirtelen elfáradt, alig állt a lábán (öregkori Michelangelo Piétà-torzói), de mikor mellettem hurcolódott el, hirtelen újra fel-lángolt és prófétált, süket stanzák kan-kasszandrája:

– Te meg basszál, Clorinda, signore Tancredóval, cirkuszi ökölvívó, vatikáni udvari kardnyelől! – és a könyvtárban álló görög atlétaszoborra mutatott – cuncipunci, pipi-popi-Poppeám: zsupsz az ágyba Néróval, még csak alkonyodik, csurran-cseppen neked is a szüreti présből, hahaha!

Tasso bezárt betegszobája mellett, folyosón, udvaron, az ablak alatt, papok, cselédlányok úgy imádkoztak, mintha halott ravatala mellett virrasztának.

A ti Claudio Orfeótok, Monteverdi szentorpheustok egy kora reggelen mestere, Ingeneri szobájában üldögélt a cembalo előtt, készült a zeneórára, javítgattott hiper-kromatikus és szuper-kontrapunktikus szorgalmi feladatain, próbál-gatta a billentyűkön, de valami valahogy sehogyse „stimmelt” az ifjúnak. Honnan a diszkrét, de mégiscsak bosszantó zúgó zümmögés, hangzavar?

Nem sokáig kellett forgolódnia a szobában a bűnös rezonanciák után szag-lászva: a hangok a kertből (orgonák, tűzliliomok, violák és tulipánok) szűrődtek Ingeneri úr ablakáig. A kertben Vincenzo hercegék szobalányai, öltöztetői, sminkelői énekeltek, afféle lánc-lánc-eszterlánc karikában, édes és egyszerű, fa-lusi és paraszt canzonettákat. Mikor a lányok a lombok alatt (rokokó sordino vízésések előképei?) megpillantották Ingeneri úr ablakában ifjú Jómagam Orpheust, tapsolva, sikongva, virágokat dobálva hívták le a fúbe maguk közé, de... van-e jellemzőbb, naivabb és rafináltabb, perverzebb és folklorosabb, mint a következő álmodott jelenetem?

Claudio *nem* ment le közéjük a kertbe, hanem az ablaktól viasszaladt hang-szeréhez, tollához, papírjaihoz...

(az egyik lapot türelmetlenségében kettészakította, amint a cembalo alól túl mohón ráncigálta elő)

firkált, jegyzett, fütyörészett... ugyan mit? A szobalányok édes egyszerű nótáit és – kissé Ingeneri úr bosszantására is gondolva – a maga parádés grand prix ellenpontjait próbálta keverni, kevergetni a lányok nótáival...

Rámismertek, patres et fratres? Nem törtem én mindig, akarva-akaratlanul a legbonyolultabb matematikus és barokk magasságokba és nem volt-e legéde-

sebb idilli gyönyörűségem a legegyszerűbb emberek társasága, beszéde, étele, danája? Ki volt strelizia és orchidea, ha nem én? Volt-e a világon szerényebb búzavirág, paraszti pipacs, eltaposásra váró háromlevelű lóhere, mint Orpheus-Orfeo? Az értelem alig pótolható mámorával jártam a skolasztikus bölcselet legelvontabb labirintusait, de gyermeki szívem örökké naiv és ártatlan érzelmek galambdúca maradt, children's corner, gyermekkuckó az otthonom.

Kaméleon-testem, opál-szívárvány lelkem most is itt bújócskázik és expektorál az orrotok előtt: manierista perverz hóbortok és simplex simplicissimus dajka-dalok hinta-palintájában. És az utcagyerekek trágár slágereiből született miseénekek magasztossága?

Claudio firkált, énekelt, billentyűket kalapált, szeretett volna egyszerre kolozs-énekesnő és ötféle madárhang lenni.

Ingeneri zeneszobáját az odavezető folyosótól csak dúsan omló, habzó és lengő bársonyfüggöny választotta el. A tanítómester későn érkezett (a lépcsőket talpa alatt most is kottavonalaknak érezte, erről sokat tréfált), és mivel a függöny hullámzó zöldjén keresztül meghallotta tanítványa „alkotó furorát”, megállt, mosolygott, hallgatózott, miként Polonius a Hamlet-színdarabban. De az ironikusan megbocsátó mosoly hamarosan lesimult arcáról. Megijedt, mintha a zöld függönyön túlról valami ördögfióka üzenne neki fenyegető harmóniai és diszharmóniai próféciákat. Ingeneri író tolla hegyével fúrt is egy kis lyukat a bársonyfüggönyön, hogy lássa, mi történik odabent, a Musica sekrestyéjében és arany-kalickájában.

Claudio ekkorra már abbahagyta az „olympico”-kalimpálást, az íróasztalnál írt mohó türelmetlenséggel valamit, meglepő volt, hogy világos nappal meggyújtotta Ingeneri íróasztalán a gyertyatartó három gyertyáját, mintha egy gyermek végrendelkezne és a Végső Szentség felvételére készülne. Ingeneri a folyosón otthagyt a zöld függönyt (különben is a huzattól felduzzadt, az óriási „has” magasságra emelkedett a szélben, pöfeteg vitorla, *alatta* most vígan be lehetett látni a folyosóról a szobába), nem akart az esetleg kirohanó Claudióval találkozni.

Claudio valóban kirohant, hármásával, négyesével ugrotta át azokat a bizonyos „kottavonal”-lépcsőket, egyik cipője (a bal) fennakadt, mint fogadalmi emlék ereklyetartó rácson.

Ingeneri mester belépett a szobába és elkezdte olvasni az íróasztalon hagyott papírlapot.

Claudio odavetett verzészavakban, néha bizony nem érthető rövidítésekkel, jellegzetesen kamasz vagy ifjúkori tépelődéseit firkálta kurta litániába: Szent Alajos angyali lelke, Clorinda fekete harisnyája, Poppea illata, Tasso örülete, Szent Üdvőtörténet és a Sátán világuralma, Rubens életének és festészetének baccháns pompája, Vincenzo ágazatos politikája és a politikára füttyülő, ezerárlarcú színészkedése... A kusza sorok után piros tintával talán egy dal vagy madrigál kezdő szavai, *A che tormi il bien mio*, mintha sirató volna (Ingeneri íróasztala fölött egy metszet az elhagyott Ariadné-Arianát ábrázolta, sírva és gyötörődve, ruhátlan testével egyformán primadonnáskodhatott haláltáncban vagy orgiában).

(Befejező része következik)

Neveden szólított

Szederkényi Ervinnek

*Nem maradhattál. Hiába volt
sugár, steril tér, oxigén.
És hiába a szerelem, ima,
babona, jel az ég ívén,
hiába pogány kékarany tavasz,
valaki hívott. Az Isten? Szirén?! –
– Te hallottad az éjben egyedül,
mikor neveden szólított a fény.*

Napforduló, Napáldozat

*Derengő hajnal, lengő fátyol
az ég alatt, a fák fölött.
Fagyott gyöngyök, vérző korallág
az őszi ünnepe, az örök
Napforduló, Napáldozat.
Vadcserjék lángja csap az égnek.
A rét gyertyái csonkig égtek.
Vizek sötét tükrében nézik
emlékeink ködarcukat.*

Szerelem-napfogyatkozás

*Milyen sötét lett hirtelen!
Akár egy óriási árny
függönyözné el a Napot.
Bronzlámpa az évi alkonyán
A fény, a vakító, sötét.
Milyen néma fenyegetés?
Milyen mementó? Mélyre és
a napkioltó fájdalom.
Vagy árnyadnak örök sötétje?
Szerelem-napfogyatkozás?*

Virágbúcsúztató

Béke nektek, dérvért virágok.
A szín fehér halála jön.
A hó verme feltárul rátok.
Szakad halálos hóözön.
Hazátokba, Nakonxipánba
szálljatok el már. Odafele
örök a dél, a szín, szivárvány.
Azúr alatt szerelmes rétek
örökké égi délkörön.

Virágok, hetérák

A virágok, e szép hetérák
kelletik magukat ragyogva
(ékszerei haldokló ősznek).
Fölmagasodva, fűbe rogyva
riszálják hajló karcsúságuk.
Kacér csókot dobna a fáknak,
az ősz csupasz vázainak.
Virágok, hercegi hetérák
kelletik maguk a halálnak.

Van-e ott évszak?

Van-e ott fű, fa? Van-e évszak?
Feslik-e tavasz? Hull-e ősz?
A csillagok őserdejében
érti-e egymást tigris, őz?
Láttad-e ölelkezni ott
a halállal a szerelmet? Hinned
lehet-e; „nem hal meg minden”?
Égő alkonyon láttad-e,
amikor verset ír,
az Istent?

A „SZABAD-ÖTLETEK JEGYZÉKÉ”-RŐL

Kísérlet József Attila szövegének értelmezésére

„Szemedben éles fény legyen a részvét”
(Kosztolányi Dezső)

A *Szabad-ötletek jegyzéke* alighanem József Attila legrejtélyesebb szövege. Hogy irodalmi alkotás-e, mű-e valójában, vagy valami esetleges magánéleti dokumentum – már ez az egyszerűnek látszó kérdés sem válaszolható meg egyértelműen. Sárközy Péter („döbbenetes erejű szabadvers”) és Bori Imre („szürrealista alkotás”) irodalmi produktumnak véli, Szabolcsi Miklós pedig kőrlelet-jellegű dokumentumnak. S tudjuk, verseitől maga József Attila is megkülönböztette: „a Rubin azt mondta: téged mindenki szeret, hiszen a verseid te vagy / a verseim nem én vagyok: az vagyok én, amit itt írok” – olvashatjuk magában a *Szabad-ötletek jegyzékében* (81, 2-3). Akármilyen is azonban ez a szöveg, vele kapcsolatban néhány dolog bizonyos. 1. Más, mint amit a József Attila-versek s a költő más írásai képviselnek; különbözik tőlük, nem illik közéjük. 2. Elemei viszont valamiképpen mégis a költőre vallanak: az életrajz tényei, a nyelvi logika, az irodalomnak a legegyszerűbb nyelvi-életrajzi megnyilatkozásában is földerengő sejtelve, a föl-föltámadó reflexivitás jellegzetesen József Attilás karaktert sugároznak. 3. S a szöveg egésze is valamiképpen paradigmátikus – olyan problémák s olyan módon jelentkeznek benne, amelyek mára sok vonatkozásban aktuálisak lettek. „Élete-titkaival” birkózva József Attila anticipálta a mai értékválságot. A ma embere így – függetlenül a *Szabad-ötletek* szerzőjének önértelmezésétől – a szöveget szimbolikusan értelmezi; valami többet lát benne, mint egyszerű életrajzi esetlegességet. Úgy tetszik tehát, a nagy dilemma eldőlt: arra a kérdésre, hogy csupán intim magánügyek dokumentuma-e ez a szöveg, vagy általánosabb érvényű írás, a vita mérlege az utóbbi felé billent.

De mi adja sajátosságát? Hogyan épül föl s hogyan értelmezhető e különleges mű?

Stoll Béla, aki a szöveget most értelmező jegyzetekkel kiadta, sok vonatkozásban szilárd alapot teremtett a válaszhoz. Munkája eredményeként végre teljesen autentikus szöveg áll rendelkezésünkre, jegyzeteiből pedig megtudhatjuk az alapvető keletkezéstörténeti s textológiai adatokat. Sőt, a szöveg egyes helyeihez fűzött értelmező-azonosító jegyzetektől maga a szöveg is jelentéstelibb lett; egy sor „értelmetlen” utalás értelme megvilágosodik. Mindaz, amit Stoll magyarázatokképpen elmond, nem is nélkülözhető az értelmezés során.

A keletkezés története – Stoll Béla nyomán – viszonylag röviden összefoglalható. József Attila 1936. május 22-én, egy pénteki napon „12 előtt 8 perccel” kezdett hozzá az íráshoz, akkori törzskávéházában, a Japánban. Egy idő után abbahagyta az írást, majd „a leírtak elolvasása után »2 óra 21 perc«-kor folytatta. (...) Eljutva a 111. lapig abbahagyta, s két nap múlva, »vasárnap du. 1/2 6-kor otthon-itthon«, vagyis a Korong utcai lakásában folytatta az írást, miután elolvasta a füzetet. (...) Este »8 óra 20«-kor ért a füzet végére (...), majd kb. fél óra múlva, »vasárnap este 3/4 9-kor« az elől üresen hagyott lapokra beírta a címet és egy három oldalas »Foglalat«-ot”. (Stoll, 52) Hogy mi volt a költő szándéka az írással, egyszerre magától értetődő és homályos. A füzet megírásához kétségtelenül önterápiás céllal, problémái „kibeszélése” és/vagy tudatosítása végett kezdett hozzá. Az már bizonytalanabb, hogy e szándéka végig megmaradt-e, vagy írás közben módosult, „irodalom-szerűbb” lett. S az is tartós vitakérdés, ki a szöveg címzettje. Németh Andor nyomán, aki elsőként közölt részleteket a „jegyzékből”, s elsőként ismertette azt, sokáig az volt az elfogadott,

hogy e füzetet József Attila akkori analitikusa, Gyömrői Edit kérésére, analízis céljára írta. Gyömrői Edit azonban utólag (1971) tagadta ezt, s azt mondta a vele elbeszélgető irodalomtörténésznek, Vezér Erzsébetnek, hogy ő az analízisben sohasem élt írásos anyaggal, ilyen megírására József Attilát sem biztatta, nem is tudott róla. Állítása hihetően hangzik. A költő oly mértékben érdeklődött a pszichoanalízis iránt, tájékozottsága e téren oly nagy volt, hogy nyugodtan föltelelezhető, valóban önmagától jutott az önterápia gondolatára. Hogy írásban is ki lehet beszélni a problémákat, már korábban is tudta, ezzel Rapaport Samu pácienseként már próbálkozott, s Németh Andortól azt is hallhatta, hogy őt, ti. Némethet is kezelték úgy, hogy írásos megnyilatkozásait analizálták. A költőnek tehát Gyömrői Edittől függetlenül is eszébe juthatott a *Szabad-ötletek* leírása, mint lehetséges öngyógyító eljárás. Ám mégsem így történt. Magától a költőtől tudjuk, hogy a füzet megszületése valamiképpen összefüggött Gyömrőivel. A füzet elsőként leírt – keltezés utáni – mondata így hangzik: „Péntek, 12 előtt 8 perccel, *Gyömrői és komplett reggeli után.*” (1, 1-2). Vagyis: Gyömrői Edit aznapi analitikus órája után jutott arra az elhatározásra, hogy kifírja magából problémáit. Hogy ez az analitikus explicit fölszólítására történt-e, avagy csak az analízis *tapasztalataként* érlelődött meg a költőben, eldönthetetlen. Az utóbbi lehetőség mellett szól, hogy Gyömrői Edit – ugyancsak saját későbbi nyilatkozata szerint – igazában nem is analizálta József Attilát, csak – laza beszélgetések formájában – „tartani” próbálta. Ezt – hogy tudniillik az analitikusnő nem tesz meg mindent, amit az analízis megkövetelne – a tájékozott s erős intellektusú költő meg is érezhette, gondoljunk csak a *Szabad-ötletek* következő soraira: „Fizess a Gyömrőinek s ne menj el / Palira vesz / szélhámos / becsap” (20, 11-21, 3). S úgy dönthetett, maga veszi kézbe saját kezelését, ő maga tárja föl – a szabadjára engedett asszociációk rögzítésével – traumatizáló élményeit.

Elsődlegesen mindenesetre maga akarta saját magát megérteni. Egy helyen tétélesen ki is mondja: „Most folytatom, mert talán mégis csak lehet belőlem valami – mégiscsak megérthetek valamit.” (48, 5-6). Egy másik helyen pedig ezt írja: „10 pengőt adok a füzet elolvasásáért akkor, ha olyasmit is látna benne [Ti. a Gyömrőit], amit én nem veszek észre.” (49, 1-3) S – legalábbis egyes pillanatokban – úgy látja, hogy magának írja a füzetet: „kinek is írom én ezt / magamnak / neki [ti. Gyömrőinek] a pénzt adom” (82, 11-13) A füzet azonban mégsem csak „házi használatra” készült; számos utalás bizonyítja, másokra figyelve írta s másoknak is meg akarta mutatni. Elsősorban Gyömrői Editre kell gyanakodnunk; valamiképpen a füzet jelentős része vele foglalkozik, vagy vele viaskodik. Gyömrői valami határidőt is szabott neki („az éjjel elképzelttem, hogy 1-én, amikor határidőt szabott a Gyömrői”: 63, 9-10), valamit tehát sürgősen el kellett végeznie számára – talán éppen az önmagával való szembenézést. És sok jel van rá, hogy a füzet valóban Gyömrői Editnek szól: „most mondjam el ennek a rohadt nőnek” (18,2); „érdekes, Gyömrői sok mindent elhinne, csak azt nem, hogy...” (110, 3-4); a végén pedig arra szólítja föl önmagát: „adj oda neki [ti. Gyömrőinek] tíz pengőt s e füzetet égesd el, ha ezt is odaadod, meg a pénzt is, kiröhög, hogy milyen buta vagy” (160, 3-5). Érzelmek azonban e vonatkozásban is ambivalensek – más lehetőség is fölmerül benne: „ezt a könyvet Eislernek fogom megmutatni” (124, 10), de ezt a lehetőséget azonnal el is veti: „lám, most már nem mutathatom meg neki” (125, 3). Az „anyag” megmutatásának igénye azonban élt benne – talán ezért is nem semmisítette meg később sem a teleírt füzetet, bár erre lett volna módja és alkalmá.

Többféle alkotói – szöveglétrehozói – szándék keveredik tehát a *Szabad-ötletek*ben. Van benne egy önkifejező, a „Szabad-ötleteket” csupán lejegyezni, rögzíteni akaró igyekezet; ezt mint az önmegértés lehetőségének megteremtését tekinti, a költő. Van benne egy, a pusztá földidézésen túli önértelmező reflexivitás, amelybe részben „beletéved” a költő, részben pedig tudatos erőfeszítés eredményeként jut el oda (főleg a második „ülésben”). Van azután benne önmaga alakításának, újrafogalmazásának szándékából is – ez adja a szöveg különösségét, ez okozza a meghökkenést, ez láttatja körleletként egyesek számára a füzetet. S végül van egy „rájátszás” is a potenciális olvasóra; a szöveg va-

lamiként „kifelé” is hatni akar. Feszültségét nem utolsó sorban éppen az hozza létre, hogy e szándékok részben összeegyeztethetetlenek, egymást kizárók, ám mégis együtt, egymással keveredve, egymásba átjátszva jelennek meg.

Itt, ezen a ponton azonban óhatatlanul fölmerül a kérdés: a betegség tünete-e ez a szöveg, azaz kórleletként értelmezendő-e? Erre, ha lehetséges egyáltalán válasz, csak ideggyógyász tudna felelni, akiben a filológus és a pszichoterapeuta egyesül; a válaszra csak filológusnak, vagy csak lélekgyógyásznak esélye sincs. Magam tehát e kérdésre választ nem adhatok. De a költő életútjának s pályájának ismeretében, a szöveget „szorosan olvasva” úgy vélem, nyilvánvaló, hogy egy egy szempontból a költő a köznapi normalitás határán járt. Tudjuk, a hétköznapi ember lelki élete, ösztönvilága korlátozva van, egy külső „homlokzat” mögött húzódik meg, s a külső világ számára csak szerepeiben nyilvánul meg. Ösztönelete tehát egyféle „elfojtás” alatt áll (pontosabban: ilyen elfojtás alatt él, működik, keresi a fölszínre kerülést); a civilizáció eredménye s egyben föltétele ez. Ember s ember „civilizált” kapcsolata, de még együttélése is enélkül elképzelhetetlen. Ady tehát pontosan fogalmaz, amikor azt írja: „Lelkem alatt egy nagy mocsár, a fürtelem” – hisz a civilizált „homlokzat” alatt egy nem-civilizált szféra létezik. Ezt a kettősséget, bár feszítő lehet, sőt gyakorta az is, mint kettősséget éljük meg, de „normálisnak” tartjuk; elfogadjuk, hogy ez is vagyok, s az is vagyok, bár a „felettes én” kordában tartja az „alatta” meghúzódót, s ez nem mindig kellemes vagy problémátlan. József Attila ezt a kettősséget nem fogadja el, sőt heroikus erőfeszítése éppen oda irányul, hogy a „homlokzat” s a „homlokzat mögötti” egybeesését létrehozza önmagában. Legyen ilyen vagy olyan, jó vagy rossz, de személyisége legyen teljesen azonos önmagával. S „betegsége” mint az egybe nem esés problémája jelenik meg számára. Gondja önmaga egységként való külső elfogadtatásából fakad; az emberek nem azt fogadják el benne, ami ő, hanem csak azt, amit „eljátszik” nekik, s ami legbelül is ő, azt nem tudja kifelé autentikusan megjeleníteni. S ez, úgy véli, az ő hibája; ezért kell szembenéznie önmagával, hogy változtatni, alakítani tudjon önmagán. A személyiség-átalakítás kemény munkájára elszánja magát, de a kettősséget, „külső” és „belső” különbségét és szembenállását föl akarja számolni. Ebből következik minden, mégoly szélsőséges vagy durva megfogalmazása is élete megnyilvánulásainak. Ez magyarázza a szöveg legfurcsább, konvencióink számára legkínosabb, legkevésbé elfogadható tartalmait és megfogalmazásait. Ám, hogy ez abnormis, „beteg” lélek megnyilvánulása-e, vagy „csupán” egy lelki kompromisszumokat nehezen tűrő, önmaga megalkotásában a mércét irreálisan magasra helyező „művész-személyiség” erőfeszítése-e, nemigen lehet eldönteni. Az önmaga alakítására törekvő reflexió egy ponton túl, hétköznapi értelemben már nem „normális”. A *Szabad-ötletek jegyzéke* is ilyen hétköznapi értelemben nem tekinthető normálisnak. Ám – akár klinikai jelenségről van szó, akár irreálisan túlfeszített lelki igényességről – a probléma a mai, mindinkább önmaga túlszabályozottságától szenvedő ember gondjainak anticipálása.

Magam ezért – hiszen valóságos konfliktus jelenik meg benne – a *Szabad-ötletek jegyzékét* mint egy gondolkodás- és érzelmetörténeti határhelyzet „átlépési” kísérletének dokumentumát kezelem. S csak másodsorban mint egy konkrét lelki élet „egyszerű” lenyomatát.

A följegyzéssor első rétege egy önkifejező, önmagára, élete külső viszonyaira s föltételeire „szabadon” asszociáló tudatfolyamból áll össze. Ezt Stoll Béla jegyzete bevezetésében, valamint egyes szöveghelyekhez fűzött magyarázataiban mesterien rekonstruálja, összeszedve a „helyszín aktuális eseményeire, a költő pillanatnyi állapotára vonatkozó megjegyzéseket” (Stoll, 52.). Így kiderül, hogy József Attila egy analitikus óra után ült le asszociációi rögzítéséhez, délután fogorvoshoz kellett volna mennie, s ugyancsak délután a *Szép Szó* szerkesztőségi értekezletén vártak rá. Feltűnnek a szövegben íróársai (Szász Zoltán, Nagy Lajos), valamint sógora, Bányai László. Följegyzi, hogy „viszket a nyaka”, hogy „fáradt vagyok”, hogy „jobb volna aludni”. „A helyszínre és a költő pillanatnyi állapotára utaló megjegyzések mintegy keretül szolgálnak az eszébe jutó szavaknak, emlékeknek és aktuális egzisztenciájának, főleg analitikusnőjéhez való viszonyának leírásához. A költő láthatólag ar-

ra törekedett, hogy azt írja le (mégpedig lehetőleg mindent), ami eszébe jut: »rágyujtottam, ami kimaradt, kimaradt« (14, 3). A leírtak egymásutánját az akusztikai vagy tartalmi hasonlóság szabja meg. Néha merőben új asszociáció-sor indul meg, olykor a helyszínen látottak után: »itt egy nő / nősül / nőszi« stb. (7, 9-11); vagy akár egy íráshiba következtében: »... vagyv / Zagyva« stb. (1, 5)» (Stoll, 53.) Eközben élete számos eseményét – hosszabb-rövidebb asszociáció-sorban – fölidézi. Az emlékek zöme – mint Stoll szépen kimutatta – az 1910 és 1920 közötti évtizedből valók, a legtöbb életrajzi emlék a Ferencvároshoz köthető. 1920-tól az emlékek száma folyamatosan csökken, 1927 utánról már alig akad megfogható életrajzi mozzanat. (Vö. Stoll, 53-54.) A följegyzés-sorban igen sok – idézőjeles vagy többnyire idézőjel nélküli – idézet is kimutatható. „Közéjük tartoznak mindenekelőtt a gyerek tudatában megragadt, másoktól hallott mondatok. Két esetben anyját jelöli meg forrásként József Attila: »te csak dolgozz buta bolond – ezt a drága mama mondta« (56, 3); »várj a sorodra, mondta« (71, 3). Néhány más esetben is valószínű, hogy anyjától gyakran hallott mondatok csendülnek vissza: »mit ordítasz mindig, nem tudsz halkabban beszélni?« (23, 3); »más gyerek ilyenkor már keres« (41, 8) stb. Az idézetek egy része tulajdonképpen szó-lás vagy közhely, s ezeknek ugyanaz a szerepük a *Szabad-ötletekben*, mint a szavaknak. A 11. oldal sorai pl. egyes szavakból fokozatosan váltanak át szólásokká, közhelyekké, majd közmondássá. „Ezek az elemi nyelvi egységek két irányban, a folklór és az irodalom irányában bonyolódnak tovább. A folklór felé haladva: a szólástól és a közmondástól csak egy lépés a rimes-ritmikus mondóka, kiolvasó, csúfoló.” (Stoll, 56.) Ezeket Stoll Béla rendre azonosítja is. „A másik vonal: a szólásoktól és közmondásoktól a szállóigéken (13, 8; 2, 2; 29, 12; 31, 5 stb.) keresztül az irodalmi idézetekig vezet az út. Kiss József (4, 8), Kassák (8, 3; 30, 4; 74, 2), Ady (15, 4-5), Petőfi (24, 7), Szabolcska Mihály (67, 2) és Kosztolányi szerepelnek vers-címekkel vagy verseiből idézett részletekkel a *Szabad-ötletekben*. Kosztolányi kivételével ezek is korábbi, részben kamaszkori olvasmányélmények lehetnek. – Két idézet József Attila saját verseiből való (64, 5; 95, 1)”. (Stoll, 57-58.)

A *Szabad-ötletek* e rétege, Stoll Béla munkája nyomán, nyitott könyvként áll előttünk, és sokféle összefüggésben lesz még hasznosítható. Szempontunkból e külsődleges vagy sztereotipizált nyelvi elemek most csak annyiban érdekesek, hogy már e réteg esetében is nyilvánvaló: József Attila elsősorban gyermekkorával, anyjával, a korai életszakaszából s élethelyzetéből fakadó kisebb-nagyobb konfliktusokkal, valamint az analitikusnőjéhez fűződő, meglehetősen ambivalens viszonyával foglalkozik. Pontosabban: ez foglalkoztatja, ez láncolja magához figyelmét – s külső életének szinkron problémái vagy meg sem jelennek a szövegben, vagy bagatellizálódnak. A *Szép Szónál* viselt szerkesztői funkcióját pl. csak mint külsődleges, már-már érdektelen, sőt értelmetlen terhet éli meg: „nemsokára indulnom kell, jönnek egymásután a kéziratokkal az örültek.” (102, 2-4). Az persze magából a szövegből nem derül ki, hogy valóban spontán, ha tetszik, „szabad” asszociációk idézik-e föl ezt a korai időszakát életének, vagy pszichoanalitikus iskolázottságából fakad, hogy – tudatosan – erre az időszakra összpontosít. Azaz: azért ítéli-e fontosnak a gyermekkort, mert tudja, hogy fontosnak kell tartsa, hisz a pszichoanalízis szerint ez a fontos?

A tudatosságot teljesen nem is lehet kizárni. A szövegnek ugyanis csak egyik, talán nem is a nagyobbik része tekinthető asszociatív jellegűnek. S az öntudatlanul (?) működő nyelvi automatizmusok nem annyira lelki életébe engednek bepillantást, mint inkább nyelvi fantáziája, nyelvi „logikája” működését mutatják meg. Azt, amit versei is – igaz, az itteninél feszesebb gondolati szerkezetbe építve. Nem véletlen, hogy már Szabolcsi Miklós és Fehér Erzsébet is észrevette, hogy e szövegnek van valami köze a költő verseihez. „... az egyes sorok vége helyenként rímel, helyenként pedig több soron át bizonyos ritmushoz igazodik.” (JAÖM 3: 195) S Szőke György azt is kimutatta már, hogy az *Arcondon könnyed ottragadt...* kezdetű töredék (1930 körül) „már-már a *Szabad-ötletek*re emlékeztető asszociáció-láncokat” alkot (ItK, 1985. 125.). A szöveget alaposan tanulmányozó Stoll Béla pedig úgy véli, hogy a *Szabad-ötletekhez* József Attila szabadversei állnak a leg-

közelebb, s észreveszi azt is, hogy a „leírás módja is a szabadversekéhez hasonlít: az egyes sorok kikezdéssel, folytatással, ha egy-egy sor nem fér el a kéziratlapon, beljebb helyezkednek el.” (Stoll, 61.) Sárközy Péter régi (1971) fölismerése tehát már-már igazolódik; a *Szabad-ötletek* akár „döbbenetes erejű szabadvers”-nek is tekinthetjük.

Akár szabadversnek, akár valami másnak tartjuk is azonban a szöveget, bizonyos: jelleget alapvetően nem annyira a szabad-asszociációk sorjázása, hanem a költő nagyon sokfelől nekiinduló, sokszorosan „megragott” s keményen végigharcolt létértelmezése adja. Lényege – az asszociációk sorjázása ellenére – a reflexivitás, a személyiségátformálás, sőt újraráépítés, de úgy, hogy ez az értelmező-alakító munka nem rendszerszerű, lezárt, hanem mindvégig nyitott, többfelé „meghosszabbítható”. S mint ilyen, paradigmaticus értékű.

Ezt a létértelmezést értelmezni sajnos nem könnyű. Számos probléma merül föl, ha összefüggő képet akarunk róla adni. Más szexuális életében vájkálni ugyanis nem tartozik a legízlesebb tevékenységek közé, s ezen az sem változat, ha egykori közszereplőről, pl. költőről van szó, aki önmaga lelki tartalmainak föltárására szinte maga ad megbízást. Márpedig, akár tetszik, akár nem, a *Szabad-ötletek jegyzéke* nem értelmezhető helyesen József Attila szexuális életének ismerete nélkül. A *Szabad-ötletek*ben ugyanis ez a szféra vaskosan megjelenik, sőt központi szerepet játszik. A nemi szervek s a szexuális aktusok ismételt föl-emlegetése, a „szereplők” meghökkentő párosításban való fölvonultatása, a mindezeket jellemző „szókimondás” legalábbis zavarba ejtő. Az ember, első olvasásra, hajlik arra, hogy igazat adjon Szabolcsi Miklósnak, aki szerint az a szemlélet, amely az ilyen szövegek „nyilvánosságra hozását követeli, közlését sürgeti, maga is a legnagyobb fokú »illetlenség«.” (Új Tükör, 1984. febr. 12.) Ám ezen immár részben túlvagyunk, a szöveg többféle változatban, gépiratban, kalózkidadásban stb. régóta közkézen forog; ma tehát már az ismertség (félreis-mertség?) tényével kell számolnunk. Részben pedig kérdéses, hogy a kritikai kiadás 3. kötete sajtó alá rendezőinek előföltevése igaz-e, s a *Szabad-ötletek* tényleg betegségéből fakadó „kényszerképzeteket” tartalmaz-e (JAÖM 3: 193.).

Egészen konkrétan: a *Szabad-ötletek* több helye arról szól, hogy József Attila szexuális kapcsolatba került anyjával, keresztanyjával s szegedi szállásadónőjével, egy idősebb „nénivel”. Ez lehet a.) az életrajz valóságos faktuma, b.) beteges képzelgés, a szexuális fantázia eltorzulása, c.) tudatos értéktagadás, a konvencionálisan tabunak számító élet-tények érinthetlenségének tudatos kétségbevonása, „minden érték átértékelése”. Hogy e lehetőségek közül melyiket fogadjuk el, az meglehetősen kihat a szöveg értelmezésére. Ha ugyanis az első lehetőséget tekintjük ténynek, akkor torzult lelkűséget, s egyben vas-kos szexuális aberrációt tételezünk föl a költőről. Ha a második esetre „szavazunk”, akkor – egyezően Szabolcsi Miklóssal – a költő betegségét mutatjuk ki, s a *Szabad-ötletek* lényege körlelet-voltában keresendő. Ha viszont a 3. lehetőséget látjuk megvalósultnak, akkor egészen más a helyzet; a szöveg egésze így is különös, de a realitások keretein belül értelmezhető, gondolkodástörténetileg magyarázható.

A választás azonban nem könnyű, s csupán hipotetikus lehet. A József Attila-filológia ugyan meglehetősen kiterjedt, a költő szexuális életének eseménytörténete, alakulása mégsem ismert; a szexuális élet ugyanis többnyire a legintimebb magánszféra része, írásos formában nem dokumentálódik. Azt persze tudjuk, élettársával, Szántó Judittal közös élete meglehetősen rideg volt. Szántó Judit gondoskodott életük külső feltételeiről, a költő sokat köszönhetett neki, szexuális életük azonban nem lehetett zavartalan. Tudjuk, a költő nem is tudott hozzá szerelmes verseket írni – az ehhez szükséges érzelmi föl-tételek hiányoztak életükből. S a *Szabad-ötletek*nek az az utalása is, hogy ti. „Judit csak technikai koitusra alkalmas” (149, 6-7), mint József Attila szubjektív élménye valószínűleg igaz. Ebből azonban nem következik sem szexuális aberráció, sem szexuális közpon-tú betegség. A *Szabad-ötletekről* beszélgettem Harmat Pállal, aki gyakorló pszichotera-peuta s egyben a magyar pszichoanalízis történetének talán legjobb ismerője. A kérdés-

re, hogy élettényekről vagy szexuális fantáziálásról van-e szó József Attila esetében, ő sem tudott válaszolni; teljes bizonyossággal egyik lehetőséget sem tudjuk kizárni. De úgy vélte, valószínűbb, hogy ezek a szöveghelyek a fantázia termékei.

Magam – inkább csak valószínűsíteni, mint teljesen bizonyítani tudva – úgy vélem, ezek a szöveghelyek egy érzelmi s gondolati kísérlet részei, melyet az egyéni élettények s ezek képzeletbeli kombinációi csak színeznék. S azok az értékek, amelyeket József Attila bennünk támad, vagy visszájára fordítva megkérdőjelez, jóval szélesebb körűek, mint a szexualitás; fölöllelik a létezés egy sor alapproblémáját. Mik ezek az értékek? A férfi-nő viszony (mint a szexualitás és mint a szerelem együtt), az anya-gyerek viszony, az emberek egymáshoz való viszonya, az emberi kapcsolatokat szabályozó erkölcsi értékek (jó-rossz, erkölcsös-erkölcstelen, szeretet-gyűlölet, értékesség-értéktelenség stb), az emberi teremtettség aktivitás, a boldogság-boldogtalanság lehetősége stb. A szövegből számos ilyen szöveghely kigyűjthető valamennyi értékre, ill. átértékelésre vonatkozóan.

A helyzetet az komplikálja, hogy a *Szabad-ötletekben* – a valósághoz való viszonya szerint – három szövegréteg keveredik s kombinálódik. Egy valósággtükröző, egy valóságmegfordító és egy valóságra reflektáló réteg, s az első kettő szétválasztása nem minden esetben végezhető el pontosan. A szöveg fölépítése azonban ezen jórészt segít, hiszen a *Szabad-ötletek jegyzéke* nem tagolatlan, pláne nem kaotikus szöveg; szerkezete van s önmagát értelmezi. E szempontból a szövegnek három, viszonylag élesen elkülöníthető része figyelhető meg. Az első egység az első kávéházi följegyzés első fele, az, amelyet az írás megszakítása előtt írt (47, 6-ig). A második egység az ezt követő rész, a kávéházi följegyzés végéig; a harmadik pedig a tulajdonképpeni „2. ülés” anyaga. Az első rész a tagadás és az átértelmezés, átértékelés szándékával íródott, de meg-megjelenik benne a kétely, a „haj Istennem, mit csinálók” érzete. A második rész a „mégis” próbálkozás fázisa, de erős s egyre erősödő benne az önreflexió, az önértelmezés. A harmadik rész pedig jórészt már-már gondolati számvetés, melyet az asszociációk már legföljebb csak színeznének, de nem uralnak. S ha ezt a három részt „visszafelé”, a gondolati elemek megértésétől az asszociációk felé haladva olvassuk, sok minden a helyére kerül.

Egyértelművé válik, hogy szexuális problémái lényege mint „konfliktus a koitusz-vágy és a perverz vágy között” (137, 7-8) írható le. Alapvető gondja, hogy: „mit csináljak, nem merek koitálni” (93, 9-94, 1), ugyanakkor szexuális fantáziája nem-konvencionális (már ha a szexuális fantázia egyáltalán lehet konvencionális): „mindig az jár a fejemben, hogy »koitusz az anyával«” (57, 1-2) S hogy ez csak fantáziálás, jelzi az idézett szöveg közvetlen folytatása: „Eisler [a költő egyik analitikusa] ezt el tudta képzelni” (57, 3). Problémáit – sajátos, s rá mélyen jellemző módon – *nyelvi* áthárítással, durvasággá változtatással akarja fölszámolni: „nem merek baszni, *most már hiába mondom a szót*” (73, 15-16). Erre – legalább részben – versből is ismert alapvető élménye készteti: „én egész életemben hiába törekedtem, hiába voltam jó” (57, 1-2) – megpróbál tehát rossz lenni, hátha a rossz-válás föloldja bajait. Ez az inverz-logika nemcsak kielemezhetően van jelen a szövegben, explicit formában is beszél róla a költő: „ez a konfliktus terrorral társulva megfordítható oly módon, hogy az inverz koitusz-vágy küszködik az emberben az inverz-perverz vággyal” (136, 9-137, 3). Sőt általános formában is leszögezi: „*a gyűlölet megfordított szeretet*” (140, 4), melyhez hozzáfűzi: „a gyűlöletben az ambivalenciát a megsemmisítésre irányuló vágy s az ezt visszatartó tehetetlenségi érzés jellemzik” (140, 6-9).

S itt helyben vagyunk. A *Szabad-ötletekben* – kivált a szöveg első részében – ez a gyűlöletté átfordított szeretet jelenik meg, s mint „megsemmisítésre irányuló vágy” s mint „ezt visszatartó tehetetlenségi érzés” harcol benne. Ez a harc teremti meg a szöveg különleges feszültségét, belső intenzitását.

A füzet mindjárt a „helyszínelés” után egy durva-gyűlölködő óhajjal indul: „Dögölj meg” (1, 3) (ez az óhaj már alighanem Gyömrői Editre vonatkozik), majd ebben a szellemben folytatódik. Előbb a híres racionalista maxima („cogito ergo sum”) szexuálisra fordítá-

sát és lefokozását végzi el („coito ergo sum; 1, 4), majd szándékos durvaságokat jegyez le újra: „buta dög – rohadt kurva – az anyád piccsája” (1, 9-10); „dög undok dög” (6, 12), később más asszociációkkal váltakozva újra: „bűdös buta dögök” (43, 2); „a kurva dögök a mozgatlomban” (43, 21). Eszébe jut az anyját meggyilkoló fiú esete Kiss József verséből („a legény az anyja szívét kivette és megette / levágta a fejét” stb: 4, 10-12). S beinduló asszociációi rendre átértékelő s lefokozó jellegűek, negativitásuk uralkodik: „kegyszer / kegyszar” (5, 11-12); „szarkaláb / szép világ / kaláb nélkül legalább” (6, 1-3); „ez a szerelem? / ez szar / minden nő dögöljön meg” (15, 6-8); „buta kurva / rohadt ringyó / az Etus / a mama” (16, 6-9); „a Judit dögöljön meg!” (19, 8) stb. Szándékosan lefokoz, elértéktelenít, negatívra vált át értékeket: „dögöljön meg a kutya Úristenit / úristenit kisbetűvel” (9, 10-11) – itt az istent fokozza le nemecsekké; „dolgozzon a Judit, a buta állat / ha nő lennék kurva lennék / ingyen” (30, 1-3) – itt szexuális szerepe kifordítása érhető tetten. S ugyanez mutatkozik meg, amikor azt írja: „elmegyek stricinek / homoszexuálisnak” (34, 4-5), vagy: „ma már nem félnek egy homoszexuális koitusztól / sem per anum – talán nem is oly vadak a férfiak mint képzem” (100, 3-5) (Ez utóbbi szöveghely egyben már magyarázza is az előbbieket!) A szexuális én kifordítása azonban nem önmagában áll; más, lényeges területek átfordításával társul: „én semmit sem bánok / miért bánjak mindent én? / a csecsemőket teherkocsi alá kell tenni / a terhes asszonyokat teherautó alá” (38, 1-4); „nem írok verset / nem kell pénz / nem kell nő / pláne a Gyömrői / nem kell a Gyömrői” (39, 5-9); „mindenki szélhámos, csaló tolvaj / gyilkos leszek” (45, 9-46, 1); „azt hiszem, csatlakozom a hitleristákhoz” (114, 4-6). Sőt azt is leírja, hogy: „József Attilát meg fogom ölni” (63, 8-64, 1).

Ez a szándékos durvaság és értékátfordítás nem ismeretlen a gondolkodástörténetben. Max Horkheimer és Theodor W. Adorno nevezetes művéből, *A felvilágosodás dialektikájából* (magyarul: 1990) tudjuk, az aufklérista racionalizmus igen hamar létrehozott olyan gondolkodástörténeti alakzatokat, amelyek már ezt az attitűdöt képviselik. De Sade márki vagy utóbb Nietzsche irodalom és filozófia határán dicséri föl a negativitást, változtatja erénnyé mindazt, amit a keresztény kultúrkör (a „nyugati” civilizáció) hagyományosan és konzekvensen negatívnak tartott. A szeretet, a szánalom (stb.) náluk gyöngeséggé, a kegyetlenség, az erő „alkalmazása” erénnyé vált. S hogy ez az átfordítás azonos gondolati gyökerű náluk és József Attilánál, talán szemlélteti az, hogy Nietzsche a fasizmus magáénak vallotta, József Attila pedig – konzekvensen – azt írja, „talán” csatlakozik a „hitleristákhoz”.

De Sade márki és Nietzsche gyakorlata mégsem azonosítható a *Szabad-ötletek*ével; ég s föld a különbség köztük. De Sade és Nietzsche ide értendő művei ugyanis tudatos és szilárd koncepció eredményei: a szilárd meggyőződés vezette őket. Bizonyos – az aufklérista racionalizmus gondolati szerkezetéből adódó – konzekvenciákat teljes határozottsággal, belső kételyek nélkül vontak le, s mint érzelmileg és gondolatilag egyaránt megszilárdult elveket alkalmazták azokat. József Attiláról mindez nem mondható el. A *Szabad-ötletek*ben ő csak *törekedett* erre az átértékelésre, ám közben tele volt kétellyel, bizonytalansággal, rettenettel. Miközben durva *akart* lenni és értékeket fordít visszájukra, rendre kibukkan belőle kételye, félelme, eljárása értelmetlenségének érzete, egyáltalán: a személyiségét alapjaiban meghatározó értékrend. Amikor arról ír, hogy: „nem én tettem / jaj istenem mit csináltam / elolvassa-e” (9, 1-4) – asszociációiban még keveredik a gyermekkori élményből fakadó félelem azzal, hogy asszociációihoz mit fog szólni analitikusnője. Előrehaladva azonban mind erősebb lesz benne az aktuális kétely és bizonytalanság: „mit érsz / minden mit ér / mit ér b[...]ni” (11, 11-13); „sose lesz tele a füzet / dob a sutba égesd el / fizess a Gyömrőinek s ne menj el” (20, 9-11); „nem írom tovább / nem bírom tovább szart ér az egész” (33, 12-34, 1); stb. A szöveg így hullámmáni kezd, az ambivalencia lesz a domináns. Önmagát is tagadja, majd kétségbe vonja az egész értelmét s aztán újra tagad: „én is dögöljek meg / azért is te-leimor aztán vége / ez munka / ingyen / és még én fizessek érte / jobb volna aludni / ahhoz haza kéne menni / nem megyek haza / nem megyek a szerkesztőségbe” (40, 4-12).

Érthető, hogy szövegében a *fóhász* is megjelenik: „fáradt vagyok / édes jó Istenem, se-

gíts meg” (41,9-10). De – s ez a *Szabad- ötletek* leglényegéhez tartozik – ez az Istenhez es-deklő állapota azonnal átmegy profanizációba; az idézett két sor így folytatódik: „ha pap lennék / hülye voltam, hogy hittem a coelibatusban” (41,11-12).

S a negatívra való átfordítást egy idő után abba is hagyja; a 47. lapon, Szász Zoltán érkezését regisztrálva leírja: „abbahagytam, nem folytatom, nem hiszek én semmiben” (47, 5-6). Amikor pedig „2 óra 21 perc”-kor mégis folytatja az írást, attitűdje érzékelhetően megváltozik; az átértékelés helyére részben az asszociációk rögzítése, részben az ezekkel kapcsolatos reflexivitás s önértelmezés lép. „Elolvastam, amit írtam írtam [!], itt-ott, a durvaságok láttán szorongás fogott el; elszorodtam. Most folytatom, mert talán még-is csak lehet belőlem valami – mégiscsak megérthetek valamit.” (48, 3-6) – rögzíti maga is e fordulatot. Asszociációi, emlékképei ettől kezdve „hagyományosabbak”, pontosabban „egyesben” értelmezhetők lesznek. Amit e részben elmond önmagáról, az jórészt egy az egyben beépíthető életrajzába, elemei az emlékezések szokványos megbízhatóságával rendelkeznek: lényegileg igazak, csak egyéni színük van, átmennek a személyiség szűrőjén. S szorosan összefonódnak reflexív, önértelmező részekkel – ezek alapbeállítottsága is megegyezik azonban a más szövegeiből, pl. verseiből ismerttel. Egyes részletei pedig a szó egzisztenciális értelmében véve is mélyek és megrendítőek. Ez például: „a bajok lerakódnak az emberben, mint a cson- / tokban a mész / 13 éves korom óta csak álörömeim voltak / csak azért örültem, hogy ne hőköljenek vissza / tőlem az emberek, – mihez is fogtak volna ve- / lem: úgy lettek volna velem, mint én a mamával, / amikor a klinikán feküdt csontig lesóványodva” (78,5-79,4). S amikor – egyes pillanatokban – mégis visszatéved az első rész „hangjához”, e tónusát maga is idegennek érzi s reflektál rá: „borzasztó idegen, kenetteljes hangon írtam mindezt / nagyon hazug ember vagyok / talán még jobban gyűlölöm mint amennyire szeretem / magam” (105, 2-5).

Teljesen reálisan számol a társadalmi konvenciók, a „külvilág” kényszerítő erejével is: „nem sokára indulnom kell / mutatnom kell, hogy valaki vagyok” (102, 2-3) – írja pl. a második rész vége felé. A szexualitás azonban erős és kínzó élménye marad mindvégig, ezt a „konvencionálisabb” részt is átvérzi, s az élmények fölédzését megint a képzelődés határára, vagy talán már egyenesen a képzelgések körébe viszi. (Vö. pl. 101, 5-6; 103, 1-6; 104-105, 1; 110-111, 4).

A harmadik, már „otthon – itthon” írott részben pedig egyértelműen az önelemzés dominál. Az önismeret dokumentuma ez a rész; egyszerre önanalízis (melyet korábbi asszociációinak többszöri végigolvasása és -elemzése tett lehetővé számára) s filozófiai lételemzés. Csak fragmentumokat, töredékeket hoz létre, természetesen, nem rendszert; a szöveget a benső feszültség pulzálása „szerkeszti meg”. A fragmentumoknak így érzelmi egysége van, de az érzelmek indukálta gondolatok igen mélybe világítók.

Érzelmei persze továbbra is kuszák és ziláltak (ahogy maga is mondja: „akkor éppen-úgy összevissza kuszálódna minden a fejemben, mint most az érzelmeimben és az egész lényemben”. 117, 1-3), de ezt a kuszaságot most tudatosan értelmezi, átvilágítja. S magára a Gyömrői Edit irányította analízisére is reflektál. Gyömrői Edit kezelési módszerei körül nagy a homály, biztosan igen keveset lehet tudni róla. De József Attila alighanem joggal kifogásolja módszereit, amikor arról ír, hogy „valahol ott, ahol gondolataim érzelmekké s érzelmeim testi működésekké változnak, teljesen egészséges vagyok s ezért Gyömrőinek nem volna szabad ‘engem’ jellemeznie azzal, amit szabad ötletekként mondok, neki azt kellene mondania, hogy mi az előadott zavaros ötletek értelmes magva” (112, 11-113, 6); „azonosnak veszi velem a zavart s nem akarja észrevenni a rejtett rendet” (113, 10-114,1).

Úgy vélem, valóban erről volt szó ekkor, a költő nem volt beteg, ez a „rejtett rend” a *Szabad-ötletekben* is jelen van. A zavar társadalmi integrációjában, szociális beilleszkedésében érzékelhető. A harmadik rész számos helye mutatja, azokat a társadalmi konvenciókat érzi „hazugnak”, amelyek az emberek egymásközi kapcsolatait „normalizálják”. A hazugság kérdése jónéhányszor fölbukkan a szövegben, s rendre ilyen értelemben. Külső és belső,

társadalmi és mélylélektani különbségét, sőt szembenállását nem képes elfogadni; nem ismeri el a határokat, át akar járni köztük. Innen adódik problémája, ezért érzi saját magát is hazugnak: „mindenkinek igaza van – én vagyok a leghazugabb / ember / még azzal is hazudok, hogy két éve egyszer sem / hazudtam a Gyömrőinek” (116,3-6). S keserűen vonja le a tanulságot: „úgy látszik ő [ti. Gyömrői Edit] a hazug embert tartja oly ártatlannak, mint saját magát” (118, 1-2). Hazudni akar tehát maga is (115, 7-8; 117, 4-6), de ezt mégsem tudja elfogadtatni önmagával: „megpróbálok hazudni, hátha nem sikerül félre vez / etnem” – fogalmazza meg egy helyen a paradoxont. S ez sajnos az önreflexiónak már olyan túlfeszítése, amely igazolni látszik Németh Andor régi fölismerését: „Betegsége akkor kezdődött, amikor a külvilágtól elfordulva, önnönmaga mélységeibe merült, a tudat világába emelve emlékeiből lelkiismeretének korábban elhallgatott kételyeit, mindazt, amire nincs felelet s amire mégis felelni akart.” (*A semmi ágán.* = Kortársak József Attiláról II. Bp. 1987. 962.) Önmaga fölszámolásának kísérletébe fogott tehát, s a *Szabad-ötletek*, ha fizikai valójában nem is ölte meg a költőt, személyisége szétesését, benső határainak kiiktatását jórészt megvalósította. Pedig tudta s ki is mondta: „gondolj arra, hogy mindenkinek megvan a maga / 'élet-titka' s mindjárt fölszabadulsz képzelt titkaid nyomása alól” (157, 5-7).

A *Foglalatban*, amelyet bár először gyanánt írt, de önanalízise végső summájának kell tekinteni, világosan beszélt: „csupán” szeretetre, emberi melegségre vágyott. S a világ szeretetlenségétől, emberi ridegségétől szenvedett; attól, hogy „nagy szerelmet táplál az analitikusával szemben pusztán azért, mert azt hiszi érzelmeiben, hogy az nem bántja”. Pedig „az csak heti 3 óra erejéig veszi őt emberszámba s azt is csak azért, mert kénytelen ennyire emberszámba venni a 40 pengőért, melyre szüksége van s hogy még a havi 40 pengőért is csak azért foglalkozik vele, mikor foglalkozhatna mással is, mert ő egy más-sal is helyettesíthető, tehát mindegy, hogy kivel foglalkozik s ezért foglalkozik vele.”

Ez nem betegség, ez az emberi viszonyok kiüresedésének világos leírása.

A *Szabad-ötletek jegyzéke* ezért tragikus emberi dokumentum. A költő ugyanis ezzel a kiüresedéssel szállt szembe. Hősiesen, de – emberlétünk sajátosságai következtében – teljesen reménytelenül a személyiség belső „határait”, „külső” és „belső” különbségét akarta fölszámolni – egy tökéletes önazonosságot biztosító szerelem vonzásában.

A szexualitás tehát, amely a *Szabad-ötleteket* uralja, az emberi kiszolgáltatottság és a szeretetlenség elleni küzdelemként jelenik meg. S a szexualitásnak azt a dimenzióját mutatja föl, amelyet Radnóti Sándor a felpornó magyar regényekből hiányolt; azt tudniillik, „Hogy a hatalom, amit nyerünk vagy nem nyerünk, megnyerünk vagy elveszítünk egy másik test és ember fölött, a hatalom, ami kölcsönös vagy egyenlőtlen, a világról és önmagunkról való legnagyobb tudássá konvertálható”, mert e szféra jellemzése tulajdonképpen „a szexualitás által való önismeret”. (*Holmi*, 1990. 1. sz. 95.)

*

A *Szabad-ötletek jegyzékét* ma egyesek, láttuk, irodalomként olvassák, adják el s „fogadják be”. Ebbe akár bele is nyugodhatnánk; a szövegben sok minden van, ami ilyesmire utal. A füzet anyaga pedig – az azt „megszerkesztő” érzelmi hullámvázis okán – akár egy tudatfolyamot kifejező-megérzékítő irodalmi műként is kezelhető. Az irodalomtörténet tanúsítja, hogy ma már sok olyan írást is irodalomként olvasunk, amely egykor „csupán” öndokumentációs igénnyel készült. A *Szabad-ötletek* önismereti tanulsága jelentős, valamiként létezésünkbe világít bele, akár a nagy irodalmi művek. A posztmodern életérzés tehát könnyen irodalomként dekódolhatja. Magam az ilyen olvasattól mégis tartózkodnék. A *Szabad-ötletek* irodalomként való olvasása alighanem egy valóságos ember valóságos szenvedéseit sterilizálná: „fikciósítaná”, s azután érzelmi kalandregényként, megrendülés nélkül is lehetne olvasni.

Ezzel pedig József Attila „maga emésztése” válna, utólag is, értelmetlenné és fölöslegessé, jóllehet, hinnünk kell, az ember több és fontosabb, mint a mű. (*Atlantisz-Medvetánc*, 1991)

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 3.

*A misztikum archeológiája**(Földényi F. László: A medúza pillantása)*

A magyar esszéírás termékenyebb, elevenebb korszakaiban is ritkán fordult elő, hogy egyazon szerző ugyanabban az évben két kötettel jelentkezzen. Földényi F. László *A medúza pillantásán* kívül a Jelenkor Kiadónál közreadta 1984-1989 között írott esszéinek gyűjteményét is *A túlsó parton* címmel. A tekintet nem csupán ezért ingázik két könyv között, hanem amiért tematikus, motivikus párhuzamok is szorosra fonják kapcsolatukat. Megközelítőleg egyazon időszak termékei a bennük foglalt munkák, és bizonyos értelemben kiegészítői is egymásnak. A most vizsgált kötetet mozaikszerű belső szerkezete ellenére tömörszerűsége, egybefogottsága különbözteti meg a Jelenkor Kiadónál megjelent gyűjteménytől. Az elrendezés módjára és elveire az alábbiakban még visszatérünk.

A címlap Caravaggio *Medúzafeje*-vel, a tartalom után következő lap pedig a kötet fejezetcímeinek és alcímeinek spirálszerű elrendezésével készíti föl az olvasót a befogadásra. Mindkét elem jelképes, a mitológiai embléma és a kozmoszt, a végtelent szimbolizáló mágikus spirális is, és egyik is, másik is a kötetben körüljárt területek egy-egy kiterjedéseként értelmezhető. Ha e lapokról közvetlenül az irodalomjegyzékre vetjük pillantásunkat, mitológiai, vallástörténeti, filozófiai, művészeti, irodalmi, művelődéstörténeti hivatkozásokra bukkanunk, továbbá gnosztikus, misztikus, kabbalista szerzőkre, a görög, a keresztyén és a zsidó gondolkodás képviselőire, szentkönyvekre, apokrifekre, valamint e század olyan különös alakjaira, akiket, mint Bataille-t, Artaud-t, Ciorant, sokáig el sem tudtak megfelelő módon helyezni a 20. század szellemiségét megújítók között. A könyvnek e három járulékos tartozéka olyan folyamat elindítója, melyben mintha lassan le kellene gombolyítanunk tárgyak, témák, motívumok spirálját ahhoz, hogy felvázolhassuk a kötet törekvéseit és kijelöljük azokat a gondolati alappilléreket, amelyeken e vállalkozás nyugszik. A külső leíráshoz tartozik még a hét fejezetet bevezető mottók, illusztrációk és a hét esszéminiatűr említése, ugyanis nemcsak a kötetszerkezet arányosságának tükröi, hanem megválogatásuk, hangvételük, beállítottságuk reprezentatív az egyes fejezetek összeállítását, tárgyi orientációját illetően is.

Földényi F. László egyetlen nagyesszévé szövi mindazokat a tapasztalatokat, melyeket filológusi pontossággal fölhalmozott kutatásai során. Ugyanakkor példaképei, akár mint az általa bírált, ám alaptörekvéseiben el nem vitatott Hamvas Béla, alkata, intenciói egy fluid esszészerkesztés, asszociatív nyelvalakítás, motívumról motívumra, témáról témára lépegető forma felé irányítják. Lényegében tehát két egymást kizáró vonzás érvényesül e tevékenységben, egyfelől a szakmunkák precizitásának igénye, az utalások, hivatkozások, párhuzamok áttekinthetetlen sokasága, másfelől az esszépróza személyes fogalmazásmódja, melytől meglehetősen távol áll az ellenőrizhetőség, a rendszeralkotás, a kategóriális, logikai egyértelműség kívánalma. Míg az egyik kizárja a metaforikusságot, illetve azt egy áttekinthető fogalmi rendszeren belül működtetheti csupán, addig a másik teljes súlyával rátámaszkodhat. Ha a források felől közelítjük meg a szerző gondolat- és mondatszövést, némivel pontosabb képünk alakulhat ki arról, miért nem fogadható el minden állítás állításként, vagy miért uralkodik el helyenként a kinyilatkoztat-

tácsszerűség, honnan a kijelentés és a kijelentett közötti logikai hiátus, miért nem rendelkezhető minden kijelentéshez explicit jelentés. Mindez nem elsősorban a szóban forgó tárgyak következménye, melyek leggyakrabban egyértelműen a misztikum körébe tartoznak, hanem sokkal inkább annak az erős kisugárzásnak, melyet a szerzőre tettek. A kettősség arra emlékeztet, amit a jóslattal kapcsolatban ír Földényi: „A jóslat akkor kelt csak bizalmat, ha nem leszögez, kijelent, hanem felmutat, jelez, sejtet, ha – mint a költészet – engedi, hogy a megmutathatatlan mutatkozzon meg általa.” (113.p.) Ha ingatagnak érezzük helyenként az esszéíró helyzetét, éppen abból következik, hogy formálisan „leszögez” és „kijelent”, lényegében azonban „felmutat, jelez, sejtet”, hagyja, hogy a bölcselő kezét az irodalmár vezesse. S amikor megoldódik kettőjük viszonya, szabadabbá válik a beszéd, háttérbe szorulnak kétkedéseink és otthonosabban érezzük magunkat abban a térségben, melyet a szellemi hagyományban ritka érzékenységgel tájékozódó szerző elkerít a maga számára. E valódi esszéterekben sokkal kristályosabb a jelzés és a sejtetés, a társítás és az utalás, mint amikor a traktátus mezét ölti magára a megnyilatkozás. Ennek a dilemmának a megoldatlansága sem vitatja el a vállalkozás jelentőségét sem abban az összefüggésben, amit a mai európai szellemiség egyik jellegzetes iránya, a mitologikus-archetipikus beállítottság jelent, sem a mai magyar esszé vonatkozásában.

A fenti kérdések felmerülésére a bevezető tanúsága szerint maga a szerző is fölkészült: az elgondolástól a módszerig, a műfajtól ezen mélyfúrások, ásatások eredeti céljáig igyekszik fölillantani intencióinak alapvonásait. Ontológiai, egzisztenciálfilozófiai, metafizikai problémák izgatják, rejtélyek és kifürkészhetetlen állapotok, élethelyzetek, határhelyzetek, „amelyekben a kimondhatatlan és a megnevezhető érintkezésének – a szenvedélyes élvezetnek és gyönyörnek, a félelemnek, a költészetnek, az elragadtatásnak, az undornak, az elveszettségnek – az élményében részesül az ember.” Központi helye lesz ezáltal a vallásos élménynek és állapotainak, az eksztázisnak, szenvedélynek, a megvilágosodások katarzisaiknak, a döbbenetnek, mely a lét és nemlét kérdéseit hasztalanul faggató embert hatalmába keríti. „A vallásos élmény pillanataiban az ember soha ennyire összeszedettnek nem érezte még magát, de soha ilyen elárvultnak sem: az elmúlás gondolata nehezedik rá.” „Önmagából kilépve a felmérhetetlen teljesség vonzerejének adja át magát; önmagából mintegy kiszakadva ébred rá arra a bekeríthetetlenre, ami őt magát is fenntartja; olyasmiben fedezi fel ekkor az őt éltető középpontot, ami hatalmán teljességgel kívülesik.” Ha ebből a szögből vesszük szemügyre *A medúza pillantását*, úgy érezzük, szerzője maga is ugyanazon az úton indult meg, melyen mindazok, akik koroktól és civilizációktól függetlenül megkísérelték „a síkokat egyben látni”, a transzcendens távlatokat pillantásukba befogni, legyen szó egy archaikus mítoszteremtő közösségről, vagy akár a bölcselőről, aki e kihívásnak engedve eleve tudatában van a kísérlet minden kudarcának. Talán éppen ezért érzi közelinek Földényi F. László magához éppen azokat a gondolkodókat, akik állhatatosak voltak e kalandban, uralmon lévő eszmerendszerek ellenében alakították nézeteiket, és folyamodtak, ha nem is eretnekséghez, de gyökeres korrekciókhoz. A kanonizált könyvek mellett legalább olyan jelentőségűek számára az apokrif iratok, ha nem jelentősebbek, és ha választania kell, nem a dogmákat magukban foglaló művek, hanem az ellenükben létrejövő érdeklők.

Helyenként az a benyomásunk, hogy az artikulálandó kérdések, a végesség tudata, a félelmek, rettenetek sorozata, a szemhatáron túlival való szembenézés gyötrelme, a veszélyeztetettséget regisztráló ösztönök, élet és halál irracionálisága, a létezését uraló erők kiismerhetetlensége, elválaszthatatlan elemei annak a síknak, melyet Lévi-Strauss *cru* fogalma nyomán Barthes a természet jelentéseivel gazdagított, szemben a *cuit*-vel, melyet a kultúra metaforájaként használt. A nyers/főtt antropológiai ellentétpár azért merülhet föl ebben a mostani összefüggésben, mert a kötet által befogott helyzetek, pillanatok, állapotok háttérében mindenekelőtt egy lélektani mélyréteg alapjaira ismerünk, fogalom előtti, prelogikus tartalmakra, melyeknek kifejezésére adott pillanatokban csak az analógias gondolkodás volt alkalmas, míg *A medúza pillantása* magát a Barthes-i metaforát, a

kultúrát vonultatja föl körüljárásukban. „A nyelv segítségével próbálja megközelíteni a kimondhatatlant; a kultúrát idézi meg, hogy rámutasson a mindenben ott terjeszkedő semmire, erre a rámutathatatlanra.”

Szükségszerűen érkezünk így el ahhoz a formaproblémához, mellyel a mostani szerzőn kívül magának Barthes-nak is meg kellett küzdenie, midőn gondolkodói alapkérdéseinek megfelelő beszéd-, írás- és szövegforma kidolgozására vállalkozott. „Az esszében egyetlen tűzgömböszerű pillanat terül szét idővé, úgy, mint a láva: irányíthatatlanul és feltartóztathatatlanul. Az írásnak éppen a töredezettsége a biztosíték arra, hogy az eredendő élmény egysége megőrződjön.” Ne feledjük, hogy korunk e meghatározó francia szelleme is megtért a fragmentumokhoz, az esszéminiatűrökhöz, a mindennapi élet által újratereztető mítoszok cserépdarabkáinak begyűjtéséhez. Földényi az általa elrendezett idézethalmaz kapcsán elutasítja a pozitivistá szándékot, s egy lehetséges új esszémodellnek rendeli alá mind ezt, melyben – mint a mai próza egyik feltételezően kultúra-centrikusnak mondható irányában – szabad átjárása van műveknek, eszméknek, szellemi áramlatoknak. Földényi is, mint a szellemi hagyománnyal merészen operáló szerb és horvát elbeszélők, akik a fictiont kulturális factionok tömegével ellensúlyozva közelítették az esszéhez, a borgeszi metaforához, a művelődéstörténethez mint földalatti labirintushoz fordul segítségért. Innen hozza föl és összpontosítja metaforái, szimbólumai, jelenségei, fogalmai köré mint gyűjtőlencsék köré mindazt az anyagot, melyet egybevető, párhuzamba állító, ellentétező módszerével alkalmasnak vél a megfoghatatlan, a határtalan, a semmi, a középpont, a közép, a nullpont, az önkívület, az elrendeltetés, a káosz, az istenélmény, a lehetetlen stb. körülírására. Hangsúlyval kellene a körülírást emlegetni még akkor is, ha mint a kötet hatodik fejezetében (*A lehetetlen*), egész oldalnyi felsorolás, Isten-meghatározás hivatott igazolni a tételt: „Az európai kultúrának Isten a főszereplője.” Központi jelentőségű szövegrész ez, mely kicsiben tükre nemcsak a kötet szellemi alkatának, hanem a hagyomány azon íveinek is, melyek iránt Földényi fogékonyságot tanúsít.

„Plótinosz követői nem érezték kielégítőnek a beteljesült EGY képzetét, s bonyolult rendszerek kiépítése nyomán jutottak el az EGY FÖLÖTTI EGY gondolatához (Jamblikhosz), amiben már ott kísért a tagadás. A gnosztikusok fosztóképzőt fosztóképzőre halmoztak, nehogy a MEGNEVEZHETETLEN névvé rögzüljön s a MEGRAGADHATATLAN tárggyá szilárduljon. Később a KIMONDHATATLAN-ról ír Damaszkiosz, a LÉTEN TÚLI LÉT-ről Dionüsziosz Areiopagita, a SEMMI-ről Scotus Erigena, és az orfikusok ÉJSZAKÁJÁT eleveníti fel a LÁTHATATLAN FÉNY-ről író Simon, az Új Teológus. A TISZTA ISTENSÉG Eckhart mester visszatérő kifejezése, miként az ÖRÖK TEREMTETLEN SEMMI és a KIMONDHATATLAN ELREJTETTSÉG Tauleré. A kabbalisztika EN SOPH-jának ígézetében ír FENEKETLEN SZAKADÉK-ról Jakob Böhme, és SEMMIRŐL ÉS MINDEN-ről Franz von Baader. A brahman-hindu ATMAN szellemében beszél Schelling VILÁGLÉLEK-ről, Schleiermacher VÉGTELEN-ről, a fiatal Hegel pedig TISZTA ÉLET-ről. A fosztóképzőket éltető paradoxitás sejlik fel Hölderlinnek a tragédiáról mint EREDENDŐ PARADOXON-ról írott gondolataiban, és az idős Goethe rejtélyes fogalmában, a DÉMONIKUS-ban (...). Századunkban pedig, az Európán kívüli vallásokat is tanulmányozva dolgozza ki a paradox SZENTSÉG fogalmát J.E. Harrison, Rudolf Otto, Roger Caillois és Mircea Eliade; a teológia szorításából igyekszik kimenteni a LÉT-et Heidegger, aki idős korában még ezt az elnevezést is elégtelennek tartotta s egyik esszéjében áthúzza írja le: ~~LÉT~~; és a mindent felemészítő HALÁL megszállottja, Antonin Artaud, aki nem a csendet, hanem a fájdalmat tartja a létezés alapanyagának.” (200. p.)

A metaforák eme elgondolkodtató kis gyűjtőlencsési par excellence példázói a kategoriális gondolkodás azon patthelyzeteinek, melyekben a jelentőnek meg kell hátrálnia a jelentett méretei elől. Amennyire mozgatója és irányítója Földényinek a „hirtelenek”, a pillanatok, a felfoghatatlanok, a villám, a megvilágosodás mint az időérzékelés alól kisikló történet-, állapot-, helyzetföredékek kutatása, legalább ilyen mértékben izgatják mindazon emberi tapasztalatok, melyek változatlanul elérhetetlenek és rejtőzködőek maradnak a nyelvi s főként a fogalmi meghatározás számára. Az isteni megvilágosodáson elmélkedve ismét Plótinoszhoz fordul: „a felfelé emelkedő ember »egycsapásra (ekszaisznész) megpillantja az

Egyet«, hogy azután maga a fény töltse el a szemét és a látását.” (230-231.p.) óhatatlanul az a néma dialógus idéződik föl e helyeken bennünk, amely nyelv és kép, nyelv és szobor között folyik mindazon értelmén túli tapasztalatok kifejezése kapcsán, melyek mint a patmoszi jelenések, vagy Szent Teréz látomásos révülete esetében a nyelvi szerkezetekbe illeszkedés után Dürernek, Bernininek köszönve áttevődtek a formák, testi alakzatok, arányok, méretek világába, s ezzel kiléptek mindazon megkötöttségek korlátaiból, mely a nyelv lényegéből következik. S itt egyazon módon van próbára téve a nyelv úgy is, mint nem verbális, nem verbalizálható tartalmak közvetítője, úgy is, mint nem semleges, szűkebb és tágabb összefüggéshálózattól, történetitől, művelődésitől, társadalmiától, lélektanitól stb. sosem függetleníthető elemek rendszere. Vajon sugározhat-e magából annyi energiát és jelentéssugalmat, amelyet a határhelyzetek felismerése, az isteni titok váratlan felfedése, az egzisztenciális megrendülések katarktikus sejtetései igényelnek? Magába gyűjtheti-e mindezek roppant feszítését, vagy a maguk kimeríthetetlenségében mindezen élmények közvetlenebbül projektálhatók azokba az anyagokba és formákba, melyek teljességgel alávetik magukat az érzéki közvetítésnek? S a nyelvnek vajon nem csupán azok a lehetőségei vehetők-e e pillanatokban igénybe, amelyek kilépnek a közlés kötelékei alól és egyértelműen a sugalmazásnak, megérzékítésnek, utalásnak rendelik alá magukat? Ahogyan Wordsworth az *Idővillanásokban* egyetlen fókuszba tömöríti létnek, pillanatnak, idő-„pontoknak” és revelációnak az elemeit, úgy kell a nyelvnek is mintegy kilépnie önmagából ahhoz, hogy e villanások, egzisztenciális villámok fénycsóvját megragadhassa.

A *medúza pillantása* mitológiai és szimbolikus tárgyaitak, elemeinek tárháza, a világ-tengely, a középpont, a föld szája, a föld köldöke, a tűzhely, a labirintus, a kör stb. láttán a londoni Thames and Hudson kiadó remek képzőművészeti-antropológiai tematikus kötetei jutnak eszünkbe, melyek antológiaszerű gyűjtemények módjára mutatnak be egy-egy archaikus jelet, jelképet, mitológiát. Míg itt ábrázolatok, képek, mágikus jelek erejében bolyongunk, civilizációról civilizációra, Földényi F. László könyvében mindennek szellemi kiterjedései mentén és azokon az ösvényeken haladunk, melyeket az archaikus réteg alapjain a nyugati kultúra kikövezett. Értelemszerűen vezet ez az út a mítoszoktól a keresztyén civilizáció és gondolkodás korszakain át a jelenkorig, melyhez akár a művészet, akár a filozófia vagy a humán tudományok, illetve a szemiotika, szimbolika felől közelítünk, egyaránt nemcsak a megújuló érdeklődés, hanem az újraértelmezés lehetőségeinek igényéről és kibővüléséről szerzünk tudomást. Remitologizációt emlegettek a két háború között megindult kutatások kapcsán, melyekhez a mítoszkutatás terén Kerényi Károly, az irodalomban Hamvas Béla járult hozzá jelentékeny módon.

A mostani kötet szerzőjének rendkívül gazdag anyaggal kellett szembesülnie az érdeklődés előterébe állított részmozzanatok esetében is. Fokozott mértékben vonatkozik ez a dolgoknak arra az „egybelátó” igényére, mely Földényi törekvésének értelmében egyetlen fókusz köré rántja s a körött rendezi el a lehetséges megközelítéseket. A válasz és a megválaszolhatóság reménye nélkül megfogalmazott központi kérdés: „Legyűrhető-e az elmúlás miatt érzett félelem?” A kezdetet és a véget, a semmit és a létet magukban foglaló, azokat szembesítő s a hozzájuk hasonló egyetemes ellentétpárok, mint a kötet tengelyét alkotó problémák, kétségtelenül szétfeszíthetik az esszé kereteit, ha, mint *A medúza pillantása* esetében, aprólékos, a mikroelemeket is nagy odafigyeléssel körüljáró a választott módszer. A magukban is megálló kis egységek, az esszéminiatűrök azonban áttetsző atomok módjára illeszkednek az egységbe, s ennek végső alakját is ezek szabják meg. A kiemelt központi tengely a rája tekeredő koncentrikus körök, a misztikus, mágikus spirál ívei, körcikkei külön-külön rálátási szögeket kínálnak föl, anélkül azonban, hogy az ontológiai vetületű centrális problémát bármely létbölcseleti rendszer keretén belül megnyugtató módon tisztáznák. Ennyiben diszharmonikus vagy mesterséges a sokrétű tárgyat egyetlen közös pillérre visszavezető s az anyag egészét egyetlen pontban szintetizáló elképzelés. A mítosz-, jelkép-, metaforaelemzések, a fősorakoztatott eszmék együttese enélkül, a kissé erőszakolt tömö-

ritéstől függetlenül, a maga egymásmellettségében, porhanyós állapotában kifejezetten erőteljesebb, mintha egyetlen nagy kérdés sok lehetséges válaszaként kellene olvasnunk. Egyébként az exponált kérdés maga is eleve kitaszított abba a dimenzióba, amelyben vitathatóvá válik az értelemszerű válaszadás lehetősége, s a szerző éppen azokat a labirintusjáratokat jelölte ki a maga számára, melyeken, mint mondja, jobbra „a paradoxitás élményétől eltelt szenvedélyes emberek” feszegették a végső kérdéseket. Ha mindezek figyelembevételével még egy „pillantást” vetnénk *A medúza pillantására*, ott ahol e két tekintet találkozik, annak a szenvedélyességnek a nyomait fürkészni és hiányolni, mely nemcsak a hivatkozott szerzőkéből és eszméiből nem hiányzott, hanem abból a rekonstruálhatatlanul mély és gazdagon rétegelt emberi tapasztalatból sem, amelyet egy-egy mítosz, szimbólum, jelenés, látomás a maga megismételhetetlenségében és hatásosságában korokon, civilizációkon át tudott menteni. (*Lánchíd Kiadó, 1990*)

MIKOLA GYÖNGYI

TEREK TALÁLKOZÁSAI: KÖNYV LAPJAI(N)

Thomka Beáta: Esszéterek, regényterek

„Én vagyok a tér, melyben vagyok.” Noel Arnaud

„A grammatikai tér én vagyok.” Esterházy Péter

Thomka Beáta legutóbbi kötetének kulcsszavai a *tér* és a *dialogus*. A *tér* fogalma egyúttal két különböző módon is szervezi a kötetet. Regények, novellák s más epikai műfajok esetében nem újdonság a mű térszerkezetének vizsgálata. Itt, akár csak a képzőművészeti alkotásoknál, a művek természeténél fogva adott a térképzet: a cselekmény, az ábrázolt esemény szükségképpen valamilyen világban, többnyire háromdimenziós térben játszódik; a képek, a szobrok látványa is csak térben artikulálható jelenség. A cselekményt, a szereplőket körülvevő tér mindig jellemzi is a benne történőt, a benne élő, ill. ahogy például a *Saulus térbeli formája* című írás feltárja, Mészöly regényében a központi figura *közérzete*, belső világa határozza meg a külsőt, az alkalmazott látványokat és térformákat. A térnek ez az értelmezése szervesen illeszkedik a műveknek mint nyelvi-poétikai alakzatoknak a komplex szerkezeti elemzéséhez, s ez a fajta tér-poétika nélkülözhetetlen ahhoz az eljáráshoz, amely a „műalkotás egyetlen lehetséges racionális mozzanatát”, a konstrukciót vizsgálja. A mű azonban nem csak racionális mozzanatokból áll, és a struktúra-analízis, ahogy a szerző is megállapítja, bizonyos típusú művek esetében, mint például Hamvas Béla *Karnevál* című regényének vonatkozásában, már egyáltalán nem elegendő, vagy egyszerűen csődöt mond.

A műalkotás terének egy másfajta értelmezése azonban a siker reményében kísérelheti meg e nem racionális mozzanatoknak, az „egzisztenciális sejtéseknek”, „a lélek formáinak”, a mű „közérzetének”, azaz a *személyes elv* megjelenési formáinak leírását, értelmezését, s a racionális mozzanatokkal való összekapcsolását – a teljesség igénye nélkül.

Thomka Beáta könyvének figyelemre méltó újdonsága éppen e probléma meglátásában, s megoldásának kikísérletezésében rejlik. (Ha maguk a művek nem is lehetnek soha experimentumok, s az experimentális művészet fogalma így üres halmazt jelöl, a művek megfejtése, értelmezése jóformán mindig kísérlet.) E másfajta térpoétika természetesen elvontabb térképzetet operál, mint a fizikai térképzeteket földolgozó strukturális eljárás, nem véletlen, hogy kialakításának és alkalmazásának inspirációja éppen filozófustól, a francia Bachelard-tól származott (akinek *A tér poétikája* című, 1958-ban publikált tanulmánya magyarul sajnos még nem hozzáférhető). A poétikai térnek ez a fölfogása leghatározottabb kifejtést *A bensőségesség tere* című esszéjében kap. A kísérlet tárgya itt egy másik esszé, Kosztolányi Rilke-esszéje. Ennek kapcsán a szerző azt a folyamatot vizsgálja, ahogy Rilkének a költészet lehetőségeiről megfogalmazott gondolatai értelmezést nyerne és kiegészülnek Kosztolányi saját problémájával, a halál bizonyosságának tudatában való megszólalás gondjával. Kosztolányi esszéiről eljárását jellemezve Thomka Beáta egyúttal saját esszéiről módszerét is leírja: „A Rilke-versekben létrejövő *bensőségesség tere* olyan érték, melyet az esszé magába fogad, saját terévé tesz, és az esszé bensőségességének terével bővít. A szellemnek s a léleknek nemcsak állapota, hanem formája is van. A megézés és megértés pillanatát követően a forma keresi kifejeződését.” (34.o.) Egy esszé vagy egy orgonaakkord teréről, ha esetleg van is ilyen, keveset mond azok háromdimenziós struktúrája, sokkal fontosabb az a láthatatlan negyedik dimenzió, bensőségességük formája-tere, melybe elkerülhetetlenül bevonják az olvasót vagy a zenehallgatót, azáltal, hogy bennük nyitnak új tereket, bennük váltják ki a megértés és érzékelés tágaságát, újabb és újabb tartományait. A tér itt tehát metafora: érzékeny megjelenítése annak a modern hermeneutika által is leírt művészeti folyamatnak, ami a művek megértésekor az olvasóban, befogadóban végbemegy, illetve ami a megértésig elvezet. A mű megértése e metafora leírásában két kiterjedésben, a műben tárgyiasult bensőségességnek (intellektuális és lelki forma), valamint a befogadói szubjektum bensőségességének terében, e terek metszéspontjában jön létre. A tér ilyen értelmű fogalma természetes módon válik a kötet másik kulcsfontosságú szervezőelvének, a dialógusnak, a dialogikusság követelményének is adekvát kifejeződésévé.

„Létezik-e emberibb feladat, mint meghallani a másik szavát,
legyen az akár kimondott vagy leírt szó?” *Bacsó Béla*

„...lehetnek, vannak életeseményként megélt alkotások” – hangzik már-már a vallo-más bensőségességét idézve a kötet utolsó esszéjének, a *Homiliák az Emlékiratok könyvéhez* című írásnak a bevezető soraiban. S rögtön tisztázódik is: nem a pszichologizmus hamis kategóriái felé téved a szerző, mert nem az olvasóról, annak lelkiállapotairól és beleéléseiről beszél, hanem a műről, melynek létmódjához hozzátartozik a befogadóban kiváltott válaszreakció, a „párbeszéd lehetősége”; enélkül nincs jó mű, enélkül „a mű világa úgy térne vissza saját csendjébe, hogy nem egészült ki világunk csendjével”. Ez a kommunikációs elv nem csak az adott mű és olvasója viszonylatában érvényesül a kötet írsaiban, hanem annak vizsgálatában is, hogy a választott szerző *maga* kikkel folytatott párbeszédet, s műve mely más művek kontextusában értelmezhető. Egy ilyen világ-irodalmi-irodalomtörténeti lánc a kötet nyitóesszéjében Csáthtal összefüggésben a Hölderlin-Blake-Lautréamont-Baudelaire-Poe névsor. De a kötet írásai maguk is kiadhatnak egy ilyen „kommunikációs vonalat”, abban az esetben, ha az írások olvasója maga is úgy viselkedik, mint az írások szerzője: nem hagyja ki saját újrateremtő részvételét sem az olvasásból. Kirajzolódhat például egy Csáth-Kosztolányi-Füst Milán-Esterházy Péter sor, vagy egy olyan, melynek első eleme, mondjuk Bach, akiről Csáth írt, akiről Kosztolányi írt, akiről Esterházy Péter írt, akiről Thomka Beáta írt, akiről... A kulturális sorok egy-egy mű vagy szerző világának értelmezésébe történő bevonása nem csak azt érzékelteti,

hogy a különböző irányokban (de nem véletlenszerűen és nem korlátlanul) meghúzható vonalak mentén nem csak a jelentések újabb és újabb tartományai tárulnak föl, folytonosan gazdagítva az addigi képzeteket, egyszerűen nem csak egy esetleges új szemléletű irodalomtörténetírás felé mutathat ez a módszer, hanem azt is tanúsíthatja, hogy miképpen építhető föl az a sokak által az „eredeti” művekhez képest másodlagosnak tartott világ, ami az esszé, a tanulmány és a kritika sajátja. Thomka Beáta esszéi és tanulmányai nem alárendeltjei, hanem egyenrangú társai a mai prózának. Különösen annak ismeretében lényeges ez, hogy az „eredetiség követelménye” manapság újabb metamorfózisát éli, elég, ha a kötetben megidézett *Függőre* gondolunk, mint olyan műre, ahol az alkalmazott prózaírói eljárás, a vendégszövegek magas aránya ugyancsak elgondolkodtatóvá teszi ezt a fogalmat. Egy ilyen helyzetben a kritika nem nagyon léphet fel az ítélet, a mű értékére vonatkozó kinyilatkoztatás igényével. Nincsenek kánonok, vagy egyre kevésbé vannak. A Thomka Beáta írásaiban állandóan jelenlévő kérdések és kételyek arról tanúskodnak, hogy a szerző ezt a helyzetet állandóan szem előtt tartja, és belátja: kérdéseire egyáltalán nem az egyetlen helyes választ adja, hanem az egyik lehetségeset, ami természetesen egyáltalán nem kevés. Ebben a helyzetben magából a módszerből, az elméletileg megalapozott műelemző és értelmező eljárásból adódik az egyetlen értékelő mozzanat is – legalábbis e kötet írásait tekintve. Ez pedig az a kritérium, hogy mennyire képes egy mű – egy bármikor keletkezett mű – magában hordozni a párbeszéd lehetőségét, mennyire képes kiváltani az olvasó aktivitását. Ennek alapján értékeli Thomka Beáta a függő beszédet mint alkotói módszert a 30-as évekbeli magyar regény esetében, s tág világirodalmi kontextusba helyezve a kiválasztott műveket ezért állapíthatja meg: az alkalmazott eljárás a regények keletkezésének idejében *már nem eléggé* kommunikatív, éppen a regénybeli nézőpontok, a szerzői és szereplői tudatok időközben végbement *egyenrangúsodása* következtében. Hamvas esszéírói magatartásának jellemzése is az ősi kultúrákkal folytatott párbeszéd jegyében történik (az azóta sem nagyszámú Hamvas-interpretációkat s a kiadásokat is jócskán megelőzve), s Hamvas eljárásának legproduktívabb mozzanataként a minden témában megvalósítható teremtmény alakítás igénye emelődik ki.

„...nézz nagyon közelről, nézz nagyon közelről” *Mészöly Miklós*

Az esszének, amely saját helyét az írás művének és a befogadás művének kölcsönhatása által létrejövő bensőséges térben jelöli ki, azt is tudnia kell magáról, hogy pillantása csak a távolit fogadhatja be teljes egészében, és a távoli mindig idegen is marad. Aki meg akar érteni valamit, annak nagyon közel kell hajolnia tárgyához, olyan közel, hogy a szem belefájduljon a nézésbe, mert a teremtett művel való párbeszéd csak a megérintettségben jöhet létre. Ezért az esszé tárgya inkább a rész, mint az egész, inkább a töredék, mint a teljesség. S talán innen is eredeztethető a mai esszé vonzódása a fragmentumszerű művekhez, s Thomka Beáta számára ezért is lehet olyan fontos Csáth töredékben maradt élete és töredékben maradt műve: a hierarchikus egész sérülékenységevel szemben a megingathatatlan részletek demokráciája. A kötetet záró Nádas-esszé formája is az egy-egy részmát földolgozó gondolatfutamok füzére (homília), nem pedig a nagyregény végső magyarázatának igényével fellépő műelemzés.

A szerző koherens szemlélete nem csak az írások kiválasztásában és a kötet szerkezetében tűnik ki, hanem a kezünkbe kerülő *könyv* megformálásában is. Az írások tördelésénél az egyes szövegrészeket kihagyott sorok üres sávjai választják el egymástól, s ez a tördelési eljárás nem pusztán az egyes bekezdések egységét van hivatva jelölni, hanem azt is, hogy a művel folytatott párbeszédben azon a helyen a *másik* mondatai „hangzanak”. (Különösen az utolsó írás olvasása során erős a késztetés, hogy a sávokba Nádas Péter megfelelő mondatait másoljuk be.)

Ez a könyv az irodalmi folyamat elválaszthatatlan részeként mutatja föl önmagát, és így képes olvasóját is az irodalom aktív részesévé tenni – megszólítani és azt mondani neki: benned is ott van a tér... (*Forum*, 1989)

KALAUZ ÉS KOMMENTÁR

Esterházy-kalauz – Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel

mottó: „...hogy például mit jelent három flekket írni kéthetenként... ehhez nekem most nagy kedvem van...” Esterházy Péter

Az *Esterházy-kalauz* cím megtévesztő; egyrészt ugyanaz a fordított logika működik benne, mint a kötet végén található *Rövidítések jegyzékében*, ahol nem a sorszámozott és ábécérendbe szedett rövidítések oldódnak fel az egyes műcímekben (mint azt várnánk és ahogy megszokott), hanem ezek „záródnak” két-három betűs jelölésekké, tehát a tagok felcserélése révén megváltozik a szövegtechnikai megoldások rendeltetése: a tájékozódáshoz/tájékoztatáshoz itt *előzetes* ismeretek szükségesek. Ugyanígy a mű egészét tekintve; egy „rendes” útikalauz a maga információival az ismeretlenben való eligazodásban igyekszik segíteni, vezetni az olvasót, az Esterházy-kalauzra, ismétlem, a mű egészét (azaz a „két összefüggő, egymás mellé helyezett részt” együtt) tekintve, ez újra csak fordítottan érvényes, tehát Esterházy Péter műveinek előfeltételezett ismerete nélkül a kötet tárgya és szerkezete könnyebben válik szerteágazó útvesztővé, mint a valamely útvesztőből kivezető utat megmutató Ariadné fonálává. Persze Marianna D. Birnbaum, „Esterházy Péter talán legjobb ismerője” könyvének nem is ez a szándéka, már csak azért sem, mivel korunk irodalmi labirintusaiba/ból nyilvánvalóan nem egy „helyes” út vezet. De a cím különös természetéről találhatunk utalást magában a Béla, a magnetofon által rögzített beszélgetés szövegében is (amelyben Esterházyt végzetek ezúttal a Márai meghatározta ulyssesi, jézusi és fausti életformákból kimaradó *interjúalanyként* szerepelteti), amikor a végén a kérdezett inkább a „kalauz” változathoz ragaszkodna. Az ezzel a pontosítással „jegyezőként”, „ellenőrként” érthető cím-javaslat (amit a borítón idézett „legendás” *Fütyös kalauz* látszik megerősíteni) azt sugallná számunkra, hogy mi mindannyian, akik „befizettünk” valamire (150 Ft fejéenként), most jogosultak vagyunk bizonyos (ellen)szolgáltatásokra, ugyanakkor egyetlen vakmerő „potyázó” sem úszhatja meg büntetlenül.

Közelebb kerülünk a mű intenciójához, ha a kommentár műfaja felől közelítjük meg. Az évezredes hagyományokra támaszkodó műfaj sajátos mai változatához érünk, amely önnön határait tágítva, saját járulékoságát egyszerre leplezve, háttérbe tolva és vállalva, hangsúlyozva, új lehetőségek megvalósítására tör. „Mi ez az ötlet, mon ami?! Hát nem volt elég?!” – kérdezi elnéző mosollyal a mester E. följegyzéseiben (*Termelési-regény*), látván E. serény igyekezetét, hogy mestere munkálkodásának, élete folytatásának tanújaként jegyzeteket készítsen, netán regényét belezze mindenki szeme láttára – hogy Esterházy Péter kommentálójá legyen. E. vállalja ezt a merészséget, vállalnia kell az (ön)íroniát, hiszen ahogy azt (éppen) a „Kalauz”-ban megfogalmazza E.P., „amiképpen igaz, vagyis állítás, a Flaubert mondata, hogy »Bovaryné én vagyok«, azonképpen súlyos, tehát valóságos állítás erre a regényre, hogy »EP én vagyok« – tehát, hogy ez nem triviális”. „Kalauz”-unk szándéka természetesen (?) máshol keresendő.

Dialogus-viszonyok finom szövetét láthatjuk a szemünk előtt. Az elsődleges réteg, az alap, amelyre a többi ráépül, a műfaji sajátosságból fakad, miszerint a kommentár „írott szöveghez fűzött magyarázó, értelmező megjegyzés, tényszerű adalék vagy értékelő fejtegetés”. Rögtön a kezdeteknél adott tehát a helyzet, amelyben egy szöveg egy másik szövegre vonatkozik, egy szöveg tárgya egy másik szövegnek. S mivel minden

olvasó egyúttal értelmező-kommentátor is, még hangsúlyosabbá válik ez a momentum az olyan íróknál, akik közé Esterházy Péter is tartozik, akikről „Kalauz”-unk ezt mondja: „Maga összedolgozik az olvasóval – megfogja a kezét. Beszélget az olvasóval”. A következő réteg Esterházy-s sajátossága ennél is szembetűnőbb, amikor a partner-viszonyba (megtartva az előzőt) belépnek az író saját egyéb művei, illetve más szerzők munkái, vagy mint például a *Termelési-regény*-ben: egyazon művön belül találhatók „visszairányulások” a szövegre; MDB szavaival: „Mindig látom, hogy a maga írásai egymást értelmezik, de a művei már ki-értelmezik a másik írókat is, már továbbmennek tehát a belső értelmezésen, mondhatnám kölcsön-hatással működnek!” (Ez a helyzet súlyos problémákhoz vezet, hiszen „Az egésznek van egy időbeli rendszere, ami nem felel meg az előzetes időbeli képnek, amit az ember elgondol magának” [EP], és megoldhatatlanná lesz a „történet” befejezése, „Tehát egy regény, egy ilyen világgönyv hogy lesz korlátos, hogyan fejeződik be” [EP].) Visszatérve a „Kalauz” rétegzettségére, ez az a pont, ahol feltűnik és magához ragadja a kezdeményezést szerzőnk, „Esterházy Péter talán legjobb ismerője”, aki „a művekből meríti kérdéseit, és a művekkel méri össze a válaszokat” – ahogy a fűlszöveg mondja. Azaz mégsem ilyen egyszerűen. A *Használati utasítás* már pontosabb magyarázatot kíván nyújtani (kalauz a „Kalauz”-hoz!): „Az egyik oldalon a kérdések és a válaszok, a másik oldalon az azokat kommentáló Esterházy-idézetek szerepelnek, amelyeket én válogattam ki. Ezek az idézetek a párbeszéd témáit illusztrálják, hol pedig szimmetriákra vagy éppen ellentmondásokra mutatnak rá” (MDB). Vagyis a megszólított és kommentáló MDB kérdezi az író, aki válaszol és kommentál, amit MDB, akit ezek a válaszok megszólítottak, kommentálni igyekszik az író műveiből vett, a közlés betű-formájához is hű idézetekkel, amelyek, így idézetekként, most újra kommentálják önmagukat is, amellet tehát, hogy MDB gesztusától új létminőséget nyerve többé vagy kevésbé betöltik az illusztrációtól az ellentmondásig terjedhető kommentáló szerepüket – aminek a megítélése viszont egy újabb megszólított dolga, az olvasóé. (A hatás ezért hasonló, mint amit EP mond a vendégszövegek működéséről: az idézetben „meglévő irányok, melyek ugyan kiszabadítva a környezetből csak úgy-ahogy működnek – azok az irányok azért nem egészen ugyanazok, mint a szövegben meglévő irányok. Tehát valami feszültség támad. Az, aki soha semmit nem vesz észre, az ebből a remegésből sem vesz észre semmit – ami nekem fontos volna, vagy ami nekem egyedül fontos ebben az egészben”.)

A kör bezárul, s az Esterházy-kalauzt (is) forgató Esterházy-olvasó egyszerre lehet boldog és érezhet megkönnyebbülést (hogy mégiscsak rajta a sor, de a kép is elrendezett), végre *magához* térhet, és ha akar, olvashat tovább – mindarról, ami őt „a művek élvezete mellett még egy »suba alatt« érdekelheti”. Kérdés azonban, hogy azok mennyire lehetnek *valóban* érdekesek a „művek élvezete mellett”, illetve valóban oda tartoznak-e a „művek élvezeté”-vel *egy suba alá*? (Arról az óhatatlan szelekcióról nem is beszélve, amellyel a szerző-kérdő nem csak terjedelmi okokból válogat közülük.) Az ironikus „propozíció” szükségtelenné tenné ezeket a kérdéseket, ha hatása a szövegben belülről mindvégig jelen lenne. A csillagocskákkal tagolt „baloldal” azonban nemritkán sziget marad, „idegen test” az egész ilyen elgondolásához képest. Ennek köszönhető, hogy a beszélgetés(ek) *témájára* – kérdéseink/kételyeink jegyében – *egyáltalán* odafigyelünk (kérdéseink/kételyeink megfogalmazódnak), ahelyett, hogy hagynánk, teljesen az írásról, a nyelvről, a művekről, a szóról, a családról és igen, „egyszóval mindarról” való beszéd mikéntje és eredménye kösse le figyelmünket (hiszen természetesen mindezek rendkívül izgalmasak lehetnek a „művek élvezete” mellett, sőt még befolyásolhatják is azt, ha arra a bonyolult hatásösszefüggésre gondolunk, ami a kész művet és a mindenkori olvasóját összeköti), s kérdéseink tényleg a könyvről, a könyvekről szólnának, noha csakugyan „az sem árt, ha az olvasó Esterházy minden sorát könyv nélkül ismeri”. (*Magvető*, 1991)

A MEGÉRINTETT EMBER

Vasadi Péter: *Fahíd*

VLM: – Kezdjük a Szépirodalminál megjelent válogatott verseskötet egyik meghatározó sajátosságával, a felszín és a mély, a már-már kényszeres beszéd és a csönd ellentétével. Mintha sokadalomban állna az ember: a versek zsibonganak, mindegyik mondja a magáét, fontosat vagy lényegtelenet, végső soron ugyanazt, míg aztán zsongásba oldódik a hangjuk, s föltáruul, amit körülbeszélnek, a súlyosan hallgató Isten megfoghatatlan jelenléte. Kezdjük tehát azzal, hogy hívő költővel van dolgunk, egyszerre vallással és istenkeresővel, akiben nincs kétség, mert a gondviselő és üdvözítő hatalom nyomait mindenütt érzékeli, de aki csak remélheti, hogy a rejtőzködő Isten színe elé jut: „úgy járnak-kelelnek köztünk az Igék / mint szanitécek a harctéren s / odalett a világosságunk mert / nyelvünkön a pokol tanyázik” (*Vers az idők végezetére*) – olvasom, vagyis nem tehet mást, keresnie kell, bizalommal és türelemmel. Ez a keresés elmerülés az életben, maga átadása mindennek, ami megszólítja, míg esetleg derengeni kezd a *mögött*, s érezhetővé válik ama zsongásmélyi jelenlét. Ahogy a *Pontosvesszők* jelzi, ha más összefüggésben is: „*látod-e még a derengést?* / Mely nem nyit, mint a világosság / se nem zár, mint a sötét, csak / lappang, földadat, idők jele, álom; / sóhajt benne a világ. És hunyt / szemmel vár – átmelegedve / juhoktól – Betlehem előképe”.

AK: – Egy fontos kulcsszó, s a csönd ilyen, valóban jó *kiindulópontnak* látszik, ha Vasadi Péter költészetéről akarunk beszélni. Azért mondom a kiindulópontot hangsúlyozottan, mert a Vasadiról szóló kritikákban, abban a nagyon kevésben, ami megjelent róla, mindig érződik valami zavartság, valami értetlenség, még az őt leginkább tisztelő kritikusok tollával fogalmazott szavakban is. A csönd azért lehet jó és hasznos szó a számmunkra, mert többértelmű, sok jelentésű és szerepű. A legnagyobb talány és feladat Isten csöndjéről gondolkodni és beszélni. Isten csöndje, ami nem hallgatás, éppen az ellenkezője, próbatétel egy költő számára, hiszen erről a vers csak szóval, s csak nagyon-nagyon sok szóval, nagyon-nagyon metaforikus beszéddel, nagyon-nagyon paradoxonos beszéddel szólhat. Igazából ez a *tárgy*, mondom így, az, ami igazán úgy szólítható csak meg, hogy az ember nem mond szavakat, vagy ha vállalja, hogy artikulációja, a grammatika és a nyelvi logika alatt és mögött: makogás. A kiindulási pontunk tehát lehet egy szó is, mondjuk a csönd, aminek végiggondolhatjuk számos metaforikus jelentését, lehetne egy-egy vers, amit végigelemezhetnénk, de lehetne magának az egésznek, a beszédmódnak a különossége, sajátossága. Ez utóbbinál én három feltűnő vonást említenék előljáróban. Az egyik az, ami zavart kelt a kritikusokban, olvasókban, hogy metaforikussága miatt rendkívül nehezen megközelíthető költészet Vasadi Péter költészete. Képszerkesztése hallatlan feszültségű, s kihívóan természetes, nyilvánvaló a számára. A másik az, hogy a csöndről szóló beszéd, ez az egyedül igazán létezőről való beszéd rendkívül sok szóval mondódik el. Van egy olyan író-költőtípus, amelyik mindig a kimondhatatlanról próbál beszélni (mást erre nem tart érdemesnek), folyamatosan és rengeteg szóval, azt hiszem, hogy Vasadi Péter, aki meglehetősen sok verset s nagyon sok újságcikket ír, e tekintetben ellentéte Pilinszkynek, akire a *Nyolcsoros* című verse a szóképekben és a címekben is emlékeztet és utal. Természetesen nem a *Szálkák* Pilinszkyjére gondolok. Olyasfajta költő Vasadi Péter, akinek a társaiként Határ Győzöt gondolnám, Hamvas Bélát, Tandorít, akár Szentkuthyt, vagy Juhász Ferencet. Igen nagy és furcsa az a skála, de vala-

mennyien a ki nem mondhatóról beszélnek, s valamennyien nagyon-nagyon sok szóval. Ha definiálnom kéne Vasadi Pétert, én őt evangéliumi zsurnalisztának tudnám mondani. Olyan költőnek, aki „mennyei ügyekben utazik”. Az értetlenség az ő olvasásánál, a bizonytalanság, a zavarbaejtő jelleg az, hogy nagyon nehéz őt folyamatosan olvasni, az embernek meg kell zökkennie szavaknál, képeknél, tehát nem permanens olvasásra való ez, ami permanens írásként jött létre. Ilyen „nehéz” líra esetében a megközelítés kézenfekvő módja, azt hiszem, az, hogy az ember megvizsgálja: milyen szavak térnek vissza rendszeresen a versben, és milyen nevek, mely költők s egyéb művészek nevei bukkannak fel. Ez persze lehet félrevezető, és persze nem magyarázat, de ad egy olyan hálót, amin talán fönnakadnak a versek és a gondolatok. Mondok is néhányat. A *csönd* nagyon hangsúlyosan benne van ebben a kulcsszó-rendszerben. Ilyenek még a *vér*, a *kő*, a *víz*, a *csillag*, a *farönk*, a *láng*, az *áldozat*, a *hal*, a *vándorlás*, a *seb*, a *madár*, a *madarak*, a *csont*, az *árok*, az *angyal*, s olyan más evangéliumi szavak, mint a *gerenda*, a *szög* és a *nap*. Úgy látom, hogy Istennek a megközelítése, Isten csöndjének a megközelítése, ami a leghangosabb és a legszebb szó, maga a szó, ugye, mint tudjuk János apostoltól, ennek a csöndnek a megközelítése Krisztuson keresztül történik nála. Mint oly sokaknál. De Krisztus sem úgy szerepel az ő verseiben, pontosabban verseinek egyik tömbjében, mint az evangéliumi történetnek a főszereplője, hanem inkább csak a kulisszáival, a látványelemekkel és magával azzal a nagyon mély bibliai gondolattal, ami Krisztus istenségének a legmélyebb paradoxona: Krisztus azáltal válik teljességgé és isteni létezővé, hogy kiüresíti magát, hogy szolgai formát ölt, semmivé válik. Csak így és ekkor válik valóban a teljességgé és a mindenné. És éppen ez a jellege az evangéliumnak mélységesen összefügg a szó és a lényeg kapcsolatával, amit egy remek nagy verse, *A rózsza nevééről* című, Határ Győzőnek ajánlott vers mond el. Az evangélium nagy tanítása az, hogy az üdvörténettel, az üdvösséggel mindig személyiségek állnak szemben. A személyiség el nem vonatkoztatható, ki nem iktatható. Tehát személyesen kell nekem a világban benne lennem, hogy aztán a személyiséget elvesztve személytelenné tudjak válni a szónak a jó értelmében, igazi értelmében. S ez a fajta költői magatartás magyarázza azt, hogy milyen embereket idéz ő meg: Tarkovszkijt, József Attilát, Pilinszkyt, Dürert, Pascalt, Berzsenyit... Ez a névsor is, amely bővíthető persze, meglehetősen erőteljes hálót von e nehezen behálózható eszmevilág, moralitás és érzületitípus köré. Folyton keres egy szót, „folyton kereslek egyetlen szavam”, mondja valamelyik versében, a szókeresés szóval történik. De ugyanakkor, és ez a legfőbb nehezítő eleme az ő befogadásának, tudatosan és szándékosan lemond az időről, a mindennapias időről; az idő olyan princípium nála, amivel tudatosan nem bajlódik. Az idő van, hiszen egy leírhatatlan nagy történetben tudja magát. Verseiből szükségképpen hiányzik minden időre utaló köznapias elem, az életrajziség, a történetmondás, a sztorizás, az anekdotikus jelleg, és szükségképpen valamifajta mozaikos metaforikusság próbálja körüljárni – talán mind szűkebb körökben – azt, amiről beszélni nem lehet, csak kell. S miközben enged a hallgatás kísértésének, valamelyik versében azt olvashatjuk, hogy a csönd, a hallgatás gőg, olyanfajta dőlyfnek a tünete, ami méltatlan ahhoz a tárgyhoz, amiről igazán mindig beszélni és gondolkodni kell.

S végül, amit harmadján jegyeznék meg, az Vasadi költői jelenléte. Elmondhatnánk életrajzának vázlatát, valóban izgalmas és különös dolgok történtek vele. De azt hiszem, ez méltatlan lenne hozzá: ami igazán fontos a számára, az másutt történt, nem a civil mindennapokban. Első könyve 48 éves korában jelent meg. Írói generáció soha nem állt körülötte. Hirtelen – lett, s itt van köztünk, mind erőteljesebben érezzük a jelenlétét. Éppoly kortalan személyiség, amennyire időtlenek a versei. Egy vallomásában olvastam: „Úgy tűnik, az időről is le kellett mondanom, de cserébe kaptam valamit az időtlenségből és a semmiből”. Vasadi Péter megérintett ember. S van képessége arra, hogy másokat is megérintsen.

VLM: – Vasadi Pétert valóban egyazon feladat foglalkoztatja indulása óta: „testesül-

jön szóba a lét”, s egyazon módon: „Letenni, félre, ami más” – ahogy az *Alaktan* rögzíti. Nem is állhatom meg, hogy ne idézzem – noha te elhárítottad – Pilinszky János *Szálkák* című kötetéből a nyitó *Mindvégig* első két sorát, mert akár a *Fahíd* mottója is lehetne: „Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogy kezdtem, mindvégig azt csináltam”. Az is igaz, hogy felettébb nehéz ezt a lírát megnyitni. De nemcsak a sok szó, a szüntelen beszéd, a vonatkozási pontokat feloldó paradoxonos látásmód, s kifejezésben a személytelen személyesség miatt. Két mélyebb ok húzódik meg itt. Az egyik a keresés logikájának, s ami ezzel alighanem egy: Vasadi Péter karakterének sajátossága. A rengeteg szó arra vall, hogy elképesztő mennyiségű, *tisztán érzelmi* impulzus szabadul fel benne, s hogy ezek úgyszólván minden ingerre működésbe lépnek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nem az akció, hanem a reakció költészete ez. Vagyis az istenkeresés vaktában zajlik, kísértéseknek, hívásoknak engedve, újra és újra utat veszve, irányt találgatva, s megint rálelve valamire, amit jelnek tekinthet, jó hírnek, mert úgy érzi: továbbtal valami másra, talán többre, a lét alapszövegére, a végső kérdésekre, s magára Istenre. Olyannyira így áll a helyzet, hogy egyrészt még kevésnek s elégtelennek is érzi megszólalásainak számát. Indulása óta érzékelhető jellegzetesség ez. Másrészt a keresés nem képes eszmélkedéssé válni. Felismerései nem összegeződnek. Horizontja kezdettől ugyanaz, ahogy hangnemének elégikussága, melankolikussága, s magatartásának regisztráló mivolta is. Tud erről, méghozzá elég korán: „Nem keresnél, / ha már meg nem találtál / volna. Megtép a bizonyosság / fölfüggeszt” – mondja a *Két mondat Pascalról*, a megközelítés nehézségeire is példát adva. Mellesleg és közbevetőleg: érdemes volna az idézet mellett elidőzni, kiderítendő, hogy mitől jelentős ez a költészet, de gondolom, ha továbblépünk, meggyőzőbbek lehetünk. A megközelítés nehézségeinek másik oka ugyanis Vasadi Péternek az a meggyőződésérett tapasztalata, hogy a megértő körülírásnál többre nincs módja. Ilyen a világ, amin át Istenhez juthatunk, ha jutunk, ilyen keresztül-kasul szövődd. Nem tudni, hol kezdődik és végződik, vezet-e és hová egy-egy szál. Figyelj az olyan mondatokra, mint a *Vár a folyóé*: „Az első biztos mondatra rábízom / magamat. Bánom is én / honnan jön”, vagy mint a *Sziklamászóé*, ugyancsak a kötet végéről, tehát konklúziószerűen: „A bölcsesség betemet minden utat”, „meg kell várni, míg a hang, a szó, a dicsőség / a szellemben színre kerül”. Ez utóbbi idézet a *Hajók, szelek, harangok* című versből való, s a főmondatot a költő kurziválta, tehát kitüntetett fontosságú. Vele az időbeliség s ezen belül a végesség jelenik meg itt, a mindenkori most, amelyben, a cselekvés szempontjából, elzárulni látszik minden lehetőség. Üdvösségtörténetről beszéltél, nem tudom, erről van-e szó. Ha igen, akkor ez a *kereszt pillanata*. Befejezett és világos az egész, s a módjában ugyan bizonytalan, de bekövetkeztében, eljövételében bizonyos kegyelemre vár. A bolyongás Isten tervei és akarata szerint befejeződhet, mert megnyílt az *egyetlen út* a földi tereket meghaladó világba.

AK: – Feltűnő vonása ennek a vallomásos, meditatív, de mindig robbanóanyaggal „megágyazott” költészetnek az, hogy a hagyományos költői „formák” közül nagyon gyakran él az önmagát megszólító verstípussal. Ezen belül olyanfajta verseket is találunk szép számban, ahol az önmagát megszólító vers meglehetősen „el van bizonytalanítva”. Olykor valóban nem lehet azt tudni, hogy valaki máshoz beszél-e, avagy pedig önmagához a költő – olyan messzire tudnak elfutni a nagyon is tág határu metaforákkal az érzések és a gondolatok. Ez a fajta dialogikus jelleg végül is a kimondatlannak, a kimondhatatlannak a megszólításából sejlik, azt képezi szinte le a mindennapi létezésnek a nyelve. Legújabb verseiben, pályája eddigi utolsó szakaszának a verseiben mind több a mindennapi életnek egyrészt a talmiságát versbe emelő, és mind több a mindennapi környezetnek titkos apró szépségeit föllelő gesztus, mintegy jeleként a világba belerendeződni is képes személyiségnek. Ezek az új versek is alátámasztják a korábbi „zsurnaliszta” minősítést. A zsurnaliszta szót nem szabad félreérteni, olyan hírhezóról, hírvivőről van szó,

akinek a tárgya az üdvtörténet, a személyes üdvtörténet és az emberiség üdvtörténete is, ez a jó hírt hozó, jó hírre figyelő valaki a zszurnaliszta ebben az esetben.

VLM: – Meg kell akasztanom gondolatmenetedet, mert az önmegszólító verstípus gyakoriságára figyelmeztettél. Nyilván benned is lehet valami óvatos fenntartás a fogalom érvényességével szemben, ha e meghatározott lelki-szellemi helyzetet, élményt, attitűdöt feltételező nyelvi-stilisztikai, sőt, retorikai-poétikai formáció elbizonytalanított változatát emlegeted, én azonban használatát még így se tartom jogosultnak. Nem látom ugyanis, hogy a kezdetektől egyazon személyiséget, magatartást, szerepet, szemhatárt bármi kétségessé, illuzorikussá tenné, hogy velük kapcsolatosan bármi elhibázottnak, s így tarthatatlannak bizonyulna, vagyis drámai módon megváltozna. Nyoma sincs heveny válságnak, a maga egyéniségét, az emberi létet, az egész értelmét másképp felfogó versnek, ama megrendítő pillanatnak tehát, amikor irgalmatlan szembenézésre, számvetésre, a magával lezajló szigorú és világos, a válság gondolatélményét teljes mélységben feltáró párbeszédre kényszerülne, mint az történni szokott az önmegszólító versek háttérében. Istenkereséséről beszélünk, e keresésben pedig arról, hogy az Isten létéről megbizonyosodott ember rábízza magát a Lélekre, vezesse és ösztönözze szeretetre, hiszen hitét és reményét a végső üdvösségbe vetette. Ami Isten és ember, az Újszövetség szerint: Krisztus és ember szentségi alapon álló, az élet egészét átható személyes kapcsolatát tételezi. Az üdvözítő akaratából és tetteiből következően. Mi rendült meg – erre tekintve, Vasadi Péter költészetében? Vagyis én azt hiszem, hogy álformáról van itt szó. Mélypontról tudósít ugyan, de ez a mélypont legrosszabb esetben is csak a *Nyolcsorosé*: „Mint a menyét / farésbe, irgalmad / és a lét közé / szorultam: tisztaságod // rámtört s megáláz. / Nincs más, mitől / ragyoghatok: / szerelmem s szégyenem.”

AK: – Lehet, hogy a személyiség válságpillanataival drámaian szembenéző verseket nehéz volna találni a *Fahíd* darabjai között. Ha a dráma szót használjuk Vasadival kapcsolatban, mindig egyeztessük vele a szó naiv, természetes jelentését és a metafizikait. Végső soron minden tudatos lét drámai, egyfelől ugye „áll” a lét, másfelől a reflexió. Hát még a költői létezés! Hát még az olyasfajta költői létezés, mint a Vasadi-versek által tükrözött és teremtet. Az a „naivitás” csak látszat, hogy minden pillanatban együttállás és mindig újfajta együttállás tapasztalható a költő, a világ és a verslehetőség között. A nagy, és csak szüntelen paradoxonokkal *jelezhető* dráma e költészet és tárgya között feszül, s ez a drámaiság – szerintem – versről versre nyomon követhető.

S még két dolgot említenék. Egyik az, ami abból fakad, hogy ő sok szóval beszél a csöndről. Ez egy olyanfajta költői magatartást körvonalaz, amelyik nem mindig az egy versre, az éppen megírandó, a nagy versre készül. Tehát maga a versírás nem a műtárgy létrehozásának gesztusa. Nála a versalkotás az életnek a metaforája és tünete, a létezésnek egy sajátos módja. *Fahíd* című, jellemzően szerény című kötetének szűkszavú fülszövegében is mondja, hogy az ő számára az az ember, a köznapi ember is, aki nem ír verseket, költő tud lenni, hogyha bizonyos dolgoknak megfelel. És ehhez járul még egy másik, nagyon fontos költői vonás. Valami szent, s megint félreértés ne essék, együgyűség, a naivitásnak a tisztasága. Azé az emberé, aki nem akar mindig nagy verset írni, nem verset akar írni, hanem teljes öntudatlansággal és fegyelmezett gátlástalansággal tud a gyermek naivitásával beszélni olyan kérdésekről, amikről a felnőtt csak akkor képes, ha valóban ama szellemben tud élni, ha elfogadja azt, amit Wordsworth mond, jelesül, hogy a gyerek a férfinak az apja. Az eredendő bűnnel megvert, de mégis az Édennek valamifajta tisztaság- emlékéét őrző gyermek szemével tudja nézni a világnak azokat a dolgait, amik a felnőtt szem számára már észlelhetetlenek. S ugye nem kell idéznem a Hegyi beszéd kezdősorait? (*Elhangzott 1991. január 28-án*)

PASSIÓ LABIRINTUSBAN

Baka István: Égtájak célkeresztjén

VLM: – Ha van jól válogatott versgyűjtemény, amely megszégyeníti a kritikát figyelme kihagyásáért, akkor Baka István Szépirodalminál megjelent kötete minden bizonnyal ilyen. Mert arra mutat, s igen határozottan, amit ha észleltünk, se ismertünk el, hogy jelentős költővel van dolgunk. S nem mentség, hogy lassan, rejtve nőző életműről van szó, hogy a benne munkáló hagyományos, nemzeti elkötelezettségű, ha úgy tetszik: küldeteses költészettípus sajátosságai e líra igazi természetét illetően könnyen félrevezethetnek, gondolj az Adyra visszajátszó, *Az eltévedt lovast* idéző, s ugyanakkor a nyelvvformálásban, a montírozó szerkezetmegoldásban, az atmoszférában, a vívódó személyiség felnevesztésében, az élményszerű intellektualitásban, mondhatni: a gondolkodás drámájában e törekvés legfontosabb tapasztalatait, felismeréseit, s ösztönző eredményeit hasznosító hosszú versre, a *Háborús téli éjszakára* vagy a *Döblingre*, s még annyi kisebb kompozícióra. Nem mentség, mert a mélyebb elemzés és értelmezés már évekkal előbb kideríthette volna hasonlóságban az elütőt, a saját logikájú másságot. Azt, amiről most a kötetvégi *Thészeusz*on át beszélhetünk legkönnyebben. Így kezdődik: „A labirintus én vagyok csalás / hogy léteznek útvesztő bármi más / a bikaszörny is énbennem lakik / én álmodom vérgőzös álmait / és én vagyok kit fel kell fálnia / én Thészeusz Athén királyfija”.

LL: – Nagyon jellemző Baka-verset idéztél. Zárt, nálunk meglehetősen szokatlan líra ez, talán ez a kifejezésforma is hozzájárul, hogy sokáig homályban növekedett, s a kritika, ahogy mondod, nem figyelt rá kellően, vagy nem tudott vele mit kezdeni. Tulajdonképpen egész költészetében benne van ez a *Thészeusz*ban olyan hatásosan megfogalmazott hasadtság, a maga sokféleségének tudata. S az, hogy magát egyszerre tudja mitológiai szörnyetegnek, bikaölő hősnak és labirintusnak, nemcsak az ő sorsát dönti el, hanem a költészetét is. Mert ez a széthúzó, tragikus felszültségekkel terhes világ jelenik meg a költészetében, bármekkora változáson ment is keresztül a húsz-huszonegy éves korában írott verseitől a mostani, nyugodtan mondhatom, remekléseiig. De nagyon rávall Bakára a *Thészeusz* nemcsak a drámai anyagával, hanem a formájával, mitológiai köntösével is. Nem messze ettől a verstől ott van a *Dido és Aeneas*, aztán a másféle szerepversek, a *Caspar Hauser* vagy a Széchenyit, Vörösmartyt színpadra állítók. Vagyis szemben közvetlenebbül, személyesebben valló pályakezdő költeményeivel, ezekben mintegy elszigeteli, eltávolítja magától azt a magasfeszültségű érzéstömeget, amely talán összeroncsolná a verset, talán megperzselné őt magát is. Ezek a tárgyiasított vallomások persze mindig bizonytalanságban tartják olvasójukat: mennyi bennük az egyszerűen a választott alakot, helyzetet ábrázoló szándék, mennyi a személyes líra. Kereshetjük-e a jellemzően Baka Istvánt, Didóban, Laviniában az eleven nőalakokat? Vagy mennyire válasz az *Aeneas és Dido* a vers mottójában megidézett József Brodskij *Dido és Aeneas*-ára? Ebből a mottóból egyébként az is kiderül, hogy Baka hajlamos költőkhöz kötődni, idegenekhez és magyarokhoz, imitálni vagy magához hasonlítani, a maga lírájába építeni őket. Az Amerikában élő Nobel-díjas orosz Brodskijt egyébként ő fordította (másokkal együtt, de a legnagyobb részt vállalva) egyszerűen magyarra, s a fordítás neki nemcsak állandó költői edzés, hanem természetesen szerepjátszás is. Baka költészetét ezek a hol rejtett, hol nyilvánvaló kapcsolatok, vonatkozások teszik visszhangossá.

VLM: – Nagyon fontos, kezdettől jelenlévő sajátosságot írtál körül. Amit ha formu-

lázni akarunk, akkor az élet eltávolításának, vagy még pontosabban, az élet művészettel való azonosításának nevezhetünk. Vagyis Baka István költészetének szinte semmi köze az élménylírához. Az ő számára valóságosabb az érzelem, a gondolat, a vízió, a látomás, mint a külső, kézzelfogható világ. Heves és intenzív, ami itt megjelenik, mert végső és lényegi, mintegy az élet esszenciája. Drámai karakterét mélyíti, hogy beszéde a vert állapotban élő emberé. „Erdő, te zöld reménytelenség, / vadak félelmével teli! / Fél lábon álló tölgyeid / rokkantak emlékművei. // Az éj, e csillaggal kivert / vaskesztyű Isten kezén” – íme néhány mondat a kötet eleji *Erdő, erdő* című versből. De lapozz bármelyikre, mindegyikből a korlátozottság, a kiszolgáltatottság, a béklyóba verő, rontó és züllesztő hatalmak ereje árad. Mármost a beszédhelyzet és beszéd mód ambivalenciája mélyebb elemzés nélkül is utal Baka István világlátásának és gondolkodásának nagy feszültséget hordó komplementer-szerkezetére. Művészet és valóság összeegyeztethetlensége egy-szersmind egymásra-utaltsága, e líra szubjektumának individualitása és ugyanakkor kollektívumot megtestesítő mivolta, személyessége és személytelensége, konkrétsága és jelképiessége, szabadsága és meghatározottsága, szakralitása és profanitása pontosan jelezheti, milyen összetettség jellemzi Baka István líráját. Mintha Máté evangéliumát hallanám: „Aki meg akarja menteni életét, elveszíti azt, de aki érettem elveszíti életét, megtalálja azt”. Eszerint akár passiónak is nevezhetném Baka István költészetét. Passiónak, labirintusban.

LL: – Ha, okkal, szóba hoztad a passiójárást, hadd vessek egy pillantást Baka István költő-útjára, a régi versektől (a válogatott kötet legrégibb darabja 1969-ből való) a mostaniakig, mert ez a passiójárás, szükségképpen, nemcsak erkölcsi-emberi, hanem költői is. Ha Baka első verseit nézed, megdöbben az attól a mesterségbeli tudástól, biztonságtól, amelyet manapság egy húszéves költőben ritkán tapasztalni. Vajon kitől tanulta, ki mondta meg neki, hogyan kell verset csinálni?

VLM: – Persze nem lehetetlen a válasz, ha elődeire gondolunk, Vörösmartytól Adyig át Nagy Lászlóig. Tőlük tanult.

LL: – És még sok mástól, többek közt az oroszoktól. Orosz szakos tanár is, de ennél többről van szó. Vonzalmi mélyebbről jönnek, választásait alkati megfelelések diktálják. Mindenesetre pályája fölött én ott látom az orosz líra csillagképeit, sőt, a prózáét is, s mintha az orosz semmi is ott kísértene a verseiben.

VLM: – Dosztojevszkij.

LL: – Igen, természetesen Dosztojevszkijre gondoltam, arra a dermesztő semmire, amely a *Bűn és bűnhődés* kiégett Szvidrigajlovját vagy az *Ördögök* elvadult Sztavroginját várja. De vannak ebben magyar rokonai is, a földi poklok bugyrait fürkésző Kálnoky vagy a magára hagyott kreatúra kivettségét szenvedő Pilinszky. Baka passiójának is a semmi a végső stációja, legalábbis egyelőre. Az a megváltás, amelynek a halvány ígérete, meglehet, ott van benne, elmarad. Baka sohasem volt derűs költő, de újabb verseinek szorongató világa pályája kezdetén még nem öltött szilárd alakot. Ott inkább valami szelíd mélabú, tárgyaltalan fájdalom érzik a lírájában. S hogy megint a rokonait keressem: a kötet első verse arra vall, hogy akkoriban Jeszenyin állhatott hozzá a legközelebb. Az ő sejtelmes, jobb szó híján mondom, tájköltészete, paraszt-szürrealizmusa. Ha ezt a szakaszt olvasom: „Emlőnyi árnyú lomb itatja / a gödrök ritkuló sötétjét, / s levélrés-szájához tapadva / tűnődve csókolja a kékség”, Jeszenyin *Kéksége* jut eszembe, s nemcsak a képek, a szavak hangulata emlékeztet rá, hanem az a gyöngéd, áhítatos figyelem is, amellyel az orosz költő a világ részletei, tárgyai, lényei fölé hajol. S mintha abban az időben a látásmódot is eltanulta volna Jeszenyintől. („Szétgurult olvasószemek / a földiken a varjak.”) Mindent megelevenítő, átlelkedő tekintete persze a József Attiláéval is rokonságot tart.

VLM: – Tegyük hozzá azonban, hogy e vers egy másik metaforája, az erdőé, már azt a labirintus-élményt is előlegezi, ami a maga teljességében a kötet végére ölt alakot.

LL: – Igen, sőt, jó másfél évtized múlva ez a metafora pontosan ugyanazt mondja majd, mint amit a *Thészeusz*. „Erdő vagyok – eltévedek magamban / Gyöker vagyok – nyakamra hurkolódom”, olvasom a *Hurok-szonett* távolról Dantét is visszhangzó bevezető sorait. (Hadd jegyezzem meg zárójelben: nem a rossz irodalomtörténész-beidegződés számlálatja elő velem Baka István költőmintáit. Vannak szerencsés, erős tehetségek, akiknek szükségük van efféle sugallatokra.) Baka István költőtermészetéhez az is hozzátartozik, hogy vannak makacsul vissza-visszatérő motívumai. Ilyen a versenként más-más jelentésű, sugallatú erdőkép, a varjak, a tájat „ezernyi tűjével kihímező”, a „vadvizetek rongyát vasszürke cérnával szegő” zápor. S vannak belérögződött, többször is versbe írt érzelmi helyzetei. De az állandó elemeket őrző versek természete két évtized alatt nagyot változott. Az első versek édesen-fájdalmasan szívbenyilallók, fülbemászók, még akkor is, ha tele vannak egy sivár világ szorongató képeivel. Polifonikusak, mégis dalszerűek. Elemi líra szól bennük, színesek, látványosak. Baka ösztönös biztonsággal veszi észre, helyezi el a verse a metaforikus hajlandóságú képeket. Utolsó versei viszont nyersekek, érdes felületűek, s mintha némelyikben fontosabb volna a nyelvi, mondattani megformálás, mint a kép. Ha viszont a hetvenes évek második felében írott verseire gondolok, a versek megformálásából (s nem elsősorban a tartalmukból) arra következtetek, hogy talán valami személyes válságon esett át. Ezt inkább csak sejteni lehet, hiszen a versindító élményt, a maga személyét mintegy visszavonja, a vers háta mögé rejt. Hogy megint valami párhuzamot mondjak: olyasmí ez Baka életművében, mint a Petőfiében a *Felhők* korszaka. Romantikusabb, színesebb, mint amire az előzményekből számíthatunk. Megkockáztatnám, bántó él nélkül, hogy dagályosabb. Mintha a szecessziós Ady nyelvét-képeit venné kölcsön, nyilván oka van, hogy akkoriban éppen erre volt érzékeny. Sztartelenebb, egyenetlenebb, olykor már-már ríktó (vér, geny, mocok, halál, nagybetűs szavak, jelképek, Ady-módra), verseiben mégis fontos dolog történik a továbbiakra nézve. A szép, zárt formák itt töredeznek szét, megnyílnak annak a költői világnak, amely Bakát már félreismerhetetlenül jelentős költőnek mutatja. Hogy egyetlen verset említsék: ott van az 1984-es *Angyal*. (Az a civilizált poklot jeleníti meg roppant szuggesztivitással, amely még kellékeivel, a rozsdaszeplős konzervdobozokkal is Pilinszkyt, *A szerelem sivatagát* idézi emlékezetünkbe.) A szép metaforák-képek helyét a valóság nyers koloncai foglalják el, elmaradnak az egyébként mindig feddhetetlen ízléssel alkalmazott díszek, más verseiben pedig tanúi lehetünk, hogy a hosszan kanyargó-indázó mondatokba beletalakszanak a prózai, köznap nyelv szavai, törmelékei. Baka visszatér a kötött formákhoz, de a formába zárt nyelvi-költői anyag gomolygóbb, töredezettebb, mint a korai verseké. Nyers és fegyelmezett, hagyományos és szokatlan, súlyos, mégis élvezhető, hozzáférhető. Így fogalmazza meg egyre pontosabban helyzetét ebben a cseppet sem derűs világban.

VLM: – Nincs módunk mindenről szólni, de érdemes kiegészíteni azt, ami eddig fel-tárult, hogy mélyebben érthessük és méltányolhassuk ezt a fennállóval szemben, mintegy a fennállót elviselve formálódó költészetet (megint, ugye, a passió-jelleg). Az első, ami okfejtésed konklúziója is lehetne, a versek kölcsönös feltételezettsége, a kötet, tehát az eddigi életmű szoros szövöttsége. Megkockáztatom: Füst Miláné ilyen még. A második, hogy itt nincs különbség konkrét és absztrakt, érzéki és fogalmi, én és világ közt. A Baka-versekben is minden valami rejtélyes közvetlenséggel jelenik meg. Mint az Isten, akihez minduntalan odafordul, s aki egyszerre vigasztaló és sújtó, kegyelmes és közönyös, irgalmatlan ellenség és gondviselő hatalom, aki tehát maga a világ, amelyben s amely ellenében Baka Istvánnak ki kellett küzdeni a magáét, költészete világát. S hadd fűzzem ehhez egy megfigyelésem: e lírának nincs szava a jövőről, a kötet utolsó verse, a *Thészeuszt* követő *Tájkép fohással* a mélyből kiáltó emberé, azé, aki minden lehetségest és lehetlent megélt, átgondolt, s most eszmény és valóság végletes ellentmondásaiból

nem szabadulhatván, Istennel szemben folytatott monológiát megadó gesztussal zárja. Vajon mi következik?

LL: – Itt be is fejezhetnénk a beszélgetést. Hadd nevezzem meg mégis azt a költészetet, amelyet az imént olyan találóan jellemeztél. Úgy érzem, hogy ez a líra – ha itt-ott másfajta szólamok is felhangzanak benne – az egzisztencializmus, a keresztény egzisztencializmus égőve alatt helyezkedik el. Van benne Isten, megteremtette, de aztán magárahagyta az embert. Baka többnyire a földi pokol foglyának érzi magát. S ami olykor felfelsajog benne, az nem annyira az Isten közelinek a tudata, sokkal inkább az Isten hiánya. (*Elhangzott 1991. február 25-én*)

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS-VARGA LAJOS MÁRTON

„A SARKOKAT SZERETTEM AHOL ÖSSZEFUTNAK A SÍKOK”

Horváth Elemér: A szélrózsa gyökerei

VLM: – A most ötvenhetedik évében járó Horváth Elemér 1956 óta él Nyugaton, előbb Firenzében, majd Rómában, 1962 óta pedig az Egyesült Államokban. Verseivel találkozhattunk ugyan a *Szivárványban*, az *Új Látóhatárban*, a *Vándorének* című antológiában, a *Magyar Naplóban* vagy a *Hitelben*, sőt elhangzott munkáinak egy válogatása itt a rádióban is, világát azonban lehetetlen volt bemérni. Ez a versgyűjtemény az első lehetőség, hogy őt mélyebben is megismerjük és megértsük. Külön érdekessége ennek az Orpheusz Kiadónál gondozott kötetnek, hogy anyagát nem Horváth Elemér, hanem a szakással ellentétben, Kemsei István válogatta és szerkesztette. Meg kell hagyni, kitűnően, mert arra a küzdelemre összpontosít, amely a belső egyensúly teremtéséért és újrateremtéséért zajlik, a kezdetektől mostanáig. Hogy közelebbről milyen egyensúlyról van szó, azt a *Mörike mérlege* című vers határozza meg először és igen pontosan; de jellemzően: majd harminc évvel az indulás után. Érdemes hát közelebbről is szemügyre vennünk.

*Ma délután egy pillanat
s az életemnek pontosan felét
külföldön töltöttem Aztán a serpenyő
átbillen s valami történni fog
várom a jelenségeket a harsonát
a világvégi galambot a pokol kapuit
közben megered az eső becsukom az ablakot
megvacsorázom zenét hallgatok
lefekszem és az ágyban még olvasgatom
Vallejo hátrahagyott verseit A háztetőn
október vére zeng éjszaka van
Eszembe jut Mörike mérlege
„nem leng egyenlő súllyal van tele”*

RJT: – A lefojtott érzelmű, precíz szerkesztésű versben a lélek, múlt és jövő közt billegve, végül megállapodik, s az egykori romantikus német költő motívuma nyomán filozofikus metaforával nyugtázza a mégiscsak nyugtázhatatlant: egy egész élet árvaságát. Hiszen amennyire lakonikus, annyira éles is az utalás az 56-os tragédiára, és Vallejo, a hazátlanul kóborló művész neve sem véletlenül bukkan föl itt. Másfelől viszont éppen Vallejo jelenléte képviseli ennek a költői világnak egy másik jellegzetességét is: az egyetemes kultúra elemei mint reáliák, mint a valóság részei nyújtanak fogódzót a hontalan létezésben. Már első, igen hosszú nyúlt költői korszakának verseiben, melyeket egyáltalán kötetre méltónak tartott, szinte búdosva személyes múltjának emlékei elől, a klasz szikus mediterránum, az antikvitás kulisszáit építgeti. De: egyre gyakrabban belekáromkodik saját előadásába. A *Tam-tam*, az *Achtung* vagy legerőteljesebben az *Édenkert* sorában előszámlálja és mindjárt el is utasítja kultúrkincsének fedezet nélkül maradt szavait; ez a záloga annak, hogy e költészet hamarosan elkerüli a szépelgő közepszer veszélyeit. Majd aztán, a pálya későbbi pontjain újra és újra visszaszivárogozik a (nemcsak görög-római) mitológia anyaga, de már a megszerzett, kétségtelen autonómia részeként. Így értendő, hogy a világ(ba vetett)polgár mind kíméletlenebb önismerettel, mind több művészi kockázattal őrzött egyensúlya – Horváth Elemér lírájának alapképlete.

VLM: – Hogy valóban alapképletről van szó, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy szinte a megszólalás pillanatától jelen van szakmai problémaként vagy éppen formálási módként. Mert Horváth Elemérnek kezdettől igénye és törekvése a közvetlen valóságjelleg korlátozása egészen az észlelhetőség minimumáig. Legszívesebben elvalótlanításnak nevezném ezt a folyamatot, amiben nyilván szerepet játszik karakterének már a nyitó versekben is érzékelhető kontemplatív természete, összefüggésekre hangolt mivolta: gondolj az *Őszre*, vagy méginkább a *Dioptriára*: „A sarkokat szerettem ahol összefutnak a síkok – különös baleset – homály születik hirtelen”, de amiben a köznapok töredékességének, közönségességének, szabadsághiányának élménye is fogható. Ezért a magány, ezért a kóborló, a vándor eszménye, ezért a lelki-szellemi fölerősítése a közvetlen tapasztalattal szemben. S ez magyarázza, hogy a föltároló lehetőségek közül sokkal él mintegy magától értetődő természetességgel – ne felejtse: Horváth Elemér pannonhalmi diák volt, s egyetemi hallgató Firenzében, Rómában –, amelyeket a művelődéstörténeti, művészettörténeti stúdiumok kínálnak. S mert 1956 menekültje, ez a gyerekkort oly mélyen átítató, megigéző, bensőségesen humanista világ az otthonnal azonosulhat, sőt, a hazátlanságban otthonná válhat. Előbb csak sajgó bukolikává, melankolikus-elégikus idillé, majd amikor e versvilágban megjelennek a köznapok, a mitológiai, művelődéstörténetin átütő nyers, a darabos, a tört, az édes fájdalmon, „más ég mámorá”-n, gyöngéd legendákon, álmodó időtlenségen a visszafojtott, felfüggesztett, absztrakciókba kényszerített élet. Itt is, lám, az egyensúlyprobléma. De felszabadulás, a költői mozgástér tágulása is ez. Új verstípust teremtő hódítás. E műben dekadens és barbár, archaikus és modern, triviális és szakrális-metafizikai vegyül és forr egygyé. Ő maga körhinta-versnek nevezi vívmányát. S bár „a férfi arca próteusz” (*Szieszta*), és „belülről kifelé” dolgozik (*Véső alatt*) és most még „Egy jövőd keres magának múltat // fundamentumot hajszálgyökeret / min megállhat virágba borulhat” (*Magna Mater*), „Mörike mérlege” már nem leng – „egyenlő súllyal van tele.”

RJT: – 1976-ot írunk, amikor a párizsi Magyar Műhelynél megjelenik második kötete, az *Egy fehér néger naplójából*, amelyben legszebb, legletisztultabb verseinek egyikét, a *Téli esőt* találjuk. Ez szonettbe hajló fölépítésével, tárgyias, mégis lebegő versbeszédével már a költőt igazán jellemző-megkülönböztető hangon szólal meg. Horváth Elemér ugyan meglehetősen sokféle formát használ. Egy-egy ciklus erejéig (pl. *Levelek sehová*) kipróbálja a lírai napló technikáját, amellyel a profán és esetleges hétköznapi eseményektől lendülhet el (s amely nem véletlenül lett oly fontos a kortárs magyar líra élvonalában,

Kálnokytól Oraveczig). A hontalan ember sokszoros magányából, a kietlenségből építkező költő számára ez a technika különösen megfelelt. Fölbukkannak azután az automatikus írás kísérletei is, kevés sikerrel. Az újabb verstermésben eddig akadnak enigmatikus tömörségre, elvontabb asszociációkra szabott darabok, nagyon szép megoldásokkal. De: az a lebegő tárgyiasság, az a *Téli esőben* megcsodált folyamat, ahogyan a kevés megnevezésből táguló körökben szinte észrevétlenül (itt épp a repetitív zene mintájára) keletkezik valami önmagánál több, az máig Horváth művészetének legfőbb erénye. „Mondjuk időtlenség / vagyunk mondjuk szeretkezünk / emlékezünk a kertre” – zárul a vers. Ebben a rezignációban persze még sok a kiénekeletlen indulat, a ki nem hordott fájdalom. A költői-emberi tartás, egyáltalán: a magatartás mintája adott, a szerep körvonalazódott, ám e szerepben hamis gesztusok nélkül kitartani – nos, annak nagyobb ára van. Költőnk ezt az árat megfizeti.

VLM: – Meg bizony. Ahogyan a *Hattyútoll* már tudatosítja is: „először sejtem hogy belehalok / s azt is miért kellett Itáliába / s Amerikába mennem Itt vagyok / és le merem írni hogy ez az ára / Bár véres már s embertelenül drága”. Nem mintha nem égett volna benne kezdettől a „Nem jutok többé haza” bizonyossága, de sokáig remélhette, hogy ott-hona lehet az egyetemes kultúra, s ha az nem, hát a szeretet, a szerelem, vagy az újra és újra magyarul megszólaló vers. Csakhogy elégtelen minden, mert semmi nem kárpótolhatja azért, amit odahagyott. Földönfutó mindenütt. S most, hogy elgondolkodom, meg kell kérdezzem: neked nem ötlík fel Sziszüphosz? Újra és újra a képtelen, mert hiábavalónak látszó erőfeszítés, semmivé tenni a szikla diadalát. Olyan ember gyötrelmes erőfeszítéséről beszélek, aki ráadásul pontosan tudja, hogy ez a szikla a dolga, ez a szikla a sorsa, legyen bárhol.

RJT: – Amikor az emigrációban immár számontartott írástudónak, mint akarva-akaratlanul egy látens közösség *képviselőjének* szembe kell néznie a magyar irodalomban és az irodalmi szocietasban elfoglalt helyével, így fogalmaz: „oldódóban is exotikus kéve”, s e kép úgy átgondolt, hiteles, hogy a saját benső világára, szétzilálódó, mégis egybentartott magyarságára is érvényes. Egy, a hazában megismert asszony iránti szerelme még szenvedélyesebben kényszeríti számot vetni azzal, amit egy távoli emberrel együtt egy távoli táj elfoglal személyiségéből. A megrázkódtatás hol az érzelmesség, hol az agresszió (főként persze az önmagával szembeni ingerültség) felé viszi. Már kiküzdöttek vélt költői pozíciója megrendül. De mindezekben, a betegség s a halál érintésein is túljutva egyszerre termékennyé válik ez a költészet. Nemcsak a versek, a jó versek megszaporodott számát tekintve, hanem abban az értelemben is, ahogyan maga a költő látja, higadgt önérettel: „mint kő, mely zuhantában szárnyra kap / mint erdő amely gyökerestül táncol” (*A menádok kihívása*). Ebben az egyensúlyban *teremtő* feszültség van. A hetvenes évek végétől elárasztja költőnket a témák bősége, s az *Etruszk táblák* című ciklus kilencedik passzusában már szinte rémülten észleli a korábban betölthetetlennek látszó idővel szemben a *hiányzó* időt. Hogy nem tudni, mikor s kinek mondhatók el mind az álmok és emlékek. Az érett költő kedvtelve analizálja meglelt tárgyait; kedvtelve, de az áltató kedélyesség nyoma nélkül. Habár a nem kevés öngúnnal elképzelt jövő képébe épp egy évtizede belekomponálta szellemi hazatérését („megjelentek a válogatott verseim / kedvező volt a kritika”), a végre valóban megjelent gyűjtemény végén nagyon keserű szójátékkal búcsúzik: „hol volt hol nem volt egyszer egy / szegény szegény nyelv / mother”. Azaz az otthonlét veszteségei akkor sem feledhetők, ha valaki, mint Horváth Elemér, mégis életet fabrikált belőlük. (*Elhangzott 1991. február 11-én*)